

**Historieundervisning i Putins Russland:
Skoleverkets lærebøker før og etter ideen om
«enhetlig læreverk i historie»**

Ann Kathrin Sætre

Institutt for fremmedspråk, masteroppgave i russisk

Det humanistiske fakultet

Universitetet i Bergen

Høsten 2020

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til mine to eminente veiledere, Kåre Johan Mjør og Brita Lotsberg Bryn. Tusen takk for at dere har hatt troen på prosjektet mitt og for uvurderlig hjelp gjennom skriveprosessen. Dere har vist interesse for oppgaven hele veien og gitt regelmessige og kyndige tilbakemeldinger på arbeidet mitt. Dette har vært til stor motivasjon og utvilsomt bidratt sterkt til at jeg kom i mål med oppgaven. Jeg setter enormt stor pris på alle de gode rådene, tilbakemeldingene og tålmodigheten deres underveis i prosessen!

Jeg vil også takke Gunhild Hofstad for korrekturlesing og for gode innspill i innspurten av arbeidet. Du tok selv initiativ til å lese korrektur og har engasjert deg i oppgaven min, noe jeg er takknemlig for. Til slutt takk til min kjæreste, Tale Ingvaldsen, for at du har vært tålmodig og vist forståelse i perioder med intens skriving.

Bergen, 17. november 2020

Ann Kathrin Sætre

Innhold

1. Innledning.....	3
1.1. Bakgrunn og aktualitet.....	5
1.2. Hypotese og problemstilling.....	9
1.3. Teori.....	9
1.4. Disposisjon og fremgangsmåte.....	14
2. Patriotisme og nasjonal identitet i det postsovjetiske Russland.....	18
2.1. Patriotisme i det russiske samfunnet og i nasjonalt læreplanverk.....	18
2.2. Patriotisk opplæring i Russland.....	20
2.3. Paralleller i patriotisk opplæring mellom Russland og Kina.....	26
2.4. Spørsmål om nasjonal identitet etter Sovjetunionens fall og frem til i dag.....	28
2.5. Oppsummering.....	32
3. Case 1: Det historiske valget til Aleksander Nevskij.....	33
3.1. Innledning.....	33
3.2. Aleksander Nevskij og de militære slagene.....	34
3.3. Aleksander Nevskij og Den gyldne hordes maktgrep i Russland.....	37
3.4. Aleksander Nevskijs forhold til mongolene og hans strategiske valg.....	40
3.5. Oppsummering.....	44
4. Case 2: Den store urotiden (Смутное время).....	46
4.1. Innledning.....	46
4.2. Starten på Den store urotiden.....	47
4.3. Den store urotidens mellomperiode.....	50
4.4. Den store urotidens avslutning.....	53
4.5. Oppsummering.....	58
5. Case 3: Stalin.....	59
5.1. Innledning.....	59
5.2. Stalins «moderniseringspolitikk»: industrialisering og kollektivisering.....	61
5.3. Stalins terrorvelde.....	66
5.4. Oppsummering.....	72

6. Case 4: Putin.....	74
6.1. Innledning.....	74
6.2. Politikk og økonomi i Russland mellom 2000 og 2005	74
6.3. Russlands utenrikspolitikk og dets forhold til utlandet på starten av 2000-tallet.....	77
6.4. Revolusjonen Euromaidan og Krim-annekteringen/-gjenforeningen i 2014	83
6.5. Oppsummering	89
Kildeliste	97
Appendiks.....	102

1. Innledning

1.1. *Bakgrunn og aktualitet*

I februar 2013 uttrykte Russlands president, Vladimir Putin, et behov for å utarbeide nye, såkalte enhetlige lærebøker i russisk historie for grunnskolens mellomtrinn. Han understreket at disse skulle ha et godt russisk språk, og at de skulle være frie for indre motsetninger og tvetydige tolkninger. Som viktig moment ved de nye bøkene uttalte presidenten videre at det var nødvendig å vise med spesifikke eksempler at Russlands skjebne var blitt skapt gjennom en forening av ulike folkeslag, tradisjoner og kulturer.

Presidentens forklaring på behovet for nye lærebøker ble presentert et år senere, under et møte med gruppen av pedagoger som utarbeidet det nye Læreplanverket (Концепция) for russisk historie. Han hevdet at mange lærebøker består av «ideologisk søppel». Ifølge presidenten var mye av innholdet uakseptabelt for Russland og russere, og han karakteriserte det som «spytt i ansiktet» (RBC, 2014). Han fremhevet blant annet en respektløs fremstilling av andre verdenskrig i tidligere lærebøker, inkludert en bagatellisering av det sovjetiske folks kamp mot fascistene. Presidenten uttalte at slikt søppel måtte unngås i det nye lærebøkene. Han poengterte riktignok at dette ikke måtte forstås som en ny offisiell og ideologisk vinkling på lærebokstoffet. Det handlet derimot om at historieformidlingen måtte ha en enhetlig logikk, demonstrere en kontinuitet og en sammenheng gjennom hele Russlands utvikling, og at også de mest dramatiske og problematiske hendelsene skulle bli en uunnværlig del av historien.

I denne oppgaven er den videre redegjørelsen til Putin særlig interessant, der han utdyper den siste setningen over, samt det han anser som skolens oppgave. Her ligger nemlig grunnlaget for hovedhypotesen min. Med utgangspunkt i «de uunnværlige dramatiske og tvetydige hendelsene i historien» forklarte presidenten hvordan han mente at russere skal forholde seg til dem. Han forventet en respektfull holdning til hendelsene, fordi det er tale om folkets egen historie, historien til forfedrene. Dermed danner den russiske historien grunnlaget for den *nasjonale identiteten*, den kulturhistoriske koden (отечественная история – основа нашей национальной идентичности, культурно-исторического кода), ifølge Putin.

Etterpå understreket Putin at skolen skal gi elevene gode kunnskaper om grunnleggende hendelser i historien, og om handlingene til fremragende forfedre. Han stilte seg utenforstående til hvorfor disse store forfedrenes handlinger blir bagatellisert eller undervurdert i Russland (RBC, 2014). Han påpekte riktignok at historieundervisningen skal være en arena for selvstendig tenking og analyse, samt at hendelser skal belyses fra flere hold.

Det viktigste målet med undervisningen må alltid være objektivitet og upartiskhet, men også *respekt for fortiden og kjærlighet til moderlandet*, ifølge statslederen. Det siste målet har særlig aktualitet for masteroppgaven min, der patriotisme er et nøkkelbegrep.

Jeg har valgt å rette søkelyset mot patriotisme og nasjonal identitet i denne oppgaven, med utgangspunkt i russiske lærebøker. Slik jeg tolker Putins utsagn om de nye, enhetlige lærebøkene i russisk historie, er det en viktig intensjon å gjenopprette ære og stolthet over egen fortid blant russere, hos elevene. Ordet respekt (уважение) og oppfordring til respektfull holdning til forfedrene og historiske hendelser går igjen i flere av Putins uttalelser om de nye lærebøkene. Et av hovedmålene bak den nye standarden for historieinnhold er å skape et fundament for en sterkere nasjonal identitet og en patriotisk holdning blant unge russere. Også den generelle delen av det nye Læreplanverket fra oktober 2013 understreker dette, der et eget avsnitt (av totalt 10) er viet «utdannings- og oppdragelsespotensialet til russisk historie». Oppmerksomheten rettes mot nettopp identitets- og patriotismespørsmålet for historieopplæringen. Formuleringen rundt patriotisme lyder:

Воспитание учащихся в духе патриотизма, уважения к своему Отечеству – многонациональному Российскому государству, в соответствии с идеями взаимопонимания, толерантности и мира между людьми и народами, демократических ценностей современного общества (Læreplanverket, 2013, 5-6).

Målet er å oppdra elevene i patriotismens ånd, der respekt for moderlandet står i sentrum. Videre leser vi at dette samsvarer med ideene om felles forståelse, toleranse og fred mellom folk og folkeslag, samt om demokratiske verdier. Ordlyden rundt respekt for landet knytter an til Putins utsagn, der behovet for de nye historielærebøkene bunner i et krav om fornyet respekt for fortidens hendelser.

Det nye Læreplanverket fremhever også historiefagets «oppdragelsespotensial» som et av de grunnleggende prinsippene. Det er verdt å nevne at formuleringer med direkte tilknytning til patriotisme og nasjonal identitet finnes i hele 8 av totalt 10 avsnitt i den generelle delen av Læreplanen.

I tillegg til presidentens poengtering av patriotisme i forbindelse med den nye standarden for historiefaget, har Putin også fremhevet patriotisme som den viktigste nasjonale ideen gjennom flere år (The Moscow Times, 2016). Presidenten har blant annet pekt på at patriotisme betyr å vie seg til landets utvikling, dets progresjon (Tass, 2020). Han understreker at det ikke betyr å

klamre seg til dets heroiske fortid, men å se fremover mot landets ikke mindre heroiske fremtid og suksess. Det er dette som er nøkkelen til suksess, ifølge Putin. Han påstår at patriotisme er den eneste mulige ideologien i et moderne, demokratisk samfunn. Denne koblingen mellom patriotisme og moderne demokrati så vi også i Læreplanverket ovenfor. Det er verdt å merke seg at russiske myndigheter på denne måten forteller at demokratiet som skal gjelde for det moderne Russland er uløselig bundet sammen med en patriotisk holdning hos folket. Riktignok sier Putin at man ikke skal klamre seg til fortiden, men det er tross alt nettopp fortidens hendelser og forfedrenes ære han ønsker å gjenopprette med den nye standarden for russisk historie. Siden begrepene nasjonal identitet og patriotisme på mange måter henger sammen, og det også fremheves gjennom Læreplanen og av presidenten, finner jeg det nærliggende å se på nettopp disse verdiene i denne masteroppgaven.

Putins redegjørelse om behovet for nye lærebøker resulterte først i utarbeidelsen av et nytt nasjonalt Læreplanverk i historie i slutten av 2013. Dette la grunnlaget for den nye, såkalte «enhetlige standarden» i de nye historielærebøkene. Et par år senere endte til slutt tre forlag opp med å tilfredsstille kravene til standarden fra Læreplanverket, og det er disse tre forlagene – Drofa, Russkoe slovo, Prosvesjtjenie – som har gitt ut de nye, «enhetlige» lærebøkene i russisk historie (Rossijskaja Akademija Nauk, 2015). De har vært i bruk i russisk skole siden skoleåret 2016/2017.

Læreplanverket inkluderer også en liste med 20 problematiske områder og hendelser i russisk historie. Vi får innsikt i noe av bakgrunnen for listen i innledningsteksten til disse problemområdene. Det står at listen ble skapt på oppfordring fra en rekke lærere innen historiefaget. Disse skal gjennom sitt arbeid i skolen ha opplevd at informasjonsmaterialet for en rekke vanskelige historiske områder var utilstrekkelig og upålitelig. Derfor anså man det som nyttig å presentere en samlet liste over de viktigste områdene, samt forslag til informasjonskilder utover lærebøkene. Ifølge Læreplanverket skulle listen og kildeforslagene være til hjelp for lærerne i undervisningen og fungere som rettesnor for de nye lærebøkene i historie.

Selve listen over historiske problemområder omfatter til sammen tjue punkter (se appendiks). Ifølge en artikkel i avisen *Nezavisimaja gazeta* fra 2013 inneholdt listen opprinnelig 31 slike områder innen russisk historie, definert av russiske akademikere innen historiefaget. I artikkelen står også listen over alle disse punktene oppført. Da Læreplanverket utkom året etter, hadde altså denne listen blitt redusert med elleve punkter. Noen av de utelatte punktene

tar for seg den opplyste absolutismes politiske egenart og dens konsekvenser, innenrikspolitikken under Aleksander I, Nikolai I, Aleksander II og Aleksander III, og autokratiets nasjonale karakter og dets evaluering. Jeg vil ikke spekulere i årsakene til at noen områder ble utelatt og andre ble inkludert, men hendelsenes relevans til dagens Russland og viktige historiske narrativ for landet har trolig spilt en rolle i utvelgelsen. Av de 20 punktene som det nye Læreplanverket introduserer, har jeg valgt ut fire historiske problemområder som tema i analysekapitlene i oppgaven.

De fire historiske hendelsene jeg skal rette oppmerksomheten mot, er følgende (direkte sitert fra Læreplanverket):

1. Исторический выбор Александра Невского
2. Попытки ограничения власти главы государства в период Смуты, возможные причины неудач этих попыток
3. Причины, последствия и оценка установления однопартийной диктатуры и единовластия И.В. Сталина; причины репрессий
4. Причины, последствия и оценка стабилизации экономики и политической системы России в 2000-е гг (Læreplanverket, 2013, 80).

Det første området handler om den historiske skikkelsen Aleksander Nevskij, som levde på slutten av 1100-tallet og som regnes som en av Russlands viktigste ledere gjennom tidene. Det andre dreier seg om en av Russlands mest traumatiske tidsepoker, Den store urotiden (fra slutten av 1500-tallet til begynnelsen av 1600-tallet). Det tredje punktet vedrører Stalin-perioden, nærmere bestemt 1930-tallets politiske reformer i Sovjetunionen og Stalintidens terrorvelde. Det siste punktet tar for seg det moderne Russland, med fokus på Putins første presidentperiode og forholdet til Vesten etter 2014. Jeg mener de fire utvalgte historiske hendelsene har særlig aktualitet, fordi de reflekterer noen sentrale ideer i Putins Russland. Alle handler i større eller mindre grad om forholdet mellom Russland og Vesten, og om behovet foren sterk stat og statsleder. I 2013 snakket Putin om nødvendigheten av å vise til spesifikke *eksempler* på hvordan Russlands skjebne var blitt til. Historiske hendelser og skikkelser får på denne måten fornyet aktualitet og relevans til dagens Russland, ved at historien blir brukt som eksempel. Narrativ om historien som eksempel for fremtiden blir behandlet i delkapittelet om teori.

1.2. Hypotese og problemstilling

Hovedhypotesen min er at innholdet i de nye «enhetlige» lærebøkene i russisk historie i større grad reflekterer russiske myndigheters forsterkede posisjonering av verdiene patriotisme og nasjonal identitet enn de eldre lærebøkene. I introduksjonen til boken *The Use of History in Putin's Russia* skriver James Pierce at fortiden er den mest ettertraktede ressursen å spille på i spørsmålet om russisk identitet, at selve ideen om det russiske betyr å styrke båndene til mytene om Russland og om det som støtter opp under fortidens bragder (Pierce, 2020). Videre i boken vises det til Putins utsagn om at det ikke finnes noen annen nasjonal ide for Russland enn patriotisme. Med utgangspunkt i denne påstanden om at Russlands nasjonale ide først og fremst er patriotisme, ønsker jeg å undersøke hvorvidt «nasjonal identitet» og «patriotisme» blir fremhevet i de fire utvalgte historieområdene i de nye lærebøkene, og i hvilken grad dette eventuelt er forskjellig fra eldre lærebøker.

Med utgangspunkt i hypotesen ønsker jeg dermed å undersøke følgende problemstillinger:

Historie- og minnepolitikk i russiske lærebøker: Hvordan presenteres narrativet om en sterk stat og Russland som noe annet enn Vesten i de nye enhetlige lærebøkene?

I hvilken grad kan man hevde at de nye standardlærebøkene fremhever verdiene nasjonal identitet og patriotisme tydeligere enn de eldre lærebøkene i russisk historie?

Målet med oppgaven blir altså å finne ut om verdiene nasjonal identitet og patriotisme blir forankret i fortellinger om fortiden, og om de eventuelt blir forsterket i de nye standardlærebøkene. Det er derfor hensiktsmessig å gjøre en sammenlignende analyse, med hovedvekt på de nye lærebøkene i russisk historie.

1.3. Teori

Jeg har valgt historie- og minnepolitikk som innfallsvinkel til lærebokanalysen. Aktuelle spørsmål i denne sammenhengen er: Hvilket innhold har historien som presenteres? Hva må eventuelt utelates i denne fremstillingen? Hvordan blir avgjørende hendelser vinklet?

Opgaven tar altså ikke sikte på en narrativ analyse, slik det f.eks. har blitt praktisert av Hayden White, der vekten ligger på sammenhengene mellom de historiske hendelsene. Det er innholdet i presentasjonen og vinklingen av hendelsene hver for seg jeg forsøker å gjøre rede for og analysere i dette prosjektet.

Historiepolitikk (Geschichtspolitik) oppsto i historikerdebatter i Tyskland på 1980-tallet. I forskningsartikkelen «Erinnerungskultur und Geschichtspolitik als Forschungsfelder»

(Minnekultur og historiepolitikk som forskningsfelt) fra 2010 hevder Edgar Wolfrum at den politiske dimensjonen av minnepolitikk i bunn og grunn handler om interesser, makt og styring/kontroll. Historiepolitikk er et handlings- og politikkområde med flere involverte aktører, ifølge forfatteren. Den har et stort spillerom og kan brukes både negativt og positivt. Det vil si at dens funksjoner både kan virke legitimerende og tradisjonsbindende, men også opplysende eller frigjørende.

Siden analysen min rettes mot lærebøker og dermed skolevesen, er det relevant å knytte an til Wolfrums forskning på historiepolitikk som pedagogisk verktøy.

Geschichtspolitik ist auch eine politisch-pädagogische Aufgabe, denn es gibt nicht nur politisches Handeln *aus* historischem Bewusstsein, sondern auch politisches Handeln *für* historisches Bewusstsein (Wolfrum, 2010, 20).

Ifølge Wolfrum har historiepolitikken en politisk-pedagogisk dimensjon. Politiske handlinger styres ikke bare ut fra en historisk bevissthet, men de er aktive i *dannelsen av* denne bevisstheten. Det er nettopp denne dannelses- eller oppdragelseskarakteren til historiepolitikken jeg vil rette søkelyset mot i denne oppgaven.

I det nyeste Læreplanverket for russisk historie er de sågar helt åpne om at de ønsker å nyttiggjøre dette pedagogiske verktøyet, der et eget avsnitt heter «historieundervisningens oppdragelsespotensial». Å utvikle «patriotisk ånd», eller følelsen av patriotisme, samt en tydelig identitet hos elevene, står nevnt som eksempler på klare mål for dannelses- og oppdragelsespotensialet innen historiefaget. Her vil jeg trekke inn begrepet minnepolitikk (Politics of Memory). Aleida Assmann peker i sin bok *Der lange Schatten der Vergangenheit* på at politisk minne i regelen er styrt ovenfra, og at det handler om identitetsdannelse gjennom nasjonsbygging og historieskriving (Assmann, 2006, 37). Assmann bruker også betegnelser som nasjonalt eller offisielt minne om politisk minne. Det er med andre ord et minne som er styrt ovenfra, fra politisk hold, i motsetning til et flerstemt sosialt minne som kommer nedenfra, fra folket.

Russisk historiepolitikk har siden begynnelsen av 2000-tallet i hovedsak handlet om å verne Sovjetunionen og «Den store fedrelandskrigen» fra kritikk. Dette kan forstås som en respons på nabolandenes historiepolitikk (Polen, Baltikum). Alexei Miller har betegnet denne situasjonen som «minnekrig» eller «war of memory». Han hevder at russisk minnepolitikk har hatt en opportunistisk karakter (Lipman og Miller, 2018). Etter at flere østeuropeiske land fikk

sterkere bånd med Vest-Europa og ble medlemmer av EU og Nato i starten av 2000-tallet, har særlig Polen og de baltiske statene i sterk grad fremhevet sin rolle som offer for Sovjetunionens totalitære politikk.

Miller viser til at Vesten, i årene før EU- og Natoutvidelsen østover, konsentrerte sin minnepolitikk for forrige århundre rundt Holocaust. Vekten lå på Tysklands store skyldansvar, men også på forsoning og anger mellom vestlige land, da de fleste av disse hadde vært involvert i Holocaust med sine høyreekstreme medløpere. Polen og Baltikum, derimot, var ikke villige til å ta et slikt medansvar som øvrige europeiske land gjorde, ifølge Miller, selv om mange borgere her hadde bidratt aktivt til jødeutryddelsen. For de tidligere østblokklandene ville dette være uforenelig med offerrollen, og de lanserte i stedet et nytt historienarrativ for det tjuende århundre, der rød terror skulle likestilles med brun terror. På denne måten ble diktatur et samlebegrep for både Hitler og Stalin sine undertrykkelsesregimer. Det er her Russlands respons på nabolandenes historierpolitikk kommer inn i bildet, som et behov for å forsvare egen historie. I tillegg fremhever Miller også Vest-Europas manglende anerkjennelse av Den røde arme i bekjempelsen av Nazi-Tyskland som en faktor som har fremprovosert Russlands minnepolitikk ytterligere.

Russlands behov for å verne Sovjetunionen og landets rolle under andre verdenskrig har med andre ord oppstått i kjølvannet av den nye tilnærmingen til krigen fra Vesten og de tidligere østblokklandene sine krav om likestilling mellom Stalin- og Hitler-regimene. I Frankrike skjedde det en utvikling fra en nokså sterk anerkjennelse blant folk av Sovjetunionens avgjørende bidrag til Hitlers tap i 1945 til en svak anerkjennelse i 2018. Den samme utviklingen har også skjedd i Norge (Melle, 2015)

Denne tanken kommer også tydelig frem i Miller sin analyse av russisk minnepolitikk i perioden etter 2000 (Miller, 2019). At landet som var avgjørende for Europas frigjørelse fra Nazi-Tyskland ikke får den anerkjennelsen det mener å fortjene, men derimot likestilles med det terrorstyret verden ble befridd fra, forklarer noe av bakgrunnen til minnepolitikken Russland fører i dag, ifølge Miller. President Putin selv har i gjentatte taler pekt på innsatsen og viktigheten av Den røde armés innsats under andre verdenskrig. Senest i anledning 75-års jubileet for seieren over Nazi-Tyskland i juni i 2020 uttalte presidenten at (gjengitt på engelsk):

And so the Red Army started its liberation mission in Europe. It saved entire nations from destruction and enslavement, and from the horror of the Holocaust. They were saved at the cost of hundreds of thousands of lives of Soviet soldiers (Putin, 2020).

Putin hevder at det var Sovjetunionen og Den røde arme alene som reddet Europa fra Nazi-Tyskland. I talen blir ikke vesteuropeiske lands innsats i kampen mot Hitler viet oppmerksomhet. Derimot fremhever han vestmaktens bifall til at Hitler kunne invadere Tsjekkoslovakia i 1938 (München-avtalen), mange nazi-sympatisører i flere av disse landene og Vestens nei til Sovjetunionens forslag om en anti-Hitler-allianse før krigen.

Putin har i tillegg forsøkt å forsvare og forklare at Molotov-Ribbentrop-traktaten ble underskrevet i 1939, blant annet med henvisning til den trusselen Sovjetunionen sto overfor fra både øst og vest (Putin, 2020).

I boken *The Long Hangover* bemerker også Shaun Walker viktigheten av seieren under andre verdenskrig for dagens Russland. Han påstår at det etter Sovjetunionens fall kun var én historisk hendelse som hadde potensiale i seg til å kunne forene landet og legitimere følelsen av nasjonal stolthet hos den nye nasjonen, nemlig seieren i den store fedrelandskrigen (Walker, 2018, 20). Triumfen fra 1945 ble svaret på sammenbruddet i 1991, og i alle kontroversene og usikkerhetene rundt Russlands fortid ble seierens ideologi referansepunktet for Putin sitt regime, ifølge Walker.

Av aktuell forskning innen russisk historiepolitikk i Norge vil jeg trekke frem Johannes Due Enstad og Kristian Lundby Gjerdes arbeider. Særlig har artiklene «Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland» fra 2011 og «Bruken av historie i Putins Russland: Kremles søken etter konsensus 2000-2010» vært nyttige verktøy for meg. Selv om begge ble utgitt for noen år siden, egner innholdet seg meget godt for å forstå historiepolitikken i dagens Russland. På mange måter reflekterer de siste årenes utvikling tendensene som forskerne observerte allerede for et tiår siden. Blant annet skriver Due Enstad om beveggrunner og fremtidsperspektiver for den putinistiske historiepolitikken og dens tosidighet. Han nevner både et behov nedenfra (fra folket) om igjen å føle seg som en del av en stormakt med en stolt fortid, samt sterke interesser ovenfra for en statslojal patriotisme. I tillegg berører han noe vi var inne på tidligere om russisk minnepolitikk, nemlig at den responderer på nabolandenes politikk. Et berøringsområde med særlig relevans for prosjektet mitt, er historiske metanarrativ. Due Enstad peker på at fortellingen om demokratiet har bevart sin legitimitet i den vestlige kultursfæren, mens det i Russland får stadig sterkere konkurranse fra fortellingen

om en sterk og mektig stat som beskytter innbyggerne mot ytre fiender og sikrer stabilitet (2011, 337). Jeg har valgt ut historiske områder for analysekapitlene med bakgrunn i fortellingen om den sterke staten og opposisjonsforholdet mellom Russland og Vesten.

Der Due Enstad fremhever patriotisme som historiepolitikkenes viktigste bærebjelke, legger Lundby Gjerde vekt på viktigheten av konsensus og nasjonal identitet for Putins Russland. Det skal likevel ikke forstås dit at de to verdiene er uavhengige av hverandre. Tvert imot legger jeg til grunn en nær kobling mellom disse verdiene i introduksjonskapittelet og i analysekapitlene. Lundby Gjerde skriver i sin artikkel at Kreml har ønsket stabilitet og konsolidering etter tiår med omveltninger for blant annet å styrke staten, og at en felles forståelse av fortiden vil være en sentral del av denne konsensusen (Lundby Gjerde, 2013, 34-35). Videre poengterer forskeren at det ikke er ønskelig med en hvilken som helst konsensus, men at Putin har fremhevet «stolthet over historien og landet» som historiens viktigste rolle. Her kommer den nære relasjonen mellom konsensus, nasjonal identitet og patriotisme inn i bildet. Det er altså gjennom en positiv konsensus om fortiden og en befolkning som er stolt av sin historie at russiske myndigheter mener et konsolidert samfunn kan skapes, ifølge Lundby Gjerde.

Boken *The Use of History in Putin's Russia* reflekterer mange av elementene rundt russisk minne- og historiepolitikk fra artiklene over. Vi leser at det for Russland ble helt nødvendig å gjenskape historien på 2000-tallet, etter de mislykkede demokratiforsøkene på 90-tallet og usikkerheten rundt fortellingen om landets fortid. Som ledd i byggingen av den moderne stat og i dannelsen av den nasjonale identiteten lette man etter suksesshistorier og ærefulle hendelser. Ifølge Pierce ble dermed dette produktet, eller historiefortellingen, en samling av nøye utvalgte hendelser, perioder og skikkelser som beskriver et narrativ om en sterk nasjon, pakket inn i et patriotisk budskap om storhet (Pierce, 2020, 19). Forfatterens beskrivelse av denne historiefortellingen gir assosiasjoner til listen over viktige problemområder i russisk historie fra det nye Læreplanverket. Her nevnes viktige ledere gjennom historien, som Aleksander Nevskij, Ivan den Grusomme og Josef Stalin, i tillegg til historiske hendelser som Den store urotiden, Peter den stores reformer og andre verdenskrig. Listen er også utgangspunktet mitt for utvalget av historiske hendelser i analysekapitlene. Der skal vi forsøke å finne ut av hvorvidt og i hvilken grad et narrativ om den sterke staten er pakket inn i et patriotisk budskap om storhet, og om det forsøkes å skape en tydeligere konsensus rundt nasjonal identitet. Jeg har valgt å avgrense oppgaven til å gjelde lærebokinnhold som

omhandler en sterk stat og Russlands forhold til Vesten, der verdiene patriotisme og nasjonal identitet flettes inn.

1.4. Disposisjon og fremgangsmåte

Som innledning til analysen finner jeg det hensiktsmessig å presentere et introduksjonskapittel. Her skal vi forsøke å avklare noen relevante begreper og diskutere patriotisme, patriotisk opplæring og nasjonal identitet i Russland. Kapittelet bygger blant annet på nyere forskningslitteratur av Anna Sanina og Marlene Laruelle.

I analysekapitlene vil jeg foreta en kartlegging og sammenligning av eldre (før 2016) og nyere (etter 2016) lærebøker i russisk historie, med utgangspunkt i de fire utvalgte problemområdene, altså Aleksander Nevskij, Den store urotiden, Stalintiden og Putins Russland. Med historie- og minnepolitikk som innfallsvinkel vil jeg være særlig opptatt av lærebøkens vinkling av disse historiske hendelsene. Spørsmålene om hvilket innhold som er tatt med og hva som eventuelt utelates, er sentrale i sammenligningen.

Sammenligningen mellom lærebøkene og analysearbeidet vil foregå parallelt for hvert historieområde, med en analytisk oppsummering mot slutten av hvert kapittel. Her blir hypotesen om at de nye lærebøkene for historie i Russland fremhever patriotisme og nasjonal identitet sterkere enn de eldre, relevant. Oppmerksomheten vil i større grad rettes mot de nye lærebøkene i oppsummeringen, da disse har mest relevans til oppgavehypotesen.

Definisjonen av begrepene nasjonal identitet og patriotisme er hentet fra ordlyden i det nye nasjonale Læreplanverket. Om spørsmål knyttet til identitet leser vi at

Одной из главных задач школьного курса истории является формирование гражданской общероссийской идентичности, при этом необходимо сделать акцент на идее гражданственности, прежде всего при решении проблемы взаимодействия государства и общества (Læreplanverket, 2013, 9)

Ifølge Læreplanverket er en av de viktigste oppgavene for undervisningen å skape en nasjonal identitetsfølelse hos elevene. Et begrep som fremheves er гражданственность, noe som kan oversettes med medborgerskap. Ordet er i seg selv svært interessant, da det er et nyord som etymologisk sett er nært knyttet til гражданство (statsborgerskap), men også til sivilisasjon, sivilisasjonsnivå og sivilsamfunn. Ifølge Usjakovs akademiske ordbok er ordet nemlig synonymt med цивилизация, sivilisasjon. I Læreplanverket brukes det om relasjonen mellom

stat og samfunn, der medborgerskap fremheves for å kunne løse samarbeidsproblemer dem imellom. Nøyaktig hva dette medborgerskapet innebærer spesifiseres ikke, men ordets nære kobling til statsborgerskap, og dermed også staten, er verdt å merke seg. Den nasjonale identiteten for den russiske borger knyttes dermed i vesentlig grad opp mot staten og statstilhørigheten.

Om patriotisme og patriotisk oppdragelse formidler Læreplanverket at

Патриотическая основа исторического изложения имеет цель воспитать у молодого поколения гордость за свою страну, осознание ее роль в мировой истории (Læreplanverket, 2013, 8).

Historieundervisningen skal ha som mål å lære den yngre generasjonen å være stolte av landet sitt og bli bevisst Russland sin rolle i verdenshistorien. For å forstå hvordan dette skal skje og hvilke metoder man skal bruke, vil jeg peke på en setning i Læreplanverket som binder sammen verdiene nasjonal identitet og patriotisme:

Воспитанию патриотизма и гражданственности у школьников при изучении отечественной истории способствует обращение к ярким примерам трудовых и воинских подвигов многих поколений россиян (Læreplanverket, 2013, 7).

Jeg vil særlig fremheve ordet *eksempler* fra sitatet over, da det på treffende vis speiler historiepolitikken i dagens Russland, der det å forstå og til og med bruke historien som eksempel for nåtiden og fremtiden, står sentralt. Det står at «oppmerksomheten for elevenes patriotismeopplæring skal rettes mot talende *eksempler* på arbeids- og krigsdåder gjennom flere generasjoner av russere». To ulike retninger innen historiografi er sentrale i denne sammenheng, det vi kan kalle den førmoderne historieskrivingen og den moderne. Den første var vanlig praksis i Europa frem til 1800-tallet, da historieskrivingens mest tydelige pedagogiske grep var eksempelet (Sandmo, 2019). Greske og romerske historikere var opptatt av å fremstille historien og dens hendelser slik at de kunne bli eksempler for etterfølgelse, eller motsatt, eksempler til advarsel. Historieskrivingens oppgave var å formidle rådende moralfilosofi gjennom *talende eksempler* (Sandmo, 2015, 85). Interessant nok bruker også Læreplanverket det samme adjektivet til ordet eksempler i sitatet, nemlig «talende» eller «slående» (яркий). Men utover på 1800-tallet vokste det frem en ny og moderne tenkning rundt historieskriving, med den tyske historikeren Leopold von Ranke i spissen. Målet hans var å legge frem historien slik den «egentlig var», og på dens egne premisser, uten noen

moralske intensjoner. Forklaringen var at det hadde en egen, vitenskapelig verdi å kunne forklare og forstå epoker som hadde blitt borte. Denne siste tilnærmingen til historiefaget er vanlig i Vesten i dag. Men sitatet over, som poengterer «talende *eksempler* på arbeids- og krigsdåder», viser oss at den gamle tilnærmingen til historieskriving fortsatt virker å gjelde i dagens Russland. Det moraliserende målet (at forfedrenes bragder skal virke som eksempler til etterfølgelse for unge russere) er tydeligvis ikke noe man har gått bort fra, men snarere noe man ønsker å opprettholde. Å vise til historiske eksempler blir med andre ord viktig i den patriotiske oppdragelsen. Vi kan trekke paralleller til en lignende tilnærming i Sovjetunionen under andre verdenskrig, der fortidige ledere ble brukt som eksempler til etterfølge i den patriotiske mobiliseringen (Mjør, 2017, 235). Gjennom analysekapitlene skal vi se nærmere på hvilke konkrete hendelser og skikkelser som eventuelt blir vektlagt i de nye enhetlige lærebøkene for historie.

Som nevnt innledningsvis er det tre ulike forlag som står bak dagens lærebøker i russisk historie og som samsvarer med «den historisk-kulturelle standarden for russisk historie» i Læreplanverket. Denne standarden er utarbeidet av et utvalg pedagoger etter at Putin og Kreml kunngjorde prosjektet «enhetlige lærebøker i russisk historie» i 2013. Av hendelser som dekker de to første analysekapitlene og eldre russisk historie har jeg valgt å se nærmere på de nye lærebøkene fra 2016 av forlaget Drofa («История России: с древнейших времен до XVI века» av Igor Andrejev og Ivan Fedorov og «История России: XVI – конец XVII века»; av Igor Andrejev, Ivan Fedorov og Ingi Amosova). Jeg pekte ut dette forlaget siden en av forfatterne (Igor Andrejev) også medvirker i de eldre lærebokutgavene fra 2012 og 2013. Lærebøker av samme forfatter er relevant for sammenligningen av eldre og nyere bøker, blant annet for å se etter informasjon som eventuelt er utelatt eller tillagt i samsvar med den nye «enhetlige standarden». I tillegg finnes det nettversjoner av alle lærebøkene (inkludert de siste under).

Fra nyere russisk historie og områdene for de siste to analysekapitlene (Stalin-perioden og Putins Russland) har jeg også valgt de nye lærebøkene fra 2016 fra forlaget Drofa («История России: начало XX века – начало XXI века» av Oleg Volobuev, Sergej Karpatsjov, Pjotr Romanov. Her er sammenligningsgrunnlaget med en eldre lærebøker derimot hentet fra 2007 og forlaget Russkoe slovo («История России: XX – начало XXI века» av Nikita Zagladina, Sergej Kozlenko, Sergej Minakov, Jurij Petrov), da sistnevnte var en mye brukt lærebok før de enhetlige standardbøkene kom samt at det ligger nettversjon tilgjengelig også her.

Jeg vil gjøre oppmerksom på at jeg i denne avhandlingen kun oppgir utgivelsesåret og sidetallet i henvisningen til lærebøkene, som er primærkildene mine. Lærebøkene blir referert til ofte og regelmessig, og det er derfor praktisk å gjøre det på den måten.

2. Patriotisme og nasjonal identitet i det postsovjetiske Russland

2.1. *Patriotisme i det russiske samfunnet og i nasjonalt læreplanverk*

Som bakgrunn for oppgaven om patriotisme og nasjonal identitet i Russland, og for å få en grunnforståelse av det vi skal diskutere videre, ønsker jeg å starte med noen begrepsavklaringer. En vanlig lesning og oppfatning av patriotisme er følelsen av kjærlighet og tilknytning til sitt land. Dette innebærer hengivenhet til landet og ofte personlig identifikasjon med det. I forlengelsen av dette kommer gjerne også en lojalitetsfølelse til landet og vilje til å ofre seg for det, dersom det trengs for eksempel i krig.

Jeg vil forsøke å gjøre rede for slektskapet mellom patriotisme og nasjonalisme, siden vi skal diskutere beveggrunner for både patriotisme og nasjonal identitet i dagens Russland. I kapittelet *Everyday patriotism and ethnicity in today's Russia* argumenterer Paul Goode for at de fleste forskere er enige om at begrepene patriotisme og nasjonalisme er nært beslektet (Goode, 2018, 258-9). Goode viser blant annet til Roger Brubakers utsagn om at patriotisme og nasjonalisme er overlappende og fleksible politiske språk, som inneholder måter å ramme inn politiske argumenter på, ved å appellere til *partia*, til fedrelandet og nasjonen (Brubaker, 2004, 120). Heller ikke Daniel Bar-Tal og Ervin Staub skiller mellom patriotisme og nasjonalisme i artikkelen «Patriotism in the lives of individuals and nations». En som riktignok skiller begrepene fra hverandre er George Orwell. Selv om begge innebærer affeksjon til og identitet med landet, peker Orwell på at forskjellen mellom de to ligger i en forsvarende kontra en aggressiv holdning (Orwell, 1945).

Mens patriotisme reflekterer en forsvarende kjærlighetsholdning og identitet med sitt land, så representerer nasjonalisme mer aggressive holdninger om egen storhet, makt eller prestisje, ifølge Orwell. Han peker også på at identitetsfaktoren ofte står sterkere i nasjonalisme- enn i patriotismebegrepet. Jeg velger å gå analyse materialet mitt i møte med utgangspunkt i Goode sin forskning rundt nasjonalisme, herunder også nasjonal identitet, og patriotisme. Jeg følger altså ikke Orwell sin teori, men mener det er hensiktsmessig å behandle verdiene som mer eller mindre overlappende begreper. Denne tilnærmingen er da også den mest vanlige i forskningen.

I den digitale tidsalder er det ikke alltid enkelt å sortere ut hvilken informasjon vi kan stole på og hvilke kilder som er pålitelige. Da kan det å søke tilhørighet og affeksjon til eget land og medborgere føles som et anker. Kanskje behovet for patriotiske følelser kan oppleves ekstra

sterkt nettopp i vår tid, da vi eksponeres for ekstreme mengder informasjon fra alle verdenshjørner gjennom internett og sosiale medier?

En som har gjennomført en sosiologisk studie av patriotisme i Russland er Anna Sanina. I boken *Patriotic Education in Contemporary Russia. Sociological Studies in the Making of the Post-Soviet Citizen* undersøker hun hvordan patriotiske følelser fremmes i skolen, og hun introduserer samtidig begrepet «patriotisk opplæring». Selv om patriotisme, som vi har diskutert, henviser til varme følelser for et område eller land, så kan disse patriotiske holdningene for landet også være rettet mot staten og styresmaktene i landet.

Patriotic education could be defined as a systematic and state-guided process of establishing the unquestioning and uncritical awareness of certain national values and the behaviors that maintain them. Traditionally, inculcating a spirit of patriotism in the younger generation has been the responsibility of the school, because the educational institution «deals with the socialization of the young into adults and the differential transmission of the cultural heritage of a society from generation to generation (Sanina, 2017, 23).

En stat eller myndighetene kan altså (mis)bruke innbyggernes patriotiske holdninger gjennom skolevesen og utdanning. Det kan for eksempel være at staten mener innbyggerne mangler tilstrekkelig kunnskap om myndighetenes rolle i landets historie og utvikling og/eller for å fremme lojalitet til den sittende makt. Patriotisk opplæring kan dermed brukes av statsmakten for å befeste sin egen posisjon (Sanina, 2017, 23).

Men selv om staten kan utnytte patriotiske holdninger i befolkningen til fordel for egen politisk agenda og ideologi, påvirkes patriotismefølelsen blant folk også av en rekke andre faktorer, som kulturelle og utdanningsrelaterte opplevelser eller deres sosiale miljø (Sanina, 2017, 24). Med andre ord har patriotisme også en sosial og individuell karakter, i tillegg til at den kan være politisk styrt ovenfra. Her vil jeg trekke paralleller til Aleida Assmanns skille mellom politisk og sosialt minne (2006, 36-37). Der politisk patriotisme og politisk minne (om fortiden) blir styrt fra myndighetene ovenfra, kommer sosial patriotisme og sosialt minne nedenfra, fra folket, ifølge Assmann. Vi skal komme nærmere inn på hvordan disse ulike kildene til patriotisme og minne virker i Russland i dag. Når vi ser tilbake på Russland rett etter oppløsningen av Sovjetunionen på 1990-tallet, finner vi eksempler på den sosiale formen

for patriotisme. I innledningen til boken *Patriotism in Despair* fra 2009 forteller Serguei Oushakine om en opplevelse i 1992 (et halvt år etter Sovjetunionens fall), da han besøkte en by i Altai-regionen. På en gedigen industripipe langs veien hadde noen sprayet følgende setning med hvit graffiti, «Нет у нас родины» («Vi har ikke noe moderland»). Med en enkel setning gis det her uttrykk for russernes tap av det de i over 70 år hadde sett på som sitt moderland, og de dramatiske konsekvensene dette tapet også fikk for det personlige liv, med store politiske og sosiale forandringer. Russerne var plutselig blitt frarøvet den trygge og velkjente tilhørigheten til sovjetunionen, siden landet hadde opphørt å eksistere. Hva nå? Hvordan skulle følelsene være for det nye landet Russland, som de ennå ikke visste helt formen på? Her kommer tittelen på Oushakines bok inn. Som forfatteren skriver avslutningsvis, var det nettopp «fortvilelsens patriotisme» som brakte det russiske folk sammen i traumet som fulgte etter Sovjetunionens oppløsning. Ifølge forfatteren utviklet det seg et slags slektskap og samhold av grupperinger i samfunnet som hadde opplevd ulike former for smerte og tap, fra krigsveteraner til foreninger av mødre samt ulike etniske grupperinger (Oushakine, 2009, 262). Selv om vi knapt kan snakke om «fortvilelsens patriotisme» i dagens Russland, er det likevel mye som tyder på at patriotisme-begrepet for mange russere fortsatt kan knyttes til lidelser og tap (av mennesker, ideologi, stat).

Som eksempel på det motsatte, nemlig politisk patriotisme (styrt ovenfra), vil jeg vise til det nye Læreplanverket for russisk historie. Det beskriver viktigheten av patriotisk opplæring ved å peke på felleshistoriske bragder og vanskeligheter. Stolthet, kjærlighet og aktelse for moderlandet er innhold som formidles med tydelighet gjennom læreplanen i områdene som omhandler patriotisme (Læreplanverket, 2013, 7).

2.2. *Patriotisk opplæring i Russland*

Patriotisk opplæring i dagens Russland har historiske røtter tilbake til Sovjetunionen. En forskjell er forankringen som patriotismeopplæringen den gang hadde i en sterkt definert statsideologi (kommunismen). Tilnærmingen var sånn sett tydeligere sentrert ovenfra og ned. Patriotisk opplæring var også et obligatorisk fag i skolen. En såkalt «militær-patriotisk» utdanning i Sovjetunionen hadde som definert mål å oppfostre borgere til kjærlighet for landet og vilje til kamp mot fiender (Sanina, 2017, 15). På tross av noen vesentlige forskjeller mellom de ulike tidsperiodene, skal vi likevel se på oppsiktsvekkende sammenfall i både ordbruk og metoder mellom patriotismeopplæringen i datidens Sovjetunionen og dagens Russland. Sanina peker på at statsideologiens styring av patriotisk utdanning for unge under

Sovjet-tiden i dag er blitt erstattet med statlige programmer for patriotisk oppfostring (Sanina, 2017, 94). Jeg vil gi en kort beskrivelse av disse statlige programmene samt se på andre paralleller i patriotisk opplæring mellom de ulike tidsepokene.

Siden Vladimir Putin kom til makten i år 2000 og frem til i dag har det blitt opprettet totalt fire statlige programmer for patriotisk opplæring. Programmene baserer seg på et system av en rekke statlige lovverk, som alle er relaterte til militære tjenester og nasjonal sikkerhet (Sanina, 2017, 37). På tross av dette er fundamentet og forankringen til programmene vagt og uklart, siden det blant annet ikke står noe om hvordan patriotisk opplæring kan knyttes til disse lovene. Vi skal senere se at også russiske lærere tegner et tilsvarende bilde. Programmene er vage og dermed vanskelige å implementere i undervisningen.

Det første patriotiske programmet av totalt fire fikk navnet «Patriotisk opplæring av borgere i Den russiske føderasjon i perioden 2001–2005». På overordnet nivå var dette første programmet laget med tanke på «å danne en opphøyd patriotisk bevissthet, en følelse av lojalitet overfor ens fedreland, en vilje til å utføre borgerplikter og den grunnlovsbestemte forpliktelsen til å forsvare moderlandets interesser» (Postanovlenije... 2001). Et av målene med programmet var å sørge for «militærpatriotisk» oppfostring. Den militære faktoren ble vektlagt, noe som også var vanlig i det patriotiske utdannelsessystemet i Sovjetunionen.

Militærpatriotisk oppfostring skulle bidra til å styrke Russlands forsvarsevne ved å innprente fornyet nasjonalpatriotisk stolthet og ansvarfølelse i borgerne (Due Enstad, 2011, 327). I tillegg til den militære faktoren ble også identitetsspørsmålet viet oppmerksomhet i det første programmet; kampen mot en devaluering av moralske verdier og mangel på respekt for staten og dets institusjoner, samt betoning av historisk arv og kulturelle verdier. Det neste programmet, med samme navn som det første, men for en ny periode, 2006–2010, baserte seg på innholdet fra forgjengeren, men fokuserte mer på samfunnet generelt. Såkalte `moralske og åndelige` verdier ble fremhevet i dette dokumentet. I perioden 2011–2015 videreutvikles det tredje programmet for patriotisk dannelse med en ny liste av ytelsesfaktorer. Kriteriene er både mer spesifikke og mer forenklede sammenlignet med tidligere programmer, og ekskluderer de `moralske og åndelige` verdiene. Det fjerde programmet for patriotisk oppfostring gjelder for perioden 2016–2020. Det ble vedtatt den 30. desember 2015 og reflekterer de nye truslene som Russland mener å oppleve; forsterkede geopolitiske utfordringer og svekket økonomisk konkurransevne (Sanina, 2017, 45). I dagens patriotiske

program kan det i tillegg virke som om enda en praksis fra Sovjetunionen har gjenoppstått, nemlig GTO («Gotov k Trudu i Oborone»), noe vi kan oversette med «Beredhet til arbeid og forsvar». Praksisen spilte en viktig rolle i den militær-patriotiske opplæringen for unge i Sovjetunionen i perioden 1931–1991. Det er flere paralleller mellom sunn livsstil og patriotisme i det nye programmet, noe som også kjennetegnet Sovjetunionens patriotiske programmer.

I boken refererer Sanina til intervjuer om de statlige programmene for patriotisk opplæring som hun har gjort med lærere og skoledirektører i Russland. Med bakgrunn i intervjuene konkluderer hun med at de ovennevnte programmene er ineffektive, fordi måldokumentene oppfattes som tungvinte, vage og lite relevante som naturlig del av skolens aktiviteter (Sanina, 2017, 94). Her kom det også frem at lærerne ofte heller bruker metodologiske manualer (*metoditsjki*), som praktisk hjelp til hvordan undervisningen skal foregå. Disse gir retningslinjer for patriotisk opplæring i skolen.

Forskriftene i de «velkjente» manualene er like over hele landet og inkluderer blant annet forelesningsplaner for patriotisme, fedrelandsfeiringer og mer. Når det gjelder forståelsen av begrepet «patriotisme», henvises det i manualene gjerne til leksikon fra Sovjetunionen (Bolsjaja sovjetskaja ensiklopedija). Når vi sammenligner manualene fra 1949 og 2009 i spørsmålet rundt patriotisk opplæring, så finner vi flere likhetstrekk i ordlyden:

Soviet patriotism is a great moral power. It is the source of courage, source of soulful nobility. Patriotic duty of students and their obligation before the Homeland are defined first and foremost by the high quality of their studies (Sanina, 2017, 96).

For a student to be a patriot means first of all to be a worthy citizen of his country. To study well, to be ready to perform their duties and responsibilities in the Russian Armed Forces....to remind them (students) of the loyalty of the Motherland to military duty in tsarist Russia, in the years of Soviet power...the dedication, courage and bravery of our countrymen (Sanina, 2017, 96).

Vi ser at viktigheten av heltemot og den enkelte borgers plikt og ansvar overfor moderlandet går igjen i begge manualene. Ordlyden er med andre ord bemerkelsesverdig lik. En hyppig brukt emosjonell metode i patriotismeopplæringen i Sovjetunionen var memorering av historisk viktige hendelser, for eksempel andre verdenskrig. Denne metodiske tilnærmingen

har kommet sterkt tilbake i dagens russiske skole. Typisk for memoreringen er at søkelyset rettes mot heltebragder og heltenes moralske kvaliteter. Skolemuseene, som ofte organiseres av historielærere og frivillige, er en viktig arena for denne metoden, og disse jobber tett på de patriotiske klubbene i skolene. I det neste avsnittet skal vi bli bedre kjent med en slik patriotisk skoleorganisasjon.

En annen praksis innen patriotisk opplæring fra sovjettiden er ungdomsorganisasjonene. I 2012 oppfordret lederen for Putin sitt valghovedkvarter, filmdirektøren Stanislav Govorukhin, i et møte med russiske lærere, til en gjenoppbygging av den sovjetiske pionerorganisasjonen. Både i tiden før og etter denne uttalelsen har flere ungdomsorganisasjoner blitt opprettet i Russland, der РДШ (Российское движение школьников eller «Skolebarn-bevegelsen») og «Junarmija» (Den unge armeen) skiller seg ut. Førstnevnte organisasjon er resultatet av et storskalaprojekt for organisasjonsarbeid i skolen, initiert av den russiske stat i 2015. Den skal, ifølge ministeriet for ungdomssaker, være en ikke-politisk bevegelse for barn over 8 år. Formelt er РДШ en offentlig, frivillig organisasjon med mål om å fremme «statspolitikk innen utdanning for den yngre generasjonen» og «identitetsskaping som baserer seg på verdisystemet for det russiske samfunnet» (Sanina, 2017, 105). Med tanke på ordlyden i frasene over er det derimot ikke helt enkelt å se at denne organisasjonen skal være ikke-politisk. På organisasjonens første samling ble militærpatriotiske aktiviteter fremhevet som et av fire satsingsområder, på linje med personlig utvikling og samfunnsengasjement og mediekunnskap. En påfallende parallell til den sovjetiske pionerorganisasjonen er РДШ sin grunnleggingsdato, den 18. mai 2016, samme dag som barn i Sovjetunionen feiret pionerdagen.

Den andre organisasjonen, «Junarmija», er en militær-patriotisk ungdomsbevegelse, som ble grunnlagt samme dag som РДШ og som formelt er underlagt organisasjonsstrukturen til denne. Aktivitetene til «Junarmija» innebærer blant annet militære sportspill og militærpatriotiske klubber. Medlemmene bærer en spesiell uniform, der Junarmija-emblemet er en stjerne med en rød ørn som bakgrunn. Rødfargen vekker minner om emblemer fra ungdomsforeninger i Sovjetunionen og mottoet i den nye bevegelsen, «Hvis ikke du, hvem da?» er også nesten identisk med datidens Komsomol-motto: «Hvem om ikke vi?» (Sanina, 2017, 111). Selv om patriotisk opplæring og retningslinjene for denne ligger nedfelt i både Læreplanverket i Russland og i de statlige programmene for patriotisme, hevder altså Sanina at tiltakene bare kan sies å ha en relativ eller begrenset påvirkning på unge russeres

patriotismedannelse. Hun peker på at retningslinjene og programmene i større grad er rettet mot de voksne som skal iverksette dem, nemlig lærere, pensjonister, veteraner og militærpersonell (Sanina, 2017, 94). Det er også disse som man forventer skal stemme «riktig» ved valg og som dermed har en viss innflytelse i samfunnet. Av de ovennevnte gruppene så bidrar særlig lærerne til en opprettholdelse av patriotiske verdier blant unge russere, ifølge forfatteren. Lærerne, hvis verdier og holdninger i hovedsak ble skapt i Sovjetunionen, står ofte bak overføringen av patriotiske holdninger til dagens unge generasjon. For dem er det naturlig å videreføre disse verdiene på samme eller lignende måte som de selv opplevde å få dem formidlet fra sine sovjetiske lærere (Sanina, 2017, 170). Samtidig er, som vi har pekt på, inspirasjonen og retorikken for patriotisk dannelse i de hyppig anvendte manualene ofte hentet fra sovjettiden.

I artikkelen «Putinistisk historiepolitikk: «Oppussing av fortiden i Putins Russland» hevder derimot forfatteren Johannes Due at de statlig initierte patriotiske oppfostringstiltakene faktisk har vært virkningsfulle og klart å påvirke russisk ungdom. Han viser til organisasjonen Memorial sin årlige konkurranse siden tusenårsskiftet, «Mennesket i historien. Russland og det 20. århundre», der skoleelever konkurrerer om å utarbeide en historisk undersøkelse, basert på sin egen familiehistorie. Ifølge Memorial-medarbeider Irina Sjtsjerbakova skjedde det en påfallende endring etter 2005, da de fikk inn en strøm av patriotiske arbeider med lite reelt innhold, men som derimot speilet den offisielle patriotismen (Due Enstad, 2011, 337). Som vi vet, inkluderte perioden for det første patriotiske programmet årene 2001–2005.

Det er flere tegn som tyder på at statlig styrt patriotisme opplever en oppblomstring i det moderne Russland. I tråd med de patriotiske programmene kan vi merke oss endringen i Putins oppfatning av hva som skal være Russlands nasjonale ide. I starten av presidentperioden poengterte han økonomisk vekst som landets viktigste ide, mens patriotisme ble fremhevet i 2016 som den eneste samlende nasjonale ideen (The Moscow Times, 2016). I 2012 holdt Putin en tale til ulike samfunnsaktører om patriotisk oppdragelse av ungdommen, der han fremhevet patriotisme som et solid fundament å bygge fremtiden på. Han pekte på at det er umulig å skape et sunt samfunn og et vellykket land om man følger intoleransens, egoismens og snyltingens instinkter (Putin, 2017). Uten å nevne navn, rettet presidenten her fingeren mot stater som har fulgt «feil spor»; som har fulgt prinsippet om «hver mann for seg selv». Han forklarte at disse var «blitt ledet inn i katastrofen, blitt svekket og til syvende og sist brutt sammen, mistet suvereniteten og havnet i borgerkrig». Vi ser igjen

hvordan russiske myndigheter bruker historien som eksempel, i dette tilfelle som en advarsel om hvordan det ikke skal gjøres. Det skulle riktignok være interessant å vite hvilke konkrete stater Putin sikter til i sin advarsel.

I det nye Læreplanverket for russisk historie kommer også begreper som «patriotisme» og «patriotisk oppdragelse» frem med tydelighet. Riktignok sier Læreplanverket at «Russland er en demokratisk og lovbasert føderal stat, med menneskets frihet og rettigheter som de høyeste verdiene» (Læreplanverket, 2013, 4), men disse verdiene kommer likevel uten tvil i skyggen av patriotisme. Ord som frihet og rettigheter blir kun uttrykt i denne ene setningen, mens patriotisme blir vektlagt i samband med «oppdragelsespotensial» i hele fire av totalt ni kapitler i Læreplanverket. I tillegg er det formuleringer i to andre delkapitler der patriotismetemaet er tydelig til stede, selv om selve ordet ikke blir brukt.

Ifølge Sanina ser russiske lærere flest viktigheten av en kobling mellom militærpatriotisk utdanning og ortodokse, tradisjonelle verdier. Etter personlig initiativ fra lærere blir prester, noen av dem er også veteraner med militær erfaring, invitert til å komme til skolene og ta aktivt del i elevenes patriotiske opplæring. Gjennom aktiviteter og samtaler rundt tradisjonelle og religiøse verdier bidrar de til patriotisk opplæring. Fra midten av 2000-tallet og utover har flere ortodokspatriotiske og militærpatriotiske foreninger inngått samarbeid både med hverandre og med skoler (Sanina, 2017, 162).

Selv om man kanskje kan diskutere effekten av blant annet de statlige programmene, er det uansett grunn til å hevde at det i nyere tid har pågått en tydelig forsterkning av patriotismetemaet og patriotiske initiativer fra statlig hold. Kort oppsummert kan det virke som om arven fra Sovjetunionens patriotiske opplæring på mange måter lever videre i dagens Russland, om enn med noe endret karakter. Der opplæringen i Sovjet-tiden var tydelig ideologisk styrt, er det store bildet for patriotisk oppfostring mye mer komplekst i dag. I tillegg til de statlige patriotiske programmene er også andre aktører med på å spille en viktig rolle i elevenes patriotisme-dannelse. Forskningen til Sanina peker på sosiale faktorer og strukturer (lærere, veteraner og det militære, den ortodokse kirke og patriotiske foreninger) som sterke pådrivere. Due Enstad har argumentert for at den putinistiske historiepoltikken i flere sammenhenger har blitt møtt og forsterket av initiativer nedenfra (Due Enstad, 2011, 333). Han nevner statlige tjenestemenn og historikere som på ulike måter har deltatt aktivt i kampanjer for patriotisk oppfostring. I starten var vi inne på Assmanns skille mellom ulike

former for minne, først og fremst mellom det politiske minnet ovenfra og det sosiale nedenfra. Det politiske minnet baserer seg på en mer enhetlig fremstilling eller tolking, mens det sosiale minnet er flerstemt, dynamisk og endrer seg med generasjonene, ifølge Assmann. Vi kan trekke paralleller til patriotismetilnærmingen. Den politiske patriotismen er mer målrettet og uniform, mens den sosiale patriotismen kan være flerstemt. Riktignok underbygger sistnevnte oftest den overordnede statlige patriotismen i innhold, noe som ikke nødvendigvis stemmer om det sosiale minnets forhold til det politiske.

2.3. *Paralleller i patriotisk opplæring mellom Russland og Kina*

I denne delen ønsker jeg å diskutere hvorvidt det er likhetstrekk mellom patriotisk opplæring i Russland og Kina. Som sammenligningsgrunnlag faller valget på Kina, siden begge landene kjennetegnes av autoritære regimer og tradisjoner med klare statsideologier og statlig patriotismeopplæring.

Utgangspunktet mitt er den ferske boken fra 2020, *Citizens and State in Authoritarian Regimes: Comparing China and Russia* av Karrie Koesel, Valerie Bunce og Jessica Weiss. Ifølge forfatterne har det i begge land vokst frem en fornyet oppmerksomhet rundt patriotisme. I Kina skjedde det på 1990-tallet, etter demonstrasjonene på Den himmelske freds plass og kommunistregimenes kollaps, mens det i Russland atter ble blåst liv i patriotismen på begynnelsen av 2000-tallet.

I Kina lanserte myndighetene en omfattende patriotisk utdanningskampanje som inkluderte betydelige endringer i den nasjonale læreplanen i tillegg til at det ble bygget hundrevis av patriotiske utdanningssteder og museer for patriotisk oppfostring. Forfatterne peker på nye lærebøker, lærerhåndbøker (manualer) og undersøkelser om politikk som eksempler på tilsvarende politiske grep fra russiske myndigheter.

Her vil jeg også nevne en annen parallell mellom Kina og Russland, noe som ikke nevnes i boken. Museer for patriotisk utdanning i Kina gir nemlig assosiasjoner til de nye såkalte «historieparkene» i Russland. («Россия – моя история»). Dette nye og storstilte initiativet fra russiske myndigheters side behøver en ekstra kommentar. Den nye historieparken er en nemlig en del av Putins fjerde femårsplan for «Patriotisk oppdragelse av borgere av Den russiske føderasjon 2016–2020» og er rett og slett en gigantisk og moderne multimedia-fremstilling av russisk historie i over 17 russiske byer. Hensikten, ifølge planen, er «å innpode en følelse av

stolthet og dyp ærbødighet for Staten, særlig presidenten». Skolene oppfordres til å bruke disse parkene for å lære om russisk historie. På interessant vis kommer et sentralt tema for prosjektet mitt til uttrykk i disse nye historieparkene; narrativet om Russland som en motpol til Vesten. De tydeliggjør en antiliberal og anti-vestlig posisjon, der dagens politiske spenninger mellom Russland og Vesten projiseres tilbake til konkrete hendelser i historien (Kurilla, 2018).

Videre forteller boken til Koesel, Bunce og Weiss at politisk utdanning er sterkt sentralisert i Kina og at dens legitimering med utspring i den marxistisk-leninistiske ideologien nå har befestet seg i kinesiske politiske institusjoner, lovverk og markeder. På lignende måte har patriotisk utdanning også opplevd en fornying under Putins Russland. Historieopplæringen understreker riktignok viktigheten av `demokratiske` institusjoner og lover, men fremhever samtidig patriotisme, beskyttelse av moderlandet og behovet for et sterkt og sentralisert lederskap (Koesel og Bunce og Weiss, 2020, 18-19).

Forfatterne peker på at Kinas patriotiske utdanning har handlet om ideologi, moralsk karakter, generell kunnskap om marxisme-leninisme og om sosialisme i streben etter å «sørge for at alle elever blir borgere som elsker sitt sosialistiske moderland, har sosial moral og sivilisert oppførsel» (Koesel og Bunce og Weiss, 2020). Fremhevingen av moralsk karakter og god oppførsel er også synlig i russisk patriotismedreining, både gjennom Putins taler (advarselen mot å følge «intoleransens, egoismens og snyltingens instinkter») og i femårsplanene (understrekingen av moralske og åndelige verdier i planen fra 2006–2010).

Jeg mener det også er fellestrekk mellom landene i spørsmål knyttet til ideologi. Selv om Putin flere ganger har påpekt at Russland skal være fri for statlige ideologier, mener jeg det ideologiske tomrommet i landet etter Sovjetunionens kollaps på mange måter har blitt erstattet med en ny form for ideologi, bestående av patriotiske ideer. Aftenpostens Moskva-korrespondent Per Anders Johansen hevder at i denne forestillingen råder fremstillingen av et unikt land, bestående av et offervillig folk med en gudegitt oppgave (Johansen, 2016). Det er sterke ord som blir brukt i denne beskrivelsen, men de reflekterer likevel vesentlige utviklingstrekk i Russlands fornyede posisjonering som stormakt og dets vektlegging av patriotisme og såkalte moralsk-åndelige verdier. I det neste delkapitlet skal vi behandle temaene stormakt og tradisjonelle verdier i forbindelse med spørsmålet om russisk identitet. I den sammenlignende analysen mellom Kina og Russland hevder Koesel, Bunce og Weiss at politisk utdanning er en forebyggende strategi hos autoritære regimer, og at målet handler om

å kultivere skoleelever til å bli lojale mot nasjonen og myndighetene. Forfatterne oppsummerer med at kinesiske og russiske myndigheter sosialiserer de unge aktivt og på måter som har sterke likhetstrekk, på tross av svært ulike politiske retninger og autoritære tilnærminger.

2.4. Spørsmål om nasjonal identitet etter Sovjetunionens fall og frem til i dag

Som det første delkapittelet mitt ga et kort innblikk i, var russerne i en helt spesiell situasjon i tiden etter at Sovjetunionen brøt sammen på 1990-tallet. Ikke bare gjennomgikk samfunnet og dets borgere store politiske, økonomiske, kulturelle og sosiale endringer, men det enorme moderlandet med dets tydelige statsideologi hadde også gått tapt. Russland (gjen)oppstod i tomrommet og traumaet etter Sovjetunionens sammenbrudd, og innbyggerne måtte nå finne en ny nasjonal identitet de kunne samles rundt. Oushakine pekte på at ulike samfunnslag av folk likevel var knyttet sammen av en fellesskapsfølelse den første tiden etter Sovjetunionens kollaps, da gjennom en følelse av tap. Andre identiteter og holdepunkter var borte, og det var nettopp i følelsen av tap at russerne kunne forenes. Kunne det likevel finnes en positiv nasjonal identitet også? Hva kunne være den nasjonale ideen i det nye Russland, nå som den marxist-leninistiske ideologien var borte?

Mulige kilder til nye narrativ om identitet, som kunne erstatte ideen om Sovjetunionen og som folk kunne enes rundt, var å finne i landområde, kultur og religion (Laruelle, 2019, 38). En tanke om at Russlands nasjonale identitet var grunnfestet i disse tre nevnte domenene var også i tråd med tankene til store russiske filosofer fra Sølvalderen, som Vladimir Solovjov, Sergej Bulgakov og Pavel Florenskij. Disse tolket ortodoksien som en religion med en spesiell kobling til territorium som søker harmoni med universet. Selv om filosofene ikke kan sies å være premissleverandørene for geografiske narrativ, vil jeg nevne dem kort som bakteppe. En viktigere herkomst for geografiske metanarrativ i Russland er klassisk eurasianisme fra 1920-tallet. Retningen viser til Russlands særstilling som verdens største land i areal, og at dette enorme territoriet inkluderer både Europa og Asia. På denne måten rommer størrelsen et spesielt og særegent kontinent som kalles Eurasia, derav navnet «eurasianisme».

Klassisk eurasianisme oppstod på 1920-tallet. I det moderne Russland har retningen opplevd en slags renessanse, der man i dag snakker om «ny-eurasianisme». Særlig Aleksander Panarin og Aleksander Dugin er sentrale her. Ideene deres om Russlands spesielle geopolitiske rolle på kontinentet Eurasia har hatt stor appell i det postsovjetiske Russland. Førstnevnte er i dag

død, men jobbet fra 1990-tallet og utover med å finne ankerpunkt for «eurasianisme» i en politisk filosofi om Russland som motvekt mot vestlig hegemoni. Dugin er en aktiv filosof og samfunnsdebattant i dagens Russland med en mer klassisk tilnærming til geopolitikk (Laruelle, 2019, 41). Eurasia kan betraktes som et større geopolitisk prosjekt, som en motvekt til Europa og Vesten. Det avviser Vesten og dets kapitalisme, ved å stille seg kritisk til vestlige makters allianser og dominerende rolle i verden. Det mener Vestens lederskap vil være katastrofalt for resten av menneskeheten. Russland-Eurasia ses derimot på som den eneste pådriver for en multipolar verden, der ulike sivilisasjoner med sine forskjellige verdisystem får eksistere sammen. Fra filosofen Dugins perspektiv står Russlands geopolitiske posisjon i kontinentet Eurasia sentralt, i målet om å gjenopprette Russlands stormaktsposisjon (Laruelle, 2019, 43).

Et fellestrekk ved mange postsovjjetiske narrativ om Russland, historie og identitet er ideen om at landets naturlige skjebne ligger i å være et imperium (Laruelle, 2019, 65). Ulike narrativ om Russlands politiske storhet og vide territoriale konnotasjoner blir også diskutert i boken *Russiske imperium* av Kåre Johan Mjør. Ifølge forfatteren ønsker nåværende president Putin å gjenreise Russland som stormakt og bygge sitt lands legitimitet på at det går «tusen år tilbake i tid», at det er en tusenårig sivilisasjon.

Med utsagnet om at Russland har en historie som går tusen år tilbake i tid, så blir også Kiev en del av «den russiske verdenen» (Mjør, 2017, 322). En annen som skriver om Putins stormaktvisjoner er Iver Neumann. I artikkelen, «Putins stormaktgalskap» fra 2019 hevder han at Putins prosjekt er å gjenetablere Russland som stormakt, og han peker på både historiske og politiske forklaringer til dette prosjektet. Putins gjentatte uttrykk for og utsagn om Russlands naturlige storhet som i det historiske perspektivet også inkluderer territoriet til Ukraina, har paralleller til Dugin sin «ny-eurasianisme». Blant annet er annekteringen eller «gjenforeningen», som det heter fra russisk hold, av Krim-halvøya i 2014 en hendelse som viser at Russland anser noen geografiske nærområder i nabolandene som naturlige russiske territorium, det være seg på grunn av innbyggernes etnisitet (en stor andel av disse er etniske russere) eller av andre fellehistoriske årsaker.

Som Oushakine argumenterer for i boken *Patriotism in Despair*, oppstod det et tomrom blant russere etter Sovjetunionens fall; etter tapet av stat, ideologi, status (som stormakt) og verdier. Årsaken til at retninger som «ny-eurasianisme» og Putins ideer har såpass bred oppslutning

blant folket kan ligge i ønsket om en symbolsk kompensasjon for deres opplevde tap. Presidentens visjon om Russland som stormakt reflekterer den nære historien til mange som levde under Sovjetunionen og som fortsatt lever i dag. De husker den tiden da landet faktisk hadde stormaktstatus. I denne sammenheng vil jeg vise til Due Enstad, som skriver om et «sug» nedenfra etter igjen å føle seg som del av en stormakt (*velikaja derzjava*). Dette er igjen et eksempel på patriotisme nedenfra, på linje med annen forskning som vi har vært inne på tidligere.

Mye av bakgrunnen for den politiske retningen i Putins to første presidentperioder (frem til 2010) finner vi i diskusjonen over, der stormaktstanken og statsideologien dominerer. Ideen om en stor og sterk stat er fremtredende. Jeg mener det er sammenhenger mellom ny-*eurasianismen* og stormaktstanken; et syn, der Russlands naturlige geopolitiske posisjon er som stormakt på et eget kontinent, ulik andre stormakter.

Starten på Putins tredje presidentperiode markerte starten på en mer «konservativ dreining» (Laruelle, 2019, 135) i Russland. Som et supplement til statstenkingen (*gosudarstvennitsjevstvo*) etter 2012 har myndighetene i sterkere grad rettet søkelyset mot «tradisjonelle verdier». Fra slutten av Jeltsin-perioden og frem til ca. 2005 jobbet man for at en sameksistens av liberale og konservative verdier skulle utgjøre Russlands nasjonale posisjonering. Men det er grunn til å tro at Kreml så seg nødt til å møte de heftige og liberale Bolotnaja-protestene i Moskva i 2011–2012 med et sterkere forsvar for «tradisjonelle verdier». Disse såkalte tradisjonelle verdiene er den heteroseksuelle familien (ikke-aksept for homoseksualitet og LHBT- personers rettigheter), kampen mot alkoholisme, respekten for de eldre; og religion. Denne konservative dreiningen kom til uttrykk i en rekke nye lover, som loven mot såkalt homofili-propaganda (2013), en anti-blasfemi lov (2013) som motsvar mot Pussy Riots opptreden i Kristi Frelserkatedralen, og forbud mot ufin språkbruk (2014). Jeg mener at den nye konservative dreiningen reflekterer Putins intensjon med den nye standarden for historieskriving og de nye enhetlige lærebøkene. De konservative lovene tjener visjonen om et enhetlig Russland, noe også den nye historieskrivingen gjør. Personene som lovene er rettet mot (homofile, frittenkende eller sekulære) er ikke en del av det «egentlige og enhetlige Russland», på samme måte som også visse tidligere poengteringer og vinklinger av historiske skikkelser og hendelser vil måtte ekskluderes i den nye historieskrivingen. I analysekapitlene blir det interessant å finne ut av om denne påstanden rundt historieskrivingen faktisk stemmer.

Det nye Læreplanverket gir tydelige indikasjoner på at en samlet nasjonal identitet er et overordnet mål, i det de vil sørge for et mer forent og samlet Russland:

Разработка концепции нового учебно-методического комплекса по отечественной истории является важным шагом в развитии системы образования России, формировании гражданской идентичности подрастающего поколения, обеспечении консолидации и *единства* российского народа (Læreplanverket, 2013, 3).

Ordet *единства* (forening, sammenslutning) dukker også opp igjen i tilknytning til primærlitteraturen i analysedelen, der det er tale om enhetlige lærebøker i historie (единые учебники по истории). I nye direktiv fra russiske myndigheter om både Læreplanverk og nye lærebøker (etter 2013–2014), ser vi altså en tydelig orientering mot det som skal virke samlende for russere, mot forenende elementer.

I innledningen pekte jeg på at patriotisme og respekt for den flernasjonale russiske stat skulle forstås i samsvar med verdiene av felles forståelse, toleranse og fred mellom folk og folkeslag. Jeg tolker dette som et ønske om en fellespatriotisk holdning til moderlandet Russland, som de ulike folkeslagene kan søke sammen om og enes rundt. På tross av at ordet «patriotisme» ikke brukes konkret i formuleringen over om et samlet Russland, indikerer ordet «единство» (sammenslutning/forening) nettopp patriotismens verdi. Patriotisme er det som samler alle russere på tvers av etnisitet. På tross av orienteringen mot den nasjonssamlende faktoren og begreper som toleranse mellom folk, viste den konservative dreiningen likevel at ikke alle grupper er inkludert. Folk med alternative seksuelle legninger, sekulære og politisk frittenkende hører ikke til i Russlands nasjonale narrativ, da disse «verdiene» anses som ikke-russiske. Her vil jeg trekke inn Jardar Østbø sin artikkel «De åndelige verdienes slagmark» fra 2017. Han fremhever patriotisme, såkalte åndelig-moralske verdier, tradisjonelle familieverdier, kollektivism, det åndelige primat over det materielle, samt motstand mot sekularisering som Russlands motstykke til de vestlige verdiene (Østbø, 2017, 78). Han viser til Russlands imaginære bilde av Vesten som dekadent, gudløst og umoralsk. Østbø beskriver fenomener som føyer seg inn i rekken av tradisjonelle verdier etter den konservative dreiningen. I dette nasjonalkonservative bildet er det med andre ord ikke rom for visse «alternative» grupper, da disse symboliserer et Vesten som Russland ønsker å markere avstand til.

2.5. *Oppsummering*

Jeg mener at de siste års konservative dreining i Russland, inkludert de tradisjonelle verdiene, har blitt (og blir) brukt som et verktøy for å markere motsetningsforholdet mellom Russland og Vesten av russiske myndigheter. Det er med på å forsterke en «Vi mot dem»- holdning, noe som igjen bidrar til å styrke patriotismen og fellesskapsfølelsen, vel og merke blant de som ikke ekskluderes gjennom de tradisjonelle verdiene. Sammen med stormaktstanken har dette konservative «verditillegget» til statstenkingen etter 2012 bidratt til en tydeligere nasjonalstatlig identitetsmarkering. Putins utsagn om patriotisme som landets viktigste ide viser den nære koblingen mellom identitet og patriotisme, der sistnevnte skal fungere som selve grunnmuren til den nasjonale identiteten. Dette er også hovedgrunnen til at jeg i prosjektet ønsker å rette blikket mot nettopp disse verdiene. I analysekapitlene vil jeg prøve å finne ut av hvordan de flettes inn i narrativ om den sterke staten og om Russland som noe annet enn Vesten.

3. Case 1: Det historiske valget til Aleksander Nevskij

3.1. Innledning

I dette kapitlet skal jeg sammenligne to lærebøker i russisk historie på 6.trinn, utgitt av forlaget Drofa. Jeg har valgt å se nærmere på en lærebok fra perioden før Læreplanverkets nye standard (fra 2012) og en lærebok fra 2016 som følger standardens anbefalinger. En grunn til at nettopp disse bøkene legger til rette for en interessant sammenligning, er som nevnt, at en av lærebokforfatterne, I. L. Andrejev, medvirker i begge. Jeg finner det hensiktsmessig å se på eventuelle endringer eller tilpasninger som forfatteren har gjort av sitt «gamle» tekstinhold fra 2012 og hvordan de formidles i den nye boken av 2016. Forlaget Drofa er for øvrig ett av tre lærebok-forlag som oppfyller kriteriene til den nye standarden. Jeg ønsker å minne om hypotesen jeg fremsatte i innledningskapitlet før vi ser nærmere på analysen og funnene i lærebøkene: Etter at Putin innførte den såkalte nye standarden for historieskriving i 2013, har innholdet i lærebøkene (sammen med Læreplanverket) fått en mer patriotisk retning, og den nasjonale identitetsfaktoren har blitt sterkere betonet.

I dette første analysekapitlet retter vi søkelyset mot en viktig skikkelse i russisk historie, Aleksander Nevskij. Temaet i listen over problematiske områder for russisk historie i Læreplanverket; «Исторический выбор Александра Невского» danner bakgrunnen for dette analysekapitlet. Han er interessant på mange måter. For det første har han blitt kanonisert av Den russisk-ortodokse kirke og står svært sentralt som beskytterfigur for ortodoksien i Russland. I analysen av lærebøkene skal vi snart se på årsakene til det. I tillegg er det grunn til å hevde at Aleksander Nevskij de senere årene har fått tiltakende status og betydning i det politiske Russland, først og fremst som identitetsmarkør for den ortodokse og mer generelt den russiske tradisjonen som motsetning til den katolske og dermed vestlige. Blant annet har den russiske stat siden 2010 gjenopptatt en gammel tradisjon fra tsartiden med å dele ut Aleksander Nevskij-ordenen. Dette var en militær orden etter andre verdenskrig, men er i dag en pris som i hovedsak tildeles russiske borgere som har utmerket seg med en særlig innsats for den russiske stat innen politiske, økonomiske eller andre aktuelle samfunnsområder. Den kan også gis til utlendinger som har samarbeidet med Russland på en ekstra god måte. I 2019 fikk blant annet den serbiske presidenten denne ordenen (AiF, 2019). I tillegg har Kreml annonsert en storstilt feiring av Aleksander Nevskij sin 800-års dag, som skal foregå i 2021. Aleksander Nevskijs fødselsdato er ukjent, men dato for feiringen er satt til 12. juni. Dette er en interessant dato, fordi den faller på Russlands nasjonaldag (День

России). Ifølge lenta.ru har den bare vært høytidsdag siden 1992 og den markerer undertegningen av deklarasjonen om Russlands suverenitet av 12. juni 1990. Ifølge myndighetene er målet med feiringen å ta vare på den krigshistoriske og kulturelle arven samt å forsterke samholdet blant det russiske folk (Jermakov, 2014). Med tanke på hypotesen min er særlig den siste intensjonen særlig verdt å merke seg, at feiringen skal bidra til å forene russere. Den reflekterer antakelsen min om at de nye lærebøkene har fått en mer nasjonssamlende «intensjon». Det blir derfor interessant å se i hvilken grad teksten, som omhandler historieskikkelsen Aleksander Nevskij i den nye læreboken, underbygger denne hypotesen i analysekapittelet.

3.2. *Aleksander Nevskij og de militære slagene*

Første gang navnet Aleksander Nevskij dukker opp i den eldre utgaven (2012 fra Drofa), er i kapittelet, «Russisk land under mongolenes makt» («Русская земля под властью орды»), mens kapitteloverskriften i den nye standardutgaven bærer tittelen «Russisk land i midten av det 14.–15. århundre» («Русская земля в середине XIII–XIV в.»). Underkapittelet der Aleksander Nevskij blir nevnt har likt navn i begge lærebøkene: «Kampen i Nordvest-Russland mot ekspansjon fra Vesten» («Борьба Северо-Западной Руси против экспансии с Запада»). Overskriften på avsnittet har likevel forskjellig ordlyd. I den eldre utgaven bærer overskriften tittelen «Russland og ordensridderne» («Руси и Орден»), mens den nye utgaven har opprettet et eget avsnitt etter «Руси и Орден», der selve navnet Aleksander Nevskij fremheves. Det bærer tittelen, «Ordensriddernes angrep på Nordvest-Russland. Fyrst Aleksander Nevskij» («Наступление Ордена на Северо-Западную Русь. Князь Александр Невский»).

Fra og med stedet i lærebøkene, der navnet Aleksander Nevskij først blir nevnt og frem til neste delavsnitt, som i detalj beskriver forholdet mellom de russiske fyrstene og Den gyldne horde, vies det i bøkene oppmerksomhet til selve personen Aleksander Nevskij, inkludert hans viktigste handlinger og betydningen av disse. Men mens den eldre versjonen beskriver dette innholdet på litt over en side, dediseres fyrsten over tre sider i den nye utgaven, inkludert tekst, bilder og refleksjonsspørsmål. Opplysningene om fyrsten er likevel nokså like i begge bøkene. Blant annet leser vi i begge at han, i en alder av 18 år, fikk tilnavnet sitt etter det store slaget ved elven Neva i 1240 og at han fikk ytterligere berømmelse etter seieren over vestlige ridderne ved slaget på isen ved «Tsjudskoje-innsjøen» i 1242. I begge versjonene står

det at den siste kampen («Slaget på isen») ikke betydde slutten på de vestlige korsfarenes aggresjon i øst.

Mot slutten avsnittet (før spørsmål og oppgaver til teksten) oppsummerer den eldre utgaven med at seirene i 1240 og 1242 spilte en avgjørende rolle for å få bukt med de vestlige korsfarenes aggresjon, noe den nye utgaven ikke gjør. Dette betyr likevel ikke at religion ikke spiller en betydelig rolle i den nye utgaven, snarere tvert imot. Men her er religion i større grad frakoblet krigshandlinger og slagene som Aleksander Nevskij utkjempet. Selv om den nye boken vektlegger og beskriver de to viktige slagene med flere detaljer fra krøniker og bilder enn den eldre gjør, lar den være å fremheve slagene som avgjørende for at den katolske tro ikke fikk fotfeste i Russland. Vi skal imidlertid snart oppdage at religionen spiller en vesentlig rolle i den nye standardutgaven og peke på helt andre faktorer enn slagene for katolisismens mislykkede ekspansjon østover.

Altså, selve informasjonen om Aleksander Nevskij er forholdsvis lik i begge lærebøkene, med unntak av slagenes betydning for ikke-spredning av katolsk tro østover. Likevel er nettopp den fargerike omtalen av slagene en av faktorene som skiller den nye versjonen fra den eldre i avsnittet om Aleksander Nevskij. Det er særlig det siste, «Slaget på isen», som vies mye oppmerksomhet i den nye læreboken. Til forskjell fra den eldre versjonen er slaget illustrert med kart og viser styrken og forsvaret til de russiske krigerne i kamp mot fienden (vestlige riddere).

På slutten av kapittelet presenterer den nye boken et teksttillegg. Dette tillegget er for øvrig et fast innslag i den nye læreboken og dukker opp mot slutten av de ulike kapitlene. Overskriften er «Historikerens synspunkt» (Мнение историка) og «Slaget på isen» vies her oppmerksomhet med over en side tekst og bilde, hentet fra boken «Подвижники России» («Russiske selvoppofrende forkjempere»). Ordet «Подвижник» behøver en liten kommentar. Det kan bety både «asket» og «selvoppofrende forkjemper». I denne sammenhengen passer den siste oversettelsen. Det er interessant at forfatterne har brukt tekst og bilde fra akkurat denne boken, da «Подвижники» har religiøse konnotasjoner og således bekrefter en forsterking av religion i den nye læreboken. Bildet er en bokillustrasjon over «Slaget på isen» og teksten beskriver detaljert hvordan russerne overviner fienden. Til sammenligning viser den eldre lærebokutgaven kun et lite bilde av «Slaget på isen». I tillegg er det langt flere spørsmål og oppgaver knyttet til innholdet i den nyeste utgaven. Noen av spørsmålene som

følger standarden legger til rette for refleksjon, mens andre presenterer svaralternativer, der de riktige svarene er temmelig opplagte.

Et eksempel på refleksjonsspørsmål er hvorfor Aleksander Nevskij kunne sidestille makt (bruk av militærmakt) med sannhet (lojalitet til den ortodokse tro). Et tilsvarende spørsmål i den eldre læreboken handler om hvordan russere, ifølge tradisjonen, skulle forholde seg til utenlandske fiender. En annen type spørsmålsstilling i den nye læreboken er en flervalgsoppgave, der det riktige svaret er lett å peke ut. Den handler om de vestlige korsfarernes aggresjon og krigføring. Både spørsmålsstillingen og de tre svaralternativene er nokså finurlig uttrykt på russisk, og oppgaveformuleringen med dens svaralternativer reflekterer viktige og gjennomgående temaer i analysekapittelet; den ortodokse tro og opposisjonsforholdet mellom Russland og Vesten:

Можно ли было остановить агрессию крестоносцев не военным, а мирным путём?

А: Войны Руси с крестоносцами были ошибкой, западные рыцари считали Русь христианской страной, нужно было объединяться на основе католической веры.

Б. Крестоносцев было мало, и они не представляли опасности для Руси.

В. Войны Руси с крестоносцами были неизбежны, западные рыцари не считали русских людей христианами, они стремились поработить русские земли, а население подчинить католической вере и политическому господству (2016, 150).

Spørsmålet som stilles er hvorvidt det var mulig å stoppe korsfarernes aggresjon og krigføring på en fredelig måte. Etter å ha lest om korsfarernes framferd og slagene, ledet av Aleksander Nevskij, for å bekjempe disse, vil det være opplagt for elevene å peke ut det tredje alternativet som det riktige her. Altså at krig mot korsfarerne var uunngåelig, siden vestlige riddere ikke anså russere som kristne og dermed hadde som mål å påtvinge dem sin katolske tro. Vi ser samtidig at lærebokens poengtering av Vesten som en motsetning til Russland fremheves gjennom denne spørsmålsstillingen, der det riktige svaralternativet speiler lærebokinnholdet om en vestlig (her: katolsk) undertrykkende makt som Russland må forsvare seg mot. For eksempel vil det første alternativet være utenkelig, da en tilslutning til den katolske tro ikke kan forenes med det ortodokse Russland. Også det andre alternativet vil man lett kunne

utpeke som feil, da teksten om korsfarerne tydelig indikerer at de var mange, og ikke få, som alternativet foreslår. Spørsmålsstillingen og svaralternativene i den nye læreboken poengterer altså opposisjonsforholdet mellom Russland og Vesten. Det riktige svaralternativet speiler på mange måter det tidligere påpekte refleksjonsspørsmålet rundt sammenstillingen mellom militærmakt og sannhet (den ortodokse tro). Det fungerer både som en ytterligere forsterking av vinklingen i teksten og som svar på det tidligere spørsmålet. Stikkord er beskyttelse av den ortodokse tro mot fiender utenfra og at militærmakt både kan og må brukes til dette formålet. Så selv om korsfarernes aggresjon får mindre plass i den nye læreboken, synes motsetningen mellom Russland og Vesten å være enda mer sentral her. Denne er primært knyttet til religion, og ikke til militærmakt, som her først og fremst tjener religionen.

3.3. *Aleksander Nevskij og Den gylne hordes maktgrep i Russland*

Det neste kapitlet, der Aleksander Nevskij blir omtalt, bærer tittelen «Kampen om å erobre Russland». Selv om det i begge utgavene gis nokså like beskrivelser her, ønsker jeg å gjengi innholdet i grove trekk som bakgrunnsinformasjon for diskusjonen etterpå. Vi leser om hvordan fyrsten av Vladimir, Jaroslav Vsevolodovitsj, ble utpekt av Den gylne horde til å styre Russland, i tråd med mongolenes interesser. I praksis ble nå Russland en del av det mongolske imperiet. Videre får vi innblikk i familieforhold, og leser at Aleksander Nevskij var en av Jaroslavs tre sønner, som alle fikk status som fyrster i ulike deler av riket. De to andre brødrene, Andrej og Jaroslav Tverskij, inngikk allianse med den galisiske fyrsten Danil Romanov om å yte motstand mot Den gylne horde, noe Aleksander Nevskij nektet å være med på. Han mottok derimot en *jarlyk* (styringstillatelse som fyrste fra Den gylne Horde) i takknemlighet for sin lojalitet til khanen og mongolene, ifølge lærebøkene. Selv om informasjonen over er ganske likt formidlet, er den mer detaljert i den nye versjonen, inkludert konfliktene mellom de ulike fyrstene og understrekingen av ulikhetene mellom dem. Det står blant annet litt om konfliktfylte forhold mellom sønnene til Aleksander Nevskij i lang tid etter hans død.

Mot slutten av kapitlet opplyser begge lærebøkene om at fyrstenes opprør mot khanen førte til grusomme reaksjoner fra horden, med blod og ødeleggelse som resultat. Dette gjaldt de fyrstene som opponerte mot mongolene og som nektet å anerkjenne Aleksander Nevskijs styringstillatelse. Den nyeste læreboken konkluderer med en setning som ikke finnes i den eldre:

Стравливание русских князей и постоянная угроза карательных походов были способами политического контроля Орды над Русью (2016, 146).

Stridighetene mellom de russiske fyrstene og den stadige trusselen om straffeangrep var måter for Den gygne horde å få politisk kontroll over Russland på, ifølge sitatet. Utsagnet er i seg selv ikke oppsiktsvekkende, men det danner et interessant bakteppe for informasjonen i det neste kapittelet. Med utgangspunkt i diskusjonen over, vil jeg hevde at fyrstenes stridigheter og deres motsetninger fremheves sterkere i den nye lærebokversjonen. Vi skal snart gå over til det neste og siste kapittelet om Aleksander Nevskij, og se hvordan denne betoningen av interne motsetninger følges opp videre. I dette siste kapittelet er det påfallende ulikheter mellom den eldre og den nye lærebokversjonen. Så langt har begge lærebøkene omtalt Aleksander Nevskij nokså likt, med unntak av at den nye versjonen har flere detaljer og spørsmålsstillinger, samt at den sterkere poengterer den ortodokse tro og fyrstenes stridigheter.

Sluttinformasjonen om den betydningsfulle fyrsten omfatter litt over en halv side i den eldre læreboken, i forlengelsen av teksten om stridigheter mellom fyrstene og mongolenes straffereaksjoner, alt under avsnittet «Kampen om erobringen av Russland». Det står at Den gygne horde mot slutten av 1250-tallet bestemte å kreve inn skatt fra innbyggerne i Russland, men at de først måtte foreta en folketelling. Læreboken skriver at folket motsatte seg dette og gjorde opprør. Det var altså ikke skatteinnkrevingen som var bakgrunnen for misnøye, men folketellingen. Ifølge deres tro ville denne nemlig få fatale konsekvenser, som treårig hungersnød eller fremmede invasjoner. Det står at Aleksander Nevskij slo ned opprøret i Novgorod. Til slutt leser vi at fyrsten døde 14. november 1263. Avslutningen om Aleksander Nevskij i den eldre lærebokutgaven er nøktern og forholdsvis lite detaljert.

I den nyeste utgaven, derimot, som følger den nye standarden for historieskriving, tegnes et omfattende og detaljert bilde av tilsvarende sluttepoke i Aleksander Nevskijs liv. Totalt fem sider med tekst, bilder og spørsmål rundt fyrstens forhold til Den gygne horde, andre fyrster og ikke minst hans betydning for ortodoksien blir presentert. De første fire sidene er delt inn i tre avsnitt, med overskriftene «Ордынская власть над Русью», «Народ против ордынского ига» og «Отношение князей к ордынскому господству». Den siste siden dekkes av det gjennomgående tillegget i nye lærebøker, «Мнение историка». Hva som er «historikerens synspunkt» blir i utgangspunktet ikke formidlet direkte her. Derimot presenteres to tekstutdrag, som peker på ulikhetene mellom to fyrsters tilnærminger til Vesten og den

katolske kirken: Et om Aleksander Nevskij fra en bok med tittelen, «Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей (*Russisk historie i lys av de viktigste skikkelsene*) av Н. И. Костомаров og et annet fra en krønike om Daniil av Galicja (2016, 150). Essensen i utdragene er riktignok at Aleksander Nevskij bestemt avviste enhver hjelp fra katolikkene i kampen mot mongolene, men at Daniil av Galicja ga etter for katolikkenes press. Gjennom valget av nettopp disse utdragene mener jeg derfor at historikerens holdninger derfor kommer til uttrykk indirekte. At Aleksander Nevskij fremstilles som sterk, i det han klarer å motstå presset fra Vesten, mens Daniil av Galicja blir avbildet som ettergivende og svak. Jeg mener dette tillegget understreker motsetningsforholdet mellom Russland og Vesten, som ellers også står sentralt i den nye læreboken.

Videre er de to første avsnittene, som beskriver Den gylne hordes grep om Russland og motstanden blant folket mot khanens framferd, nokså like den eldre lærebokutgaven i innhold. Hovedvekten ligger på skatteinnkrevingen og folketellingen, som skapte opptøyer i de russiske byene. Teksten er likevel litt mer omfattende i den nye læreboken.

Blant annet oppsummerer den det første avsnittet med et tillegg om at Russland ble omgjort til en tjenesteyter for Den Gylne Horde. Det skjedde ved at landet ble tvunget til å betale skatt, at khanens innsatte fyrster regjerte og at russiske militærkrigere måtte delta på de mongolske krigføringene. Det andre avsnittet beskriver også innholdet mer utførlig i den nye lærebokutgaven sammenlignet med den eldre. Det står ikke bare at Aleksander Nevskij slo ned folkemotstanden under skatteinnkrevingen, men at

Александр Ярославич жестоко расправился с восставшими. «Порядок» был неведён, и новгородцы переписаны «в число». Влияние Орды и деспотическая форма управления распространились на Северо-Западную Русь (2016, 148).

Her formidles måten han slo opprøret ned på, at det var brutalt, og at det tyranniske styresettet til mongolene spredte seg til det nordøstlige Russland.

Jeg mener at poengteringen av Nevskij sin brutale opptreden i den nye læreboken fungerer som nødvendig opplysning for å forstå hans «avhengighetsforhold» til mongolene. Det detaljerte innholdet i den nye læreboken fungerer dermed på mange måter som bakteppe for det påfølgende avsnittet, som jeg vil påstå er det viktigste her. Nemlig Aleksander Nevskij sitt forhold til khanen og mongolene. Vi skal straks diskutere hvorfor jeg mener det er så viktig. Siden det ikke finnes noen tilsvarende informasjon i den eldre læreboken om fyrstens forhold

til Den gylne horde, eksisterer heller ikke noe behov for oppklarende bakgrunnsinformasjon. Det er i alle fall en mulig forklaring på at tilsvarende hendelser rundt Aleksander Nevskijs liv i forkant av sluttomtalen er mindre detaljert i den eldre læreboken.

3.4. Aleksander Nevskijs forhold til mongolene og hans strategiske valg

Fyrstens sluttomtale i den nye læreboken, som forteller oss om hvordan fyrsten responderte på mongolenes oppførsel og hvorfor han samarbeidet med dem, omfatter litt over en side. I tillegg er der et bilde, ikke av Aleksander Nevskij, men av Daniil av Galicja. Etter teksten presenteres en rekke spørsmål og oppgaver til alle kapittelavsnittene, inkludert en ny flersvarsoppgave. Også disse vil jeg kommentere, da de er relevante for funnene i analysen.

Grunnen til at jeg har lest dette siste avsnittet om Aleksander Nevskij i ny lærebok med ekstra interesse, er det totale fraværet av lignende informasjon i eldre lærebok. Det er betimelig å diskutere mulige årsaker til denne forskjellen. I starten av avsnittet stiller boken et svært relevant spørsmål som er naturlig at man lurer på etter å ha lest avsnittene før. Hvorfor anerkjente fyrst Aleksander Nevskij maktposisjonen til Den gylne horde?

Ifølge læreboken er svaret at Russland ikke kunne klare å bekjempe det enorme mongolåket alene, og at et krigssamarbeid med Vest-Europa bare var mulig ved å forkaste den ortodokse tro. Videre står det at khanen, på tross av all sin grufullhet og griskhet, ikke forfulgte folk med annen tro. Med andre ord var det smartere, ja til og med nødvendig å samarbeide med mongolene dersom Russland skulle bevare ortodoksien. Et samarbeid med vestlige makter ville føre til katolsk overherredømme og underdanighet ovenfor paven i Roma, slik jeg tolker læreboken. Det er også her i teksten at spenningsforholdet mellom det vestlige/katolske og det russiske/ortodokse kommer tydeligst til uttrykk. Det står at Aleksander Nevskij ikke tvilte på ortodoksiens rettskaffenhet (2016, 148). Fyrstens motsetning blir umiddelbart presentert, i det teksten forteller at Daniil Romanovitsj av Galicja (bildeillustrasjonen vi viste til over) søkte hjelp hos sine katolske naboer og inngikk en avtale med Paven av Roma, der han ble kronet i 1255. Premissene for avtalen var at han måtte underlegge seg den romerske tronen, ifølge boken. De fatale konsekvensene dette fikk for fyrstedømmet Galicja blir så beskrevet. Nemlig at mongolenes hevntokter førte til massive ødeleggelser i galiske byer og at Paven ikke stilte med noe form for hjelp. Den katolske kirken blir dermed fremstilt som upålitelig og symboliserer samtidig «feil tro». I tillegg til trosspørsmålet, rettes søkelyset også mot de praktiske konsekvensene av underdanighet ovenfor Roma istedenfor khanen, nemlig fatale

ødeleggelse. Med andre ord handlet det både om «rett tro» og om praktiske hensyn. Vi skal komme tilbake til lærebokens vektlegging av disse faktorene.

Jeg vil påstå at skikkelsen Aleksander Nevskij som motstykke til de andre fyrstene, først og fremst sine brødre og den galisiske fyrst Daniil Romanovitsj, er fremhevet på en langt tydeligere og sterkere måte i den nye læreboken enn i den eldre utgaven. I den eldre boken står riktignok å lese at brødrene valgte å ta side med Daniil Romanovitsj i kampen mot mongolene, et opprør de fikk svi ordentlig for. Det står at khanen hevnet opprøret ved å sende ut en stor hær som drepte og utførte grusomheter, noe som ble husket av russere i lang tid etterpå (2012, 109). Denne informasjonen er likevel alt som kan leses om Aleksander Nevskij som motstykke til de andre fyrstene.

Det er altså i første rekke motsetningen til Daniil Romanovitsj (og ikke til brødrene) som fremheves i den nye læreboken. Spenningsforholdet mellom brødrene blir riktignok også nevnt noen steder (blant annet at broren Andrej utbrøt til sin bror Aleksander at det var bedre å rømme til et fremmed land enn å samarbeide med mongolene), men det er ikke viktigst her. Oppmerksomheten er derimot rettet mot de strategisk ulike valgene som Aleksander Nevskij og Danil Romanovitsj tok. Det er her at temaet, «Исторический выбор Александра Невского» kommer inn i bildet; viktigheten av fyrstens avgjørende valg for Russland. Hovedbudskapet i det siste avsnittet er at Aleksander Nevskij foretok et klokt og strategisk viktig valg, i det han samarbeidet med mongolene istedenfor med katolikkene og Vesten. På denne måten bevarte han ortodoksien i Russland og sørget for at byene ikke ble ødelagt av mongolene sine hevntokter. Ved å vise til de katastrofale konsekvensene som et annerledes valg ville ha fått, illustrert gjennom Daniil Romanovitsj, understreker boken riktigheten og viktigheten av Aleksander Nevskij sin handlemåte. Det står at han forble en troende ortodoks, selv om han adlød mongolene og var røff mot sitt eget folk. De to påfølgende setningene er verdt å lese på originalspråket og å forklare inngående, da de sier noe om årsaken til at hans brutale oppførsel:

Считают, что его жестокость по отношению к бунтовщикам была единственным способом не допустить карательного похода монголов, сохранить от разорения Новгород и другие города. Отказавшись от совместных с католиками действий против Орды, князь стал последним защитником всего православного мира (2016, 149).

Avsnittet har som hensikt å rettferdiggjøre Aleksander Nevskij sin fremtreden, slik jeg leser det. Ifølge læreboken var hans brutale håndtering av opprørene den eneste måten å unngå straff fra mongolene på, den eneste måten å redde Novgorod og andre byer fra utarming og ødeleggelse på. Det faktum at han avslo et samarbeid med den katolske kirken i Vesten i kampen mot mongolene gjorde ham til den «siste» beskytter av hele den ortodokse verdenen, i henhold til den nye læreboken. Ved å bruke det «endelige» uttrykket, «siste» beskytter av hele den ortodokse verden, gjør læreboken her et dramatiserende grep. Det stimulerer leseren til å forstå viktigheten av fyrstens valg; en uunnværlig beslutning for eksistensgrunnlaget til den ortodokse og dermed også den russiske tradisjonen. I den aller siste setningen står det at den russiske kirken verdsatte Aleksander Nevskij ved å kanonisere ham som en «hellig, gudfryktig fyrste». Som oppsummering av det siste avsnittet vil jeg fremheve at et samarbeid med katolikken ville vært prinsipielt umulig både av pragmatiske og religiøse hensyn. Til syvende og sist ble likevel de religiøse hensynene avgjørende for fyrstes valg, slik jeg tolker læreboken. Et samarbeid med mongolene var nødvendig for å bevare ortodoksien i Russland.

Det er ikke bare tekstinnholdet, og da særlig det siste avsnittet i ny lærebok, som uttrykker forskjellene mellom ny og gammel lærebok. Også spørsmålsstillingen på slutten av kapitlet indikerer ulikt fokus i de to lærebøkene. Der spørsmålene som involverer Aleksander Nevskij i den eldre læreboken i hovedsak retter seg mot slagene han var involvert i («Slaget ved Neva» og «Slaget på Tsjudskoje-isen»), vil jeg hevde at spørsmålsstillingen i den nye læreboken fokuserer på religionsspørsmålet.

Noen eksempler på spørsmål og oppgaver til elevene fra den eldre læreboken er

Почему князь Александр получил почётное звание Невский?

Расскажите о Невском битве. В чём её значение?

Что происходило на юге Руси в год Невской битвы?

Alle problemstillingene har på ulike måter sammenheng med «Slaget på Neva», og slagets tilknytning til Aleksander Nevskij. Den første spør om hvorfor Aleksander fikk tilnavnet Nevskij. Den andre oppgaven handler om «Slaget ved Neva» og dets betydning, mens det tredje spørsmålet retter seg mot hendelser i Sør-Russland, da slaget fant sted. Vi ser at spørsmålene er ganske konkrete og ikke inviterer til særlig refleksjon, utenom betydningen av «Slaget på Neva». Den nye læreboken fremhever helt andre begivenheter og assosiasjoner, knyttet til Aleksander Nevskij:

Что заставило Александра Невского, непримиримого к угрозе крестоносцев, подчиниться ордынской власти?

Почему Александра Невского называли истинным защитником православной веры?

Verdien av ortodoksien og Aleksander Nevskij sin historiske rolle som beskytter av den ortodokse tro i Russland er avgjørende her. Begge spørsmålene inviterer elevene til refleksjon og begrunnelse. Det første retter søkelyset mot hva som gjorde at Aleksander Nevskij adlød Den gyldne horde, mens det andre spør hvorfor fyrsten regnes for å være den sanne beskytter av den ortodokse tro. Formuleringen *называли истинным защитником* impliserer nærmest at det er et etablert faktum at Aleksander Nevskij *var* den siste, sanne forsvarer av ortodoks tro. Setningen understreker uttrykket, «*siste*» beskytter av hele den ortodokse verden fra det siste avsnittet, og det er legitimt å spørre om hvem det er som kaller ham dette. Læreboken gir ikke noe svar, men fremstiller omtalen av fyrsten som et faktum med retoriske grep (bruken av subjektløst verb, noe som likevel er litt mildere enn å direkte si at han «var» den siste, sanne forsvarer av ortodoks tro).

Jeg mener at begge spørsmålene fungerer som en understreking av at det sentrale for Aleksander Nevskij var å beskytte den ortodokse tro. Helt mot slutten kan man lese at fyrsten valgte å avslå et samarbeid med Vesten og den katolske kirke til fordel for khanen og mongolene. Dette gjorde han for å beskytte og bevare ortodoksien, som Den gyldne horde betingelsesløst tillot.

Jeg vil påstå at også de to spørsmålene, som er fraværende i eldre utgave, knyttet til det siste avsnittet og spenningsforholdet mellom fyrstene, reflekterer en sterkere betoning av spenningsforholdet mellom Vestens katolisisme og Russlands ortodoksi.

Чем закончились противостояние с Ордой для князей Андрея Ярославича и Даниила Романовича?

Что было главным в политике Александра Невского?

Det første legger vekt på konsekvensene som motstanden mot Khanen og mongolene fikk for fyrstene Andrej Jaroslavitsj og Daniil Romanovitsj mens det andre retter søkelyset mot Aleksander Nevskij og etterspør hva som var viktigst for hans politiske liv og virke. Etter å ha lest det siste avsnittet i den nye læreboken, vet man at det gikk dårlig for begge de førstnevnte fyrstene. En av dem fikk ødelagt festningsbygg i byene sine, men den andre rømte til Sverige

etter et nederlag mot mongolene. Som motstykke til disse to fremstår Aleksander Nevskijs historiske valg som strategisk riktig og klokt. Hans viktigste anliggender var å redde riket sitt fra mongolenes straffer, inkludert utarming av Novgorod og andre byer, samt å bevare og beskytte ortodoksien i Russland, ifølge den nye læreboken.

3.5. *Oppsummering*

De viktigste funnene i analysen av Aleksander Nevskij-fremstillingen i lærebøkene kan i hovedsak spores til den nye lærebokens sluttomtale av fyrsten. Der denne understreker spenningsforholdet mellom Vesten (katolisismen) og Russland (ortodoksien) gjennom de ulike valgene til Daniil Romanovitsj og Aleksander Nevskij, mangler tilsvarende informasjon i den eldre læreboken. Betoningen av den religiøse motsetningen mellom øst og vest i ny lærebok gjør den mer entydig i fremstillingen av forholdet mellom «oss og de andre». Den nasjonssamlende og patriotiske faktoren blir på denne måten forsterket i ny lærebok.

Ortodoksien blir fremstilt som riktig og naturlig for Russland, mens katolisismen tilhører fienden (Vesten) og blir fremstilt som falsk. Blant annet leste vi at Paven ikke overholdt lovnaden om å hjelpe Galicja. Aleksander Nevskij fremheves som den sanne beskytter av den ortodokse tro. I tillegg til at ortodoksi etymologisk sett betyr rett-troenhet, fremhever teksten religionens «riktighet» gjennom formuleringene om fyrsten som den «siste, sanne forsvarer» i både slutteksten og i tilhørende spørsmålsstilling. Bakgrunnen for hans samarbeidende holdning til mongolene blir forklart inngående i ny lærebok, et tema som den eldre boken ikke belyser. Sistnevnte poengterer derimot de to seiersslagene som Aleksander Nevskij utkjempet som avgjørende for at spredningen av katolisismen stoppet i Russland, men unnlater å presentere ham som beskytter av den ortodokse tro.

Jeg mener at begge lærebøkene forsøker å fremme patriotisme, men på ulike måter. Den eldre læreboken fokuserer på militære slag, mens den nye læreboken fremhever Aleksander Nevskijs forhandlingsevne og «strategiske valg» ved å samarbeide med mongolene. Hans person og sterke lederegenskaper får betydelig mer plass i den nye læreboken. I tillegg spiller, som vi har pekt på, ortodoksien og åndelige verdier en avgjørende rolle. Interessant nok er fokus på religion i samsvar med den konservative vendingen i Russland etter 2012. I prosjektinnledningen var vi inne på de såkalte tradisjonelle verdiene, som har blitt vektlagt i denne konservative retningen. Her står kirken og ortodoksien sentralt. Skikkelsen Aleksander Nevskij fremstilles som en helt, hovedsakelig i kraft av å være ortodoksiens fremste representant og beskytter. Som vi var inne på er fiendebildet eller «de andre» synligere i ny

lærebok, sammenlignet med den eldre. Viktigheten av å beskytte Russland mot «det falske» Vesten og katolisismen kommer tydelig til uttrykk. Den nye læreboken knytter dermed patriotisme og identitet i større grad til åndelige verdier. Ved at vekten blir flyttet fra krig og militære slag til religion, blir også motsetningen til Vesten tydeligere. Russland blir en markant representant for ortodoksien mens Vesten og katolisismen fremstilles som dets klare motsetning. Nødvendigheten av et samarbeid med mongolene blir poengtert som avgjørende for at ortodoksien, en av de viktigste fellesrussiske verdiene, ble bevart i Russland.

Selv om den eldre læreboken også forsøker å skape patriotisme, mener jeg den nye læreboken fremmer verdien i sterkere grad. Den vier mer tekst, bilder og spørsmålsstillinger til den historiske skikkelsen Aleksander Nevskij og fremhever hans betydning for Russlands verdiposisjonering. For unge russiske lesere, elevene, er det først og fremst grunn til å forstå og være stolt av Aleksander Nevskij i lys av den historiske rollen han spiller som ortodoksiens beskytter.

4. Case 2: Den store urotiden (Смутное время)

4.1. Innledning

I dette kapittelet skal vi se nærmere på Den store urotiden i russisk historie. Perioden regnes fra 1598 til 1613. Både den nye og den eldre lærebokutgaven vier mange sider til denne tiden, inkludert bakgrunnen for epoken og følgene den hadde for tiden videre; totalt 30 sider i eldre versjon og 34 sider i den nye standarden.

For å bedre forstå analysen og gangen i dette kapittelet, vil jeg gi et lite innblikk i hva Den store urotiden i russisk historie innebærer. I hovedsak handler det om en svært kritisk periode for Russland, som varte i omtrent 15 år i starten av det 17. århundre. Ifølge begge de russiske historiebøkene som danner utgangspunkt for denne analysen, samt andre historiske kilder, har Ivan den grusomme sin despotiske politikk mye av skylden for den voldsomme og langvarige krisen etterpå. Hans beryktede terrorvelde («Opritsjnina») blir fremhevet som årsak til store negative økonomiske konsekvenser og en destabilisering av landet. I kjølvannet av politikken hans oppstod Den store urotiden, kjennetegnet av hyppige regimeskifter, en rekke maktbedragere og utenlandske intervensjoner. Russland befant seg på denne tiden i en kaotisk situasjon og noen historiebøker bruker også betegnelsen «borgerkrig» om denne perioden. En lignende beskrivelse av Den store urotiden finner vi hos Maureen Perrie, som er en av de store autoritetene på denne historiske perioden. Kort oppsummert omfattet perioden en dynastisk krise, tronpretendenter, borgerkrig og fremmede invasjonjer. I analysen av de to lærebøkene skal vi etter hvert se hvordan nettopp begrepet «borgerkrig» blir belyst og problematisert på litt ulike måter.

Frigjøringen fra polakkene i år 1612 (slutten på Den store urotiden) blir feiret den 4. november hvert år som «Den nasjonale enhetsdagen» i Russland. Dagen er offisiell fridag og den oppfordrer til toleranse og samhold mellom de ulike etniske og religiøse gruppene i Den russiske føderasjon. I 2004 ble den opprinnelige festdagen 7. november (Revolusjonsdagen – til minne om Oktoberrevolusjonen) erstattet med den nye nasjonale enhetsdagen 4. november. Den nye festdagen gjenopptok en gammel russisk feiring fra perioden 1649–1917, som skjedde til minne om Den store urotiden. Dagen er en hyllest til de ulike samfunnsklassene, som kjempet sammen for å bevare statsmakten i Russland gjennom den turbulente tiden. I denne sammenheng vil jeg nevne boken til Erik Ford, som påpeker at Den store urotiden ifølge russisk historiografi er ensbetydende med «fremmede invasjonjer» (her i første rekke av polakker). At invasjonjer utenfra anses som det kanskje viktigste kjennetegnet på Den store

urotiden belyser feiringen av «Den nasjonale enhetsdagen». Som Ingunn Lunde påpeker i boken *Fragmenter av fortid*, understreker nemlig denne nye helligdagen ikke bare samhold mellom de ulike gruppene innad i Russland, men også nasjonal enhet i opposisjon mot en «ytre fiende» (Lunde, 2019, 22). Som vi skal se utover i analysekapittelet, vil temaet «ytre fiende» og opposisjonen Russland–Vesten spille en sentral rolle.

4.2. *Starten på Den store urotiden*

Den nye læreboken åpner og avslutter Den store urotiden med følgende spørsmål

Кто спас страну от гибели в Смутное время – самодержцы или народ,
воспитанный в православной вере и любви к Отечеству?

Spørsmålet retter seg mot hvorvidt det var autokratiet/eneherskerne eller det ortodokse, patriotiske folket som reddet landet fra katastrofe under Den store urotiden. I forlengelsen av folket står det at de var oppdratt i den ortodokse tro og med kjærlighet til faderlandet. Spørsmålet er i seg selv svært dramatisk og ledende. Jeg mener det er et tydelig retorisk grep av læreboken å åpne og avslutte dette viktige kapittelet i russisk historie med et slikt spørsmål, da leseren blir ekstra bevisst på «svaret» allerede fra starten av. Her blir kun spørsmålet og ikke svaralternativene presentert. Det skjer derimot helt på slutten og fungerer som en understreking eller oppsummering av kapittelets viktigste informasjon. Svaralternativene skal jeg behandle mot slutten av analysen. Den eldre lærebokutgaven stiller ingen tilsvarende spørsmål.

Begge lærebøkene starter med å beskrive situasjonen i Russland på starten av det 17. århundre. Den nye versjonen bruker ordet *krise* allerede i overskriften («Кризис государства и общества в конце XVI столетия»), mens den eldre versjonen skriver «Россия в конце XVI столетия». Bøkene beskriver krisen som landet havnet i etter Ivan den grusomme sin død og den vanskelige «arven hans», på samme måte og med omtrent samme ord og vendinger. Dette inkluderer blant annet tsarene Fjodor Ivanovitsj og Boris Godunov. Begge bøkene nevner den langvarige Livlandskrigen og Oprisjnina fra Ivan den grusomes tid som årsaker til at landet havnet i en dyp krise og at denne krisen påvirket alle samfunnsområder. I tillegg var skattetrykket på befolkningen tungt, adelen var splittet og den vanskelige situasjonen førte til sterk misnøye og splittelse blant de ulike samfunnslagene.

Det neste kapittelet, som omhandler Den store urotidens begynnelse, hva den innebar og bakenforliggende årsaker, har i den nye versjonen fått tittelen «Den store urotidens

begynnelse. En bedrager på tronen» («Начало Смуты. Самозванец на престоле»), mens den i eldre utgave bærer navnet «Den store urotidens tragedie» («Трагедия Смуты»). Innholdet i begge utgavene beskriver selve krisen mer inngående, samt regjeringstiden til den første tronpretendenten, Falske-Dmitrij og «Bojarenes tsar», Vasilij IV av Russland.

Den store urotidens begynnelse blir noe ulikt fortalt i den eldre og i den nye læreboken. Der den eldre legger inn to delkapitler med titlene, «Hva er Den store urotiden?» og «Hva var årsakene til Den store urotiden?» og vier dette tre sider totalt, sammenfatter den nye versjonen alt innholdet i ett kapittel på to sider, med tittelen «Hva er årsakene til Den store urotiden?». Mye av innholdet er likt, blant annet at Den store urotiden oppstod som følge av dramatiske hendelser i begynnelsen av det 17. århundre, at Ivan den grusomme sin politikk lå til grunn for denne vanskelige perioden etter hans død og at en rekke uår med dårlige avlinger forsterket den allerede fortvilte situasjonen. Begge bøkene beskriver også konkret hva både bøndene og de adelige var misfornøyde med. I tillegg nevner begge at politiske årsaker hadde innvirkning på krisen, blant annet misnøyen blant adelen med valget av Boris Godunov som tsar.

Det som likevel skiller lærebøkene i denne delen av kapittelet, er beskrivelsen av selve urotiden. Den nye versjonen nevner i starten at Den store urotiden er benevnelsen på en tid med dramatiske hendelser i begynnelsen av det 17. århundre, hendelser som er forbundet med samfunns- og statssplittelser, svake regimer, bedragere og utenlandsk innblanding i Russlands anliggender, uten å utdype dette videre. Teksten går så rett over på årsakene til Den store urotiden.

I den gamle versjonen derimot blir selve urotiden beskrevet mer inngående. Den starter også med setningen om at «Dramatiske hendelser i begynnelsen av 1600-tallet førte til at dets etterkommere kalte tiden for «Forvirringens tid» eller «Den store urotiden» (2013, 13). Læreboken ramser ikke opp hendelsene, slik som den nye versjonen gjør. Derimot beskriver den kort de ulike hendelsene og starter med selve ordet «forvirring». Ifølge boken rådet det forvirring både i tsarens innerste kretser og hos folket. Den forklarer at ulike sendebud på begynnelsen av 1600-tallet reiste rundt med befalinger fra tsaren og (sonings)dommer fra fyrstedømmer, men at disse befalingene og dommene kom fra ulike tsarer og ulike fyrstedømmer og at det var vanskelig å vite hvem man burde og ikke burde lytte til. Begrepene «statssplittelser» og «bedragere» blir også beskrevet nærmere, der vi kan lese om de såkalte «selvutnevnte kandidatene til den tomme tronen etter Rurik-familien», den første

og andre Falske-Dmitrij. Den oppsummerer med å slå fast at staten hadde mistet sin tidligere enhet. Om utenlandsk innblanding skriver den eldre versjonen at nabolandene utnyttet Russlands svakhet. Dette skjedde gjennom en militær inngripen i Russlands «indre anliggender» («во внутренние дела России»).

Selv om den nye versjonen nevner at de dramatiske hendelsene var knyttet til samfunns- og statssplittelser, utdyper den ikke hvordan disse splittelsene gjenspeilet seg i samfunnet. Den eldre versjonen gjør derimot det mot slutten av delkapittelet om Den store urotiden, der den poengterer at splittelsene ikke bare gjaldt staten, men også selve samfunnet (2013, 15). De lavere klassene slo seg sammen mot de på toppen, og de ulike samfunnslagene inntok motstridende posisjoner, ifølge læreboken. Også innad i familiene oppsto uenigheter om hvilken leder de var samlet rundt. Konfrontasjonene nådde et slikt omfang at staten var på randen av oppløsning og landet lett kunne ha mistet sin selvstendighet, ifølge eldre lærebok. Ingen slike beskrivelser av samfunnssplittelser er å finne i den nye standardutgaven, ei heller diskuterer den begrepene «forvirringen» eller «Forvirringstiden».

Med tanke på hypotesen min om at den nye standardutgaven har sterkere betoning av forenende elementer enn eldre læreverk, mener jeg at de ovennevnte funnene er relevante. Det at den nye læreboken lar være å beskrive de interne motsetningene blant folket, forsterker følelsen av et mer samlet Russland.

De to neste delkapitlene handler i begge lærebokversjonene om den første bedrageren, den falske Dmitrij 1 og hans styre. Innholdet som formidles er i all hovedsak likt. I begge leser vi om en ung munk som rømte fra et kloster i Polen og som utga seg for å være tsarsønnen Dmitrij Ivanovitsj. Og at den polske kongen hjalp ham å erobre tronen i Russland og å innføre katolisismen der. Motstanden i aristokratiet og giftemålet hans med den polske Marina Mniszech står også beskrevet tilnærmet likt i begge versjonene.

Der den nye versjonen avslutter kapitlene med å beskrive dødsfallet og måten den første Falske-Dmitrij døde på i 1606, så utdyper den eldre versjonen riktignok med å si at døden til Falske-Dmitrij ikke betydde slutten på maktbedragerer. Tvert imot legger boken nærmest skylden på den russisk-ortodokse kirke for fremkomsten av fremtidige falske tsarer. Den fremhever monarkiets urokkelige tro på den gudesendte tsaren som årsak til at nye bedragerer kunne tre frem (2013, 19). Dette tillegget er utelatt i den nye læreboken. Jeg mener informasjonen er oppsiktsvekkende, siden den eldre læreboken på denne måten setter

ortodoksien eller den russisk-ortodokse kirke i et negativt lys. I motsetning blir ortodoksien i ny lærebok utelukkende brukt aktivt som et positivt og forenende element.

Det siste delkapittelet, som omhandler bojar-tsaren Vasilij VI, er nesten likt fortalt i begge lærebøkene. Etter dette blir det i begge bøkene stilt en rekke spørsmål og oppgaver til kapittelet. Den nye boken formidler blant annet nok en flersvarsoppgave, der det riktige svaralternativet er nokså opplagt (jeg pekte på tilvarende oppgave fra ny lærebok i det første analysekapittelet). Boken spør om hvorvidt Falske-Dmitrij 1 klarte å foreta en radikal samfunnsendring i Russland (2016, 91). Det første svaralternativet uttrykker at han var den første vestlige tsaren og at hans styresett (derfor) burde ha ført til mer velstand i Russland. Det andre alternativet peker på at statsmakten kollapset med dødsfallet til Ivan den grusomme og Rurik-dynastiet, og at enhver aktiv politiker kunne oppnå suksess på tronen etter dette. Det siste svaret sier at forræderen var en brikke i et større politisk spill, at hans påvirkning på samfunnssituasjonen var negativ og kortvarig, og at Russlands skjebne tilhørte dets ulykksalige folk. Det er ganske lett å hevde at det siste alternativet må være lærebokens foretrukne svar her, da verken det første eller andre svaret passer med bokens historieskriving.

At en vestlig tsar skulle bidra til velstand i Russland er utenkelig, med tanke på den gjennomgående negative motsetningen til Russland som Vesten representerer i den nye læreboken. At enhver aktiv politiker kunne oppnå makt i Russland, stemmer heller ikke, da vi tidligere ble fortalt at den falske Dmitrij 1 ikke var aktiv politiker fra før, men en polsk munk. Dermed fremstår det siste alternativet som riktig; at han bare «var en brikke i et større politisk spill». I tillegg fremheves det lidende russiske folket, noe som passer inn i lærebokens narrativ. Makten og skjebnen lå i selve folkets hender.

4.3. Den store urotidens mellomperiode

Det neste kapittelet i begge bøkene omhandler mellomperioden under Den store urotiden; tiden da krisen toppe seg. Den eldre versjonen har valgt å gi kapittelet tittelen «Fullstendig ødeleggelse» («Всеконечное разорение») mens den nye versjonen kaller det «Den store urotidens høydepunkt. Makten og folket» («Разгар Смуты. Власть и народ»). Inndelingen og titlene på delkapitlene er derimot likt formulert i bøkene. Begge har fire delkapitler med overskriftene «Opprøret til Bolotnikov», «Bojar-tsaren», «Tusjino-tyven», «De syv bojarenes styre. På leting etter ny tsar» og «Begynnelsen på frigjøringsbevegelsen». Rett etter overskriften i den nye læreboken siteres en melding fra noen bønder i byen Jaroslavl til byen Kazan under det første folkelige militsopprøret (som vi straks kommer tilbake til), mens den

eldre læreboken starter rett på første delavsnitt. I motsetning til eldre utgave er dette for øvrig et gjennomgående kjennetegn i den nye versjonen – sitater fra viktige personer eller eldre skrifter rett etter innledningen av nytt kapittel. Jeg velger å gjengi meldingen fra bøndene her, siden det både gir oss innblikk i den desperate følelsen hos folket under Den store urotiden og fremhever verdien av ortodoksien:

И мы уже, бедные, все православные крестьяне отчаялись, ни заступающего, ни помогающего не было, ни делом, ни словом. И Господь на нас ещё не до конца прогневался... Святейший патриарх Гермоген Московский и всея Руси... призвав всех крестьян, за православную веру всем велел стояти и померети (2016, 92).

Som kontekst for sitatet bør nevnes at det første folkelige opprøret under Den store urotiden var mislykket og at følelsen av desperasjon derfor må ha vært ekstra nærværende hos folket.

Først er det en henvisning til de ortodokse bøndene, som uttrykker sin fortvilelse over at ingenting hjelper. Den siste setningen uttrykker at den hellige patriarken for hele Russland ba bøndene om å reise seg og gå i døden for å beskytte den ortodokse tro og lære. Vi legger merke til at adjektivet «ortodokse» (православные/праославную) dukker opp hele to ganger i denne korte teksten. Sitatet varsler om at religion er sterkt til stede i kapittelet, noe som blir bekreftet flere steder i den nye læreboken.

For eksempel poengterer også «Historikerens synspunkt» ortodoksiens verdi, der en omtale av Falske-Dmitrij 1 uttrykker at han ikke visste å oppføre seg på *ortodoks* vis («Не умел он держать себя и по православному обычаю, любил одеваться по-польски...» (2016, 91)). I tillegg vil jeg minne om det ledende spørsmålet i begynnelsen av kapittelet, som insinuerer at oppdragelsen i den *ortodokse* tro reddet Russland fra krisetidens undergang.

Selv om de ovennevnte formuleringene og eksemplene om ortodoksien fra ny lærebok ikke nevnes i den eldre læreboken, betyr det ikke at ortodoksien er fraværende der heller. Det er viktig å påpeke at ortodoksi-faktoren i den nye læreboken ikke har oppstått i et vakuum og at dens betydning også vektlegges i den eldre utgaven. Sistnevnte skriver blant annet at Falske-Dmitrij 1 lovet polske myndigheter at den ortodokse kirke skulle bli en del av den katolske, under sistnevntes ledelse. Også i et historisk tekstutdrag, der bojar-tsaren Vasilij IV erklærer sitt styresett under Den store urotiden, understrekes og fremheves ortodoksien i og for Russland (2013, 21). Selv om religionen kommer til uttrykk flere ganger også i eldre lærebok,

mener jeg likevel at den religiøse verdien forekommer hyppigere i ny lærebok. Spesielt ortodoksien som samlende element for det russiske folk og for å bevare Russland blir understreket enda tydeligere i den nye læreboken. Til forskjell fra den eldre utgaven er religionens avgjørende rolle sterkt nærværende både i det ledende startspørsmålet og gjennom bøndenes sitat i den nye læreboken: at folket som er oppdratt i den ortodokse tro sammen reddet Russland under krisen, og oppfordringen om å gå i døden for den ortodokse tro. Jeg mener derfor det er grunn til å hevde at ortodoksien som en samlende verdi og som identitetsmarkør mot det vestlige er sterkere aksentuert i den nye læreboken. I flere sammenhenger bruker læreboken religionen gjennom dramatiske ord og vendinger for å fremheve motsetningen mellom Russland og Vesten. Patriarkens oppfordring til bøndene om å være villig til å gå i døden for å beskytte ortodoksien i landet, er et eksempel på slike dramatiske, retoriske grep i ny lærebok. Også bruken av det svært ledende start- og sluttspørsmålet, der lærebokens foretrukne svaralternativ uløselig knyttes til ortodoksiens betydning, bekrefter at religions verdi er forsterket i den nye lærebokens fremstilling.

Som nevnt bærer alle de fire delkapitlene i Den store urotidens mellomperiode samme overskrift i begge bøkene. Også innholdet under hver overskrift er likt formulert i begge lærebøkene. Det første omhandler det første opprøret, «Восстание Болотникова» og tar for seg opprøret mot tsar-bojaren Vasilij IV, med Ivan Bolotnikov i spissen som ender med at sistnevnte blir arrestert. Det andre handler om den såkalte «Tusjino-tyven». Navnet kommer av at en ny falsk Dmitrij, den 2., slo seg ned i landsbyen Tusjino utenfor hovedstaden Moskva i årene 1608–1610 for å yte motstand mot regimet i hovedstaden. I henhold til begge lærebøkene førte dette til en katastrofal splittelse av både samfunn og stat, da det nå fantes to maktsentre, to hovedsteder, to tsarer (tsar Vasilij VI og Falske-Dmitrij 2) og to ulike patriarker.

Bøkene skriver at makten kollapset og at begge tsarene måtte trekke seg tilbake, med de følger at «bojar-dumaen» (Боярская дума) og de syv bojarene (Семибоярщина) overtok styringen. Den eldre versjonen utdyper med en setning som er utelatt i den nye versjonen, at harde, statsløse tider fulgte i kjølvannet av hendelsene («наступили трудные безгосударские времена», 2013, 26). Det nest siste delkapittelet er kort og handler om styret under de syv bojarene og søken etter en ny tsar. I begge står det at valget falt på den 14-årige Vladislav, sønn av den polske kongen Sigismund III. Premiss for avtalen var at Polen gikk med på en fredsavtale med Russland, noe polske styrker med sin vedvarende tilstedeværelse i

Russland ikke overholdt. Russerne krevde også at Vladislav måtte konvertere til ortodoksien, noe faren Sigismund nektet. Begge lærebøkene avslutter det nest siste kapittelet med at håpet om en avslutning på Den store urotiden ikke ble realisert, ikke engang etter drapet på Falske-Dmitrij 2 i 1610. Situasjonen var håpløs og fred virket utenkelig, ifølge lærebøkene.

Det siste av de fire delkapitlene vier begge bøkene til starten på frigjøringsbevegelsen, med tittelen «Начало освободительного движения». Begge lærebøkene gjengir innholdet på omtrent samme måte. De poengterer at religion ble en utslagsgivende faktor i frigjøringskampen (å beskytte Russland og ortodoksien fra polakkenes katolske ekspansjon). De skriver også at polakkene var utstyrt med bedre våpen enn russerne. På tross av at Russland hadde antall deltakere og patriotisk ånd på sin side, mislyktes likevel det første forsøket på å frigjøre Moskva, på grunn av interne motsetninger. Bøkene avslutter kapittelet med setningen, «Mange mente at det ikke lenger eksisterte noe håp om å redde det velsignede Moskva-riket». Her tar lærebøkene et dramatisk grep, i det undergangen for Russland presenteres som faretruende og reelt nærme. Poengteringen av indre motsetninger som hovedårsak til denne faretruende undergangen er interessant. Med andre ord ønsker lærebøkene å vise leseren hva sterke uenigheter og splittelser blant folket i verste fall kan føre til; overtakelse av fienden og ødeleggelse av det unike Russland.

4.4. Den store urotidens avslutning

Det aller siste kapittelet kalles «Et nytt dynasti» i den nye versjonen mens det har fått navnet «Frigjøringen av landet» i den eldre læreboken. Den nye læreboken opererer med fire delkapitler mens den eldre versjonen har fem. De fire første kapitlene er like, både i overskrift og innhold, mens et femte kapittel er utelatt i standardversjonen. Dette kapittelet i eldre lærebok bærer navnet «Den store urotiden – borgerkrig i Russland».

I den nye læreboken dukker det nok en gang opp et sitat rett etter kapitteloverskriften. Jeg vil gjengi hele referatet her, siden det er viktig for forståelsen av forskjellene mellom ny og eldre lærebok.

Мужие, братие, вы видите и ощущаете, в какой великой беде всё государство ныне находится... А причина тому не иная, как... в начале между главными забыв страх Божий, верность к Отечеству и свою честь, и славу предков своих, един другого гоня, неприятелей Отечества и помощь призвали, чужестранных государей (2016, 101).

Det er lederen av den andre opprørsbevegelsen, Kuzma Minin, som siteres her, i det han taler til folket i Novgorod. Sitatet legger vekt på årsakene til elendigheten som Den store urotiden har ført med seg. Ifølge Minin ligger disse i at folket har glemt å frykte Gud, og de har glemt lojaliteten til fedrelandet og «sin ære». Han sier også at de har glemt sine forfedres ære, i det de kjempet internt mot hverandre og dermed tillot hjelp utenfra, fra en fremmed statsmakt.

I dette sitatet fremheves patriotismefaktoren. Hovedbudskapet er at fedrelandet og dets ortodokse røtter må beskyttes mot «fiendene» eller fremmede makter («чужестранных» – her polsk makt og religionen katolisisme). Sitatet over underbygger min påstand om at det nye læreverket i sterkere grad understreker patriotisme og kanskje også nasjonssamlende faktorer. Det legges vekt på åndelige verdier, som frykten for Gud, og det bidrar samtidig til følelsen av patriotisme.

Det første av de siste fire delkapitlene handler i begge bøkene om Minin og Pozjarskij, de to lederne av den andre frigjøringsbevegelsen (второе ополчение), som førte til seier og frigjøringen av Moskva. I begge versjonene leser vi blant annet at Kuzma Minin spilte en avgjørende rolle i frigjøringsbevegelsen, han forsto at redningen lå hos selve folket. I en tale til folket uttrykker han følgende, kraftfulle ord

Если мы хотим помочь Московскому государству, то не будем жалеть своего имущества, животов (жизней) наших: не то что животы, но дворы свои продадим, жён и детей заложим (2016, 102)!

Budskapet fra opprørslederen er at folket må være rede til å ofre eiendom og eget liv som bidrag til frigjøringen av Moskva-staten. Det er klare elementer av både patriotisme og nasjonssamlende elementer i dette utsagnet. Helten og frigjøringskjemperen Minin blir både i eget sitat og ellers i læreboken en bærer av disse verdiene. I analysen av kapittelavslutningen skal vi se at også lærebokens spørsmålsstillinger understreker Minins patriotiske verdi for Russland. Setningen etter sitatet i begge bøkene lyder: «Overalt startet ofringen for et felles mål».

Videre leser vi at fyrst Dmitrij Pozjarskij ble valgt til militær leder for det andre opprøret. På slutten av delkapittelet skriver begge bøkene at opprøret litt etter litt nådde et nytt, nasjonalt nivå. Væpnede opprørsbevegelser var nå blitt organisert i flere byer, og interne strider ble slått ned på. En felles nasjonal ide hadde befestet seg hos folket, ideen om at Russland ikke bare er

et tsarvelde, men også en felles nasjonal arv, den russiske jorden som det er nødvendig å beskytte og gjenoppvekke.

Det andre delkapittelet handler om frigjøringen av Moskva. Begge bøkene skriver at polakkenes våpenbarrikade gjorde det vanskelig for frigjøringsbevegelsen. Det er verdt å merke seg måten tekstbøkene setter vestlige interesser opp mot russiske i denne sammenheng. Mens Polen drømte om tilgang til den utallige rikdommen hos Moskvatsarene, var den russiske opprørsbevegelsen drevet av andre følelser, kjærlighet til faderlandet, ønske om å beskytte den ortodokse tro og å kunne forsvare landets uavhengighet, ifølge bøkene. De avslutter med at polakkene til slutt måtte kapitulere i 1612 og at Moskva endelig ble frigjort.

Det tredje delkapittelet handler om valget av Mikhail Romanov. I begge bøkene står det at valget av nytt statsoverhode var en av de første oppgavene som Russland sto ovenfor etter frigjøringen av Moskva. Videre leser vi at et bredt utvalg av samfunnet, bestående av medlemmer av bojardumaen, presteskapet, tjenerskapet og livegne bønder, var med på å bestemme hvem som kvalifiserte til tsar. Valget falt på den 16-årige Mikhail Romanov og til slutt utnevnte Земский собор (navnet på den russiske stenderforsamlingen på 1500- og 1600 tallet) Romanov som ny tsar i Russland.

Det fjerde delkapittelet har den eldre læreboken kalt «Avslutningen på Den store urotiden» («Завершение Смуты») mens den i ny versjon kalles «Romanov-styrets politikk» («Политика правительства Романова»). Begge skriver at den nye tsaren hadde vanskelige oppgaver foran seg, men at hele landet og stenderforsamlingene støttet ham fullt ut. De nevner at kosakkene ikke ville akseptere Romanov-styret og at de fortsatte med plyndring og ugjerninger og at krigen med svenskene ble avsluttet i 1617.

I den nye læreboken markerer det fjerde delkapittelet det aller siste under Den store urotiden, mens den eldre versjonen legger til et femte kapittel, som poengterer periodens borgerkrigsperspektiv: «Смута – гражданская война в России». Overskriften reflekterer innholdet, som etter mitt syn har en sterkere betoning av borgerkrigstemaet enn ny lærebok. En noe tilsvarende, men kortere oppsummering, «Итоги главы II», dukker riktignok opp i ny lærebok, midt blant en lang liste av oppgaver og spørsmålsstillinger til kapittelet (til sammen over to sider). Den nye læreboken inneholder en setning som påpeker at Den store urotiden kan anses som den første borgerkrigen i Russland («Глубина кризиса, острота противостояния, способы разрешения конфликта позволяют говорить о Смуте как о

первой Гражданской войне в России»), men diskusjonen og forklaringene rundt begrepet «borgerkrig» stopper også der.

Den gamle læreboken utdyper og fremhever borgerkrigstemaet sterkere. Blant annet poengterer den at aldri før Den store urotiden i historien hadde så mange og så ulike samfunnslag blitt trukket inn i kamp. Vi leser også at de ulike sidene ikke bare søkte etter makt, men at de opererte med egne militære tropper og styringsorganer i kampen om makten. Disse setningene er utelatt i den nye versjonen. Begge bøkene nevner at Den store urotiden ikke kun handlet om politiske, men også om sosiale motsetninger. Men der den nye boken supplerer dette faktumet med kun en tilleggssetning, at Den store urotiden også var en konflikt som endret den sosiale statusen til et stort antall mennesker, forklarer den eldre versjonen dette aspektet mer inngående. Forklaringene på den sosiale situasjonen under den vanskelige perioden er mer negativt ladet i den eldre læreboken, der den skriver at de ulike samfunnslagene ville forandre sin sosiale status og sikre seg nye rettigheter på bekostning av andre grupper. Folk tenkte bare på sine egne interesser og dette var skadelig for samfunnet, ifølge eldre lærebok. Den oppsummerer likevel, i likhet med standardutgaven, med følgende setning:

Преодолеть Смуту удалось ценой невероятного напряжения народных сил представителей различных слоёв населения, объединённых живым чувством любви к отечеству (2016, 110).

På tross av det vanskelige og destruktive med Den store urotiden, er begge bøkene enige om at verdien av folkets kraft og samholdet blant de ulike samfunnslagene, inkludert felles kjærlighet til faderlandet, gjorde dem i stand til å overvinne den brysomme perioden.

Vi ser altså at den avsluttende fremstillingen av Den store urotiden i de to lærebøkene byr på både likheter og ulikheter. Poengteringen av Den store urotiden som en borgerkrig i Russland er sterkere i den eldre utgaven, der den også beskriver hvordan borgerkrigen utviklet seg blant de ulike samfunnslagene. Slike opplysninger er fraværende i den nye versjonen. En annen interessant forskjell på eldre og ny utgave er den lange rekken av oppgaver og spørsmål som dukker opp på slutten av kapittelet i den nye. Der den eldre utgaven kun vier en halv side til dette, inneholder ny lærebok hele to sider med oppsummeringsspørsmål.

Når vi sammenligner spørsmålene i eldre og nyere lærebok, finner vi også noen ulikheter. Den eldre versjonen tar for eksempel enda en gang opp terminologien «borgerkrig», der den

skriver: «Kan vi kalle Den store urotiden for en borgerkrig?», noe den nye boken ikke gjør. Borgerkrigsperspektivet er en arv fra marxismen (og marxist-leninismen) og et perspektiv man ønsker å frigjøre seg fra i dagens Russland. Den svakere aksentueringen av denne terminologien i ny lærebok samsvarer dermed med den nye politiske orienteringen, å gå bort fra et revolusjons- og borgerkrigsperspektiv. Ny versjon stiller imidlertid spørsmål som «Hva syntes ledelsen av stenderforsamlingene i Nizjnij Novgorod om at utlendinger ble bedt om å løse interne problemer i Russland?» og «Kan vi regne Kuzma Minin og Dmitrij Posjarskij for ekte patrioter?», noe den eldre versjonen ikke gjør. Det er verdt å merke seg disse to spørsmålene, da jeg mener de tydeliggjør et noe endret fokus i ny lærebok.

Borgerkrigsperspektivet fra eldre bok er, iallfall delvis, blitt erstattet med et forsterket patriotisk budskap. Den patriotiske orienteringen er tett forbundet med «faren utenfra», altså viktigheten av å beskytte Russland mot vestlige inntrengere. Også det tidligere nevnte Minin-sitatet fra ny lærebok, om at «folket har glemt lojaliteten til fedrelandet og sin ære», og lærebokens heltmodige fremstilling av frigjøringskjemperne, bekrefter dette synet.

I tillegg tilføyer den nye lærebokversjonen to avgjørende flervalgsoppgaver mot slutten. Hovedspørsmålet som ble stilt helt i starten av kapittelet repeteres, om hvorvidt det var autokratiet eller folket som reddet Russland fra undergangen på denne tiden. Det første svaralternativet peker på at klima og territoriale forhold hjalp Russland ut av krisen (altså ytre omstendigheter som verken folket eller autokratiet hadde kontroll på). Det andre alternativet foreslår at Russland ble ført bak lyset av de adelige, at disse var oppfostret av staten (noe som her er negativt ment), men at landet ble reddet av folket, som kjempet sammen for sin uavhengighet. Det siste alternativet viser til at autokratiet og folkebevegelsen sammen reddet Russland ut av uårene, i et felles minne om sin heroiske fortid. Da den nye boken nokså gjennomgående i kapittelet har vektlagt patriotisme og nasjonssamlende faktorer, er det naturlig å peke på det siste svaret som lærebokens foretrukne her. Den andre flervalgsoppgaven i ny lærebok retter seg mot hvorvidt Den store urotiden var en borgerkrig eller adelens kamp om makt. Det første alternativet peker på at Den store urotiden startet som en maktkamp for adelen, men at hele befolkningen ble dratt inn i den etter hvert og at Russland til slutt ble reddet, takket være samarbeidet mellom sunne krefter i samfunn og stat. Det andre hevder at det alltid har eksistert sosiale konflikter i Russland og at kun utenlandsk innblanding kunne ta knekken på landet. Det siste svarforslaget foreslår at adelens kamp om makten foregikk helt fra start til slutt i Den store urotiden og at den mest antifolkelige bojar-grupperingen vant. Det er forholdsvis enkelt å peke ut svaralternativ en, at Russland ble

reddet gjennom samarbeid og felles minne om en heroisk fortid, som den tolkingen læreboken vil at leseren skal støtte her. Den nasjonssamlende og patriotiske faktoren er forenelig med den nye lærebokens fremstilling gjennom hele kapittelet og passer inn godt inn i dets narrativ.

4.5. *Oppsummering*

Jeg mener at den nye læreboken poengterer patriotisme og «den forente nasjonen» i bekjempelsen av Den store urotiden i sterkere grad enn den eldre utgaven. Både spørsmålsstillingene og flervalgsoppgavene understreker dette. Polariseringen mellom det vestlige og det russiske, der religionsmotsetninger får stor plass, er også noe synligere i den nye læreboken. Blant annet bruker læreboken dramatiske ord fra ulike historiske sitat for å fremheve hvor viktig det er å beskytte det ortodokse Russland mot Vestens katolisisme. Jeg mener at ny lærebok bruker religionsmotsetningene i sterkere grad enn den eldre utgaven for å fremme patriotisme, samtidig som ortodoksien tydeligere fremheves som en nasjonssamlende faktor.

I tillegg til opposisjonen mellom Russland og Vesten, fremhever ny lærebok andre patriotiske og nasjonssamlende elementer. Den uttrykker at Den store urotiden ble overvunnet ved at Russland samlet seg og på den måten klarte å overvinne vanskelighetene. Den eldre versjonen peker riktignok også på samarbeid og patriotisk ånd (любовь к отечеству) som viktige faktorer for å overvinne krisen, men jeg mener at den nye læreboken fremhever verdien av samhørighet og patriotisme sterkere. Den unnlater både å beskrive de sterke samfunnssplittelsene under urotiden og orienterer seg også bort fra borgerkrigsperspektivet. I stedet velger ny lærebok å vektlegge patriotisme og kampen mot utenlandsk inngripen. Læreboken understreker også det avgjørende samarbeidet mellom stat og folk i to sentrale flervalgsoppgaver, noe eldre lærebok ikke gjør. De to ledende spørsmålene i ny lærebok, som orienterer seg mot frigjøringskjemperne som `ekte patrioter` og russernes negative holdning til utenlandsk innblanding er fraværende i eldre lærebok. Til sammen er funnene med på å underbygge hypotesen min om en økt markering av patriotisme og nasjonssamlende elementer i standardlæreboken.

5. Case 3: Stalin

5.1. Innledning

I dette kapitlet ønsker jeg å belyse et nytt tema på listen over problematiske områder for russisk historie; stalintiden. I analysen av lærebøkernes dekning av denne perioden har jeg valgt å belyse temaene «moderniseringspolitikken» på 1930-tallet og Stalins terrorvelde, med hovedvekt på det siste. Et annet punkt på Læreplanverkets liste over problematiske områder er Sovjetunionens seier under andre verdenskrig. Da det allerede finnes omfattende forskning om krigen i Russland, har jeg valgt ikke å undersøke lærebøkernes fremstilling av denne hendelsen. Navnet Stalin gir likevel for mange russere klare assosiasjoner til Den røde arme og russernes seier under krigen. Derfor blir det nødvendig å kommentere kort bøkernes fremstilling av andre verdenskrig i oppsummeringen, da det har relevans for det totale bildet som presenteres av Stalin.

Jeg finner det særlig interessant å undersøke hvordan Stalins diktatur, inkludert hans politiske «moderniseringsprosess» på 1930-tallet og terrorveldet, blir vektlagt i de ulike lærebøkene. Dette er samtidig sider ved stalintiden som vanlige russere, historikere og russisk intelligentsia strides om. I en spørreundersøkelse fra 2017 blant 1600 russere i 48 ulike regioner, utført av Levada-senteret, var det seksten år siden sist at oppslutningen rundt lederskikkelsen Josef Stalin var like stor. Han havnet på topp 3-listen over de mest populære historiske lederne i Russland, sammen med Leonid Bresjnev og Vladimir Putin (Dergatsjov, 2017). I denne sammenheng vil jeg nevne et meget omdiskutert læreverk, som kom ut i Russland i løpet av disse seksten årene, nemlig Filippov-lærebøkene fra 2007. Ingunn Lunde skriver at lærebøkene la vekt på «positive resultater» og «nødvendige tiltak», med fortielse og bagatellisering av ofrene for stalintidens misgjerninger (Lunde, 2019, 14). Stalin blir fremhevet som en «effektiv manager» og denne holdningen regnes ofte som et viktig vendepunkt i tilnærmingen til Stalin i det postsovjjetiske Russland. Responsen på lærebøkene fra historiemiljøer og russisk intelligentsia var svært blandet og inkluderte alt fra støtte til protestbrev (Lunde, 2019, 14). Filippov-lærebøkene kan betraktes som et tilsvarende svar på den «liberale trenden» på 1990-tallet og tidlig 2000-tall, da lærebøkene vektla Stalins ugjerninger.

Først vil jeg kommentere kort svarene fra spørreundersøkelsen over. Den daværende visedirektøren for Levada-senteret, Aleksej Grasjdankin, forklarte den positive holdningen til Stalin med at stalintiden ble sett på som en tid med «orden i landet». Videre utdypet han at jo tøffere utfordringer den russiske stat står ovenfor, for eksempel konflikten med Vesten som

oppstod etter Krim-krise, desto tydeligere er folkets krav og ønske om en sterk lederskikkelse. Totalt 46% av de spurte tilsluttet seg ett av følgende tre positive utsagn om Stalin, «med beundring», «med respekt» eller «med sympati/velvilje». To år senere, i 2019, økte prosentandelen til 51%, noe som var historisk rekord for lederen Josef Stalin. I overskriften står det også at nesten halvparten av respondentene er villige til å rettferdiggjøre undertrykkelsene fra Stalintiden (RBK, 2019).

Nyhetsbyrået som publiserte ovennevnte artikkel, RBC, viser til en forsker ved sosiologisk institutt ved Det russiske vitenskapsakademiet, Leontij Byzov, som har hevdet at rekordoppslutningen til Stalin kan ses i sammenheng med et politisert og splittet Russland. Slike samfunnssituasjoner fører gjerne til mer radikale oppfatninger om historien. Dagens statlige nyhetskanaler er også med på å underbygge positive forestillinger om sovjetlederen Stalin, ifølge Byzov. Videre peker han på at Stalin ofte blir mytologisert:

Кроме того, Сталин воспринимается в обществе как защитник угнетенных. Население сейчас все больше чувствует себя брошенным. Фигура Сталина начинается восприниматься как символ справедливости и альтернатива нынешней власти, которая оценивается как несправедливая, жестокая и не заботящаяся о людях. Это чисто мифологический образ Сталина, очень далекий от реальной исторической фигуры. (RBK, 2019)

Ovennevnte utsagn hevder at dagens russere føler seg forlatt og at Stalin ses på som de undertryktes beskytter. For disse blir Stalin et symbol på rettferdighet og et alternativ til dagens styre, som de mener er urettferdig og ufølsomt. Siste setning understreker riktignok at disse oppfatningene kun er en mytologisering av Stalin og at de ligger fjernt fra sannheten. Videre peker Byzov på at oppslutningen om dagens president Putin ligger på omtrent samme nivå som Stalin. På spørsmål om respondentene i bunn og grunn er positivt innstilt til lederne, uten å kategorisere «med beundring», «med respekt» eller «med sympati», svarer hele 70% ja til både Stalin og Putin. Tar vi derimot utgangspunkt i Byzov sin påstand om at russerne har et overveiende negativt syn på dagens styre, fremstår Putins oppslutning som paradoksalt. Samtidig hevdet jo visedirektøren for Levada-senteret at folket krever en sterk person som kan lede Russland gjennom vanskelige tider. Således kan den positive innstillingen til Putin i 2019 forklares med bakgrunn i Krim-krise og det tilspissede forholdet til Vesten etter 2014. Senterets spørreundersøkelse for våren 2020 om Putins tilslutning viser likevel et rekordlavt

nivå. Faktorer som korona-håndteringen og negative økonomiske konsekvenser blir utpekt som mulige forklaringer på dette.

I kapittelet om Stalin har jeg valgt å sammenligne lærebøker for 10. klasse: den eldre utgaven fra år 2007 av forlaget Russkoe slovo og den nye standardutgaven fra 2016 av forlaget Drofa. Det er totalt seks ulike forfattere som medvirker i bøkene, hhv. tre for hver bok. Jeg retter søkelyset mot forlaget Drofa for ny lærebok også i dette analysekapittelet, mens det eldre sammenligningsgrunnlaget stammer fra et annet forlag enn i de forestående kapitlene. Russkoe slovo er som tidligere nevnt et av de tre forlagene som oppfyller kriteriene til den nye historiskkulturelle standarden. Valget med ulike forlag for eldre lærebøker i analysekapitlene er gjort med tanke på at forskjellige historieperspektiver kan bidra til en mer helhetlig fremstilling av emnet. Jeg har valgt å bruke forlaget Drofa i alle fire kapitlene som sammenligningsgrunnlag for nye lærebøker, siden det gir mulighet for dybdeblikk i lærebokens innhold, vinkling og retoriske grep.

5.2. *Stalins «moderniseringspolitikk»: industrialisering og kollektivisering*

Det første temaet jeg ønsker å diskutere, er politikken i Sovjetunionen på 1930-tallet. Den nye lærebokens kapitteloverskrift til temaet er «Industrialisering og kollektivisering», der konkrete politiske virkemidler blir diskutert. Tilsvarende innhold finner vi i delkapittelet «Modernisering av landets økonomi og forsvar i 1930-årene» i den eldre læreboken.

Innledningen til temaet i den nye standardlæreboken er hentet fra den britiske statsleder Winston Churchills minnebok, og gjengir en samtale mellom ham og Stalin i 1942:

Он сказал, «Политика коллективизации была страшной борьбой». «Я так и думал, что вы считаете её тяжёлой, – сказал я, – ведь вы имели дело не с несколькими десятками тысяч аристократов или крупных помещиков, а с миллионами мальenkих людей». «С десятью миллионами, – сказал он, подняв руки. – Это было что-то страшное, это длилось четыре года... Всё это было очень скверно и трудно, но необходимо» (2016, 97).

Stalin mente altså at den brutale kollektiviseringen var «uunngåelig». Han innrømmer at kollektiviseringspolitikken var en «forferdelig kamp», men oppsummerer med at den likevel var *nødvendig*, på tross av grufullhetene. Læreboken legger gjennom dette sitatet opp til at leserne skal se på Stalins brutale politikk som en nødvendig del av en moderniseringsprosess. Lærebøkernes fremstilling av industrialiseringen på 1930-tallet har mange likhetstrekk. Blant

annet leser vi i begge at den nye «moderniseringspolitikken» til Stalin hadde som mål å nå igjen utviklingen i andre industrialiserte land i Vesten, at Russland skulle bli økonomisk uavhengig og at landets forsvarsevne skulle forsterkes. Både eldre og ny lærebok skriver om behovet for raske tiltak og beslutningen om at femårsplanene skulle gjennomføres i løpet av fire år (den første varte fra 1928–1932). De beretter også om de positive resultatene som industrialiseringen førte med seg på sikt, at Russland mot slutten av 1930-tallet var blitt en industriell stormakt som var selvforsynt med de fleste industriprodukt, som en av de få på den tiden. I tillegg lå landet på andre plass i den industrielle utviklingen, kun bak USA.

Det er verdt å merke seg at den eldre læreboken nyanserer den «industrielle suksesshistorien» ved å skrive at moderniseringen av Sovjetunionen ikke fjernet alle problemer knyttet til landets utvikling. For eksempel nevner den at de asiatiske områdene kun delvis ble utsatt for forbedringer og moderniseringer. Vi leser også at små og mellomstore bedrifter, som hadde oppstått under liberaliseringspolitikken på 1920-tallet, forsvant, da de ble underlagt et ekstremt skattetrykk. I tillegg førte nådeløse statsreguleringer til at all gründervirksomhet ble borte, ifølge eldre lærebok. Til slutt opplyser boken at den reelle inntekten til innbyggerne omtrent ble halvert, men at det ikke førte til store opptøyer, da befolkningen trodde det ville komme bedre tider etter hvert (2007, 177). Tilsvarende forteller den nye læreboken at endringene førte til en dominerende statlig sektor og at de 50 000 private bedriftene som fremdeles eksisterte i 1929, var forsvunnet innen tre år. Den skriver også at utenlandsk kapital forsvant ut av landet.

Under et senere kapittel som kalles «Sovjetunionen i siste halvdel av 1930-årene» poengterer den nye læreboken at «industrialiseringen foregikk i en fiendtlig atmosfære» (2016, 109). Og resultatet av denne konfrontasjonen med «kapitalens verden» var opprettelsen av det militær-industrielle komplekset (ВНП/Военно-промышленный комплекс). Dermed utgjorde militariseringen et av hovedtrekkene ved den sovjetiske økonomien i denne perioden. På denne måten fremhever læreboken motsetningsforholdet Sovjetunionen – Vesten, en opposisjon som også er påpekt i tidligere analysekapitler, til å «rettferdiggjøre» pengebruk til militær industri på 1930-tallet. I oppsummeringen understreker læreboken nok en gang kontrasten til Vesten:

Социалистический эксперимент проходил в условиях сложной международной обстановки. Находясь в «капиталистическом окружении», СССР балансировал

между курсом на мировую революцию и политикой сотрудничества со странами Запада (2016, 150).

Internasjonale forhold blir karakterisert som vanskelige. Det sosialistiske eksperimentet foregikk i kapitalistiske omgivelser, og Sovjetunionen måtte balansere mellom planene om verdensrevolusjon og et samarbeid med Vesten, ifølge utsagnet. Det er interessant å merke seg hvordan nytt læreverk fremhever det konfliktfylte forholdet til Vesten, noe som er fraværende i eldre lærebok. «Kontrasten» til Vesten presenteres gjennom merkelappene «sosialistisk» om Sovjetunionen og «kapitalistisk» om vestlige land, der Sovjetunionens rolle fremstilles som den vanskeligste i det konfliktfylte landskapet.

Når det gjelder kollektiviseringen, er også det sentrale innholdet i lærebøkene nokså likt. Både eldre og ny bok skriver om myndighetenes tvangssammenslåing av individuelle gårdsbruk til kollektivbruk, såkalte kolkoser («колхозы») i 1929, som en del av «moderniseringen» av jordbruket. Dette blir omtalt som «Året for det store vendepunktet» («Год великого перелома»), som også var måten Stalin omtalte hendelsene i 1929 på. Det er interessant å merke seg at begge lærebøkene faktisk bruker Stalins eget språk i denne omtalen. Stalins tale om hendelsene dette året ble, ifølge eldre lærebok, oppfattet blant bøndene som et direktiv fra statslederen om å påskynde etableringen av kolkoser ytterligere (2007, 171).

Motstanden mot tvangskollektiviseringen og særlig dens følger omtaler lærebøkene på noe ulikt vis. Begge forteller riktignok om avskaffelsen av «kulakk-brukene» («ликвидация кулачества/кулацких хозяйств»), der myndighetenes mål var å få bukt med «kulakkene» som samfunnsklasse (2016, 103). Resultatet var en storstilt avkulakisering («раскулачивание») som innebar konfiskering av eiendommene til selveiende bønder og deportasjon til avsidesliggende områder (som Sibir). Omtalen av denne brutale politikken stopper derimot her i den nye læreboken. Rett etterpå beretter den riktignok om misnøye og protester mot Stalins tale om «Det store vendepunktsåret» i 1929, med bondeopprør i Volga-regionen, Sibir, Ukraina og Nord-Kaukasus. Men uten å utdype de alvorlige konsekvensene som kollektiviseringen og avkulakiseringen fikk for både folk og land, oppsummerer den nye læreboken bare med at totalt 60% av alle Sovjetunionens bønder var innlemmet i kollektivbruk (kolkoser) mot slutten av den første femårsplanen (1928–1932). Avslutningsvis forklarer den boken myndighetens kollektiviseringspolitikk utfra statens behov for å forsyne byene med nødvendige jordbruksprodukter, samt eksport. De nevner også at dette var en del av myndighetens målstyrte kommandoøkonomi. Problematisering og diskusjon rundt de

bredere og dypere følgene som kollektiviseringen og avkulakiseringen fikk for menneskene i Sovjetunionen er altså noe som ny lærebok velger å utelate.

Til forskjell fra den nye læreboken, belyser den eldre utgaven fra 2007 konsekvensene som den brutale politikken fikk for samfunnet, grundigere, over en hel side. For det første vitner selve overskriften på kapittelet om kollektiviseringen i det eldre læreverket («Kollektiviseringen og dens konsekvenser») om et mer helhetlig bilde enn i den nye læreboken («Kollektiviseringen av landbruket»). For det andre opplyser eldre lærebok om de negative følgene for folk som ble sendt til tvangsarbeid og for landet som helhet. Riktignok skriver også ny lærebok om intensivt bruk av tvangsarbeid, men ingenting om forholdene i tvangsleirene. I den eldre læreboken leser vi at mange døde i fengsel eller under tvangsarbeid i nordområdene, som følge av «avkulakiseringen». For det tredje informerer læreboken også om konkrete straffetiltak mot motstanden av denne politikken, som ødeleggelse av eiendeler og slakt av dyr. For eksempel får vi vite at for året 1930, ble antallet kyr og hester redusert med en tredjedel, -antallet griser ble halvert og antallet sauer ble redusert med over halvparten, som resultat av myndighetenes straffereaksjoner. Den totale avkastningen sank med 10%, ifølge læreboken (2007, 172).

Den eldre læreboken opplyser også om at de fattige kollektivbrukene ofte ikke hadde matvarer til overs til eget bruk etter at myndighetene sin kvote var tatt ut, – en kvote som ofte endret seg vilkårlig og plutselig kunne øke. Konsekvensen var at sultne bønder fra de fattigste brukene noen ganger skjulte eller stjal matvarer for i det hele tatt å kunne overleve. I 1932 innførte myndighetene en ny lov med grusomme straffetiltak for tyveri av kollektivets varer. Straffene kunne være 10 års fengsel, konfiskering av eiendeler eller i verste fall henrettelse. Til slutt skriver den eldre læreboken at over 100 000 mennesker ble dømt etter denne loven i løpet av halvannet år.

Det er verdt å nevne at både eldre og ny lærebok omtaler hungerskatastrofen i 1932–1933 med forholdsvis likt omfang både i tekstlengde og innhold. Blant annet nevner begge bøkene at den sensurerte pressen ikke skrev et ord om katastrofen i avisene og at det ikke var noe hjelp å få fra myndighetene. Det er likevel noen forskjeller i lærebøkernes fremstilling. Blant annet innleder eldre lærebok med å fortelle at «en hungersnød overmannet store, fruktbare åkere i Ukraina, Kuban-, og Volgaområdet» (2007, 173). Ifølge boken kan antall døde etter sultkatastrofen ikke fastslås med nøyaktighet, men antas å ligge på mellom 3 og 15 millioner mennesker. Den nye læreboken beskriver temaet på en litt annen måte; «En grusom

sultkatastrofe inntraff store områder i sørlige deler av Sovjetunionen» (2016, 106). Den peker på uår i jordbruket som årsak til katastrofen. Litt etter hevder boken at estimert antall døde i årene 1932–1933 i Ukraina, Nord-Kaukasus, Volga-regionen og Kasakhstan ligger et sted mellom 2,7 og 4,5 millioner mennesker.

Estimert antall døde etter sultkatastrofen avviker i vesentlig grad mellom de ulike lærebøkene. Den eldre boken opererer med et mye høyere tall (mellom 3 og 15 millioner), mens den nye standardboken velger å legge seg på et lavere estimat (mellom 2,7 og 4,7 millioner). I tillegg er det ulikheter mellom lærebøkene i retorikk. Gjennom beskrivelsen: «sørlige deler av Sovjetunionen» lar ny lærebok være å knytte hungerskatastrofen direkte til Ukraina. Den nevner mange områder som ble rammet av den, der Ukraina bare inngår som ett av flere. Eldre lærebok, derimot, velger å poengtere Ukraina som det første geografiske området helt i starten. I denne sammenheng vil jeg berøre begrepet *Holodomor*, en karakteristikk av sultkatastrofen som ikke finnes i noen av de russiske lærebøkene. Ordet betyr «fremprovosert utsultingspolitikk» og brukes i hovedsak om denne historiske hendelsen i Ukraina. Begrepet har vært gjenstand for heftige debatter mellom Russland og Ukraina. I en resolusjon, vedtatt av den ukrainske regjering (Verkhova Rada) i 2003 ble Holodomor karakterisert som «en genocidal handling mot den ukrainske nasjonen», mens den russiske statsdumaen i 2008 tok avstand fra at hungersnøden var et planlagt eller fremprovosert folkemord (Nielsen, 2012, 96-8). Det ukrainske perspektivet om Holodomor har bred støtte i mange utenlandske land, inkludert i Vesten. Selv om også eldre lærebok stiller seg kritisk til kollektiviseringen på 1930-tallet og myndighetenes håndtering av hungerskatastrofen, er den altså likevel unnvikende om Holodomor.

Den nye læreboken erkjenner at den fornyende offensiven til sosialismen (gjennom «moderniseringsprosessene») var «svært motsetningsfull» (2016, 150). På den ene siden leser vi at det sovjetiske folk klarte å skape tusenvis av nye bedrifter og at landet lå på andreplass i verden når det gjaldt industriproduksjon. På den andre siden «innrømmer» boken at økonomien ikke var rettet inn mot å forsyne befolkningen med matvare- og næringsprodukter, men mot produksjon av råvarer, maskinelt utstyr og våpen. Men som vi har pekt på, har boken tidligere poengtert at militære investeringer ble nødvendig på grunn av «et fiendtlig miljø» og skylden for «nødvendige prioriteringer» blir derfor delvis lagt på utenrikspolitiske forhold. Begge lærebøkene presenterer positive og negative trekk ved «moderniseringsprosessene» på 1930-tallet. Riktignok underkommuniserer den nye

læreboken noen viktige sider, ved at den blant annet unnlater å beskrive konsekvensene for kollektiviseringen mer inngående. Den eldre læreboken, derimot, omtaler flere negative trekk ved denne politikken mer detaljert. Som vi har pekt på, opplyser den om myndighetenes straffereaksjoner, som storskala slakt av dyr. I tillegg gir den innblikk i livet på kolkosene, ved å beskrive fattige bruk, sult og grusomme straffetiltak. Den nye læreboken nevner heller ikke at den reelle inntekten til folk ble halvert. Den forteller riktignok at enhver bonde, enten vedkommende hadde en velholden husholdning eller bare uttrykte misnøye med den nye politikken, kom inn under kategorien «kulakk». I motsetning til eldre lærebok, utelater den likevel å fortelle om bakgrunnen til disse «kulakkene». Eldre lærebok fremhever at de var driftige og arbeidsomme mennesker som klarte å skape svært produktive gårder under liberaliseringspolitikken i Sovjetunionen på 1920-tallet. Jeg vil oppsummere med at den eldre læreboken balanserer informasjonen om Stalins «moderniseringspolitikk» på en mer helhetlig måte enn den nye standardboken, selv om begge bøkene legger vekt på at politikken var motsetningsfull.

5.3. *Stalins terrorvelde*

Stalins undertrykkelser er et ømtålig tema i den forstand at det tilhører et av punktene i listen over «Problemområder i russisk historie» og at åpenhet rundt det til tider har manglet etter Stalins død. I den grad det har vært noen offentlig debatt om temaet i nyere tid, har den ofte vært gjenstand for sterke uenigheter. Terroren og undertrykkelsene under sovjetlederen har vært forsøkt bagatellisert av enkelte røster. De har for eksempel pekt på nødvendigheten av terroren (siden ofrene var såkalte «folkefiender»), for å nå målet om en sterk stat og et moderne Sovjetunionen. Stalins rolle som seierherre under andre verdenskrig blir gjerne også løftet frem av disse røstene, der bragdene til Stalin får dominere på bekostning av ugjerningene hans.

Et eksempel på en slik stemme er den russiske filosofen og nasjonalbolsjeviken Aleksandr Dugin, som i en artikkel fra 2001 («Josef Stalin: Det store JA til tilværelsen») hevder at Stalin var nødt til å ty til utrenskingene for å unngå stagnasjon i en tid med mange utfordringer for staten. Han innrømmer at det forekom overgrep, men at dette ikke var viktig i den store sammenhengen. To andre nasjonalbolsjeviker med tilsvarende meninger om Stalin er Gennadij Zjuganov og Aleksander Prokhanov. Felles for alle tre er at de forsvarer utrenskingene og Stalins rolle («målet helliger middelet»). Prokhanov går faktisk så langt som til å omtale utrenskingene som et «under» (Østbø, 2004, 104). Svært mange andre, derimot,

fremhever Stalins ugjerninger som grusomme, totalt uakseptable og på ingen måte noe som kunne forsvares for å opprettholde en sterk stat eller som middel i en «moderniseringsprosess». Russlands ledende menneskerettighetsorganisasjon «Memorial», som Andrej Sakharov var med på å grunnlegge i 1989, er en av disse.

I kapittelet om «moderniseringsprosessene» i Sovjetunionen på 1930-tallet har vi pekt på noen ulikheter mellom lærebøkene. Jeg har imidlertid funnet enda flere forskjeller i fremstillingen av Stalins terrorstyre. Lærebøkene velger å behandle temaet «Terrorvelde» på nokså ulikt vis. En av hovedforskjellene er selve tekstoffanget, viet til temaet. Der den eldre læreboken grundig beskriver den politiske terroren og undertrykkelsene med et omfang på nesten elleve sider, behandler den nye læreboken disse temaene på kun to-tre sider. Dette er en oppsiktsvekkende endring i presentasjonen av et såpass viktig og betent tema i russisk historie. Vi skal nå se på hvilke konkrete opplysninger som lærebøkene gir (eller ikke gir) om en av de mest kontroversielle periodene i russisk historie.

Den eldre boken begynner med en opplysning om at såkalte «borgerlige spesialister» («буржуазные спецы») ble anklaget for kontrarevolusjonære aktiviteter og at myndighetene ga disse skylden for at den første femårsplanen og kollektiviseringen ikke gikk etter planen. Boken nevner så navnet på flere fabrikkerte saker mot denne gruppen, iverksatt av staten. Vi leser at flere institusjoner, ingeniører og vitenskapsmenn også ble anklaget for sabotasje («вредительство») og her nevnes konkrete saker, som «Академическое дело», med de to arresterte historikerne, S.F. Platonov og E.V. Tarle, i sentrum. Dette var en rettsak mot en gruppe akademikere i 1930-årene. Boken skriver i tillegg at mer enn 3000 tidligere offiserer fra tsar-armeen ble utsatt for undertrykkelser i årene 1930–1931. Om temaet «straffeleirer» nevner boken at utbredelsen av disse fortsatte med Stalin, og at den mest kjente var SLON (СЛОН -Соловецкий лагерь особого назначения).

Rett etter beskrives også GULag (ГУЛАГ – Главное управление лагерей). Vi leser at SLON inngikk i GULag-systemet fra 1930–1931 og at det skjedde i forbindelse med en drastisk økning i fangeantall etter kampanjene mot kulakk-klassen. Fangene ble i hovedsak satt til å gjøre tungt arbeid innen gruveindustrien, skogbruk, bygging av vanningsanlegg, kanaler, veier og jernbanelinjer i avsidesliggende og klimatisk tøffe områder av Sovjetunionen. Om fangenes vilkår skriver læreboken at en tilspissing av lovverket gjorde det mulig for myndighetene å sende vanlige borgere til straffeleirer for den minste «feiloppførsel» (for

eksempel forsinkelse til jobben) og at de der arbeidet uten lønn. Denne ulønnede virksomheten spilte en vesentlig rolle for landets økonomi, oppsummerer boken (2007, 187).

Til slutt leser vi at terroren nådde en topp i årene 1935–1938, etter drapet på partiorganisasjonens leder i Leningrad, Sergej Kirov (2007, 187), og at det med dette drapet skjedde en ytterligere tilstrømming av lovverket, med innføring av forenklete prosedyrer for behandling av saker som omhandlet terrorangrep og kontrarevolusjonære organisasjoner. Det som ble lagt til grunn for kjennelse var, ifølge læreboken, en personlig tilståelse, der tortur var tillatt og den anklagede var uten forsvarer. Videre skriver den at det heller ikke eksisterte noen form for klage- eller ankemulighet og at straffen skulle utføres umiddelbart. Dødsdom kunne idømmes personer over 12 år.

Som oppsummering forteller eldre lærebok at man fremdeles ikke kan fastslå det nøyaktige omfanget av terroren, men at minst 800 000 mennesker ble dømt til døden i perioden 1930–1953, frem til Stalins død. Rundt 18 millioner mennesker var innom straffeleirene, og omtrent en femtedel av disse havnet der av politiske årsaker. Til sammenligning peker Nielsen på tall fra arkivmaterialer, som tyder på at ca. 750 000 døde i fengsler, leire og forvisning i løpet av 1930-tallet i Sovjetunionen (Nielsen, 2012, 44).

Boken vier et eget kapittel til det som kalles; «Den store terroren», i 1936–1938. På litt over to sider forklarer boken hvordan den massive, politiske terroren i disse årene foregikk. Dette kapittelet åpner med å fortelle at den underliggende årsaken til «Den store terroren» skyldtes «motsetninger» som oppsto under den «sosialistiske moderniseringsprosessen» (2007, 187). Myndighetenes press på folket om å fullføre femårsplanene på kortere tid førte til at utstyr ble overbelastet og ødelagt, at teknisk utstyr ble utslitt og at ulykker oppsto hyppigere, ifølge læreboken. I tillegg nevner den strengere statlige krav til ledere, som var umulig å innfri, samt negative følger av kollektiviseringspolitikken.

Sovjetledelsen la skylden for feilberegningene i gjennomføringen av femårsplanene på andre. Men boken hevder at det var myndighetene selv som var å klandre for dette. Stalin pekte på stadig flere opposisjonelle grupper, som han mente sto bak en eller annen form for «sabotasje» mot myndighetene. De inkluderte «gamle bolsjeviker» og kontrarevolusjonære, såkalte «folkefiender» (for eksempel mennesker med en annen politisk orientering enn sovjetlederen). Nielsen skiller mellom *intensjonelle* og *individuelle* ofre. Han peker på kulakk-gruppen som en del av den første, i likhet med geistlige og eliter fra tsartiden, mens individuelle ofre i hovedsak jobbet i parti og statsorganene (Nielsen, 2012, 248). Det var

sistnevnte gruppe; mennesker i ledende stillinger, i statlige posisjoner, i hæren og rettsvesen som ble utsatt for «Den store terroren» i årene 1935–1938.

Den eldre læreboken legger vekt på at rettsprosessene mot lederne av den anti-stalinistiske «opposisjonen» fra 1920-årene skulle virke som advarsel til resten partimedlemmene (2006, 189). Saken mot general Mikhail Tukhatsjevskij (1937-1938) og utrensningene i Den røde arme blir fremhevet som eksempler på de mest brutale overgrepene under «Den store terroren». Tukhatsjevskij var øverstkommanderende for Den røde arme og et av de mest kjente ofrene i Moskva-prosessene. Boken avslutter med en beskrivelse av hvordan Stalin oppfattet kritikk fra Tukhatsjevskij mot hans forsvarsleder Kliment Vorosjilov som en konspirasjon mot regimet, og at han derfor fabrikkerte bevis som beskyldte Tukhatsjevskij for maktsammensvergelse (2007, 190).

Til sammenligning forteller den nye læreboken om Stalins terror og undertrykkelser i et omfang på bare litt over to sider, inkludert tekst og et diagram. Kapittelet med overskriften «Terrormaskinen» åpner med en setning om at Stalins diktatur ble det viktigste kjennetegnet på det sovjetiske samfunnet (2016, 113). Vi leser videre at enemakten til ett enkeltmenneske var i strid med de «demokratiske prinsippene»; nedfelt i Sovjetunionens lovverk. Boken legger ikke skjul på at uoverensstemmelsen mellom det som stod på papiret og det som skjedde i det virkelige liv var enda et karakteristisk trekk ved sovjetsamfunnet. Den belyser siden temaet «straffeleirer». Vi leser at det i Sovjetunionen oppsto et fullstendig lukket imperium av forbedrings- og arbeidsleirer, og at disse var underlagt leirhovedkvarteret GULag. I motsetning til eldre lærebok, sier den nye læreboken derimot ingenting om bakgrunnen for leirene, ei heller noe om hvilken rolle de spilte for Sovjetunionens økonomi.

I likhet med eldre lærebok presenteres også Kirov-saken som «inngangen» til terrorens verste år (1936–1938) i Sovjetunionen, og vi får også høre om noen av dens konsekvenser.

Konsekvensene blir imidlertid grundigere behandlet i den eldre boken. Frafall av grunnleggende rettigheter for de anklagede og dødsdom fra og med 12 år blir for eksempel ikke nevnt i ny lærebok. Den inneholder bare noen linjer om at NKVD (som regnes som forløperen til KGB og FSB) fabrikkerte en rekke saker, der såkalte «folkefiender» ble anklaget for antisovjetiske handlinger, og at tilståelser kunne foregå under tortur.

Kapittelet avsluttes med opplysninger om at terroren nådde sin topp i årene 1937–1938, at ca. 1,6 millioner mennesker ble arrestert og at 680 000 ble idømt døden i løpet av disse årene. Til slutt nevner boken noen navn på mennesker i ledende posisjoner, samt organisasjoner og

grupperinger som ble utsatt for Stalins utrensninger i disse årene. Blant annet nevnes også her Mikhail Tukhatsjevskij, men uten noen beskrivelse av saken.

Til tross for at den nye læreboken nevner noen vesentlige trekk ved terroren, vil jeg påstå at den likevel utelater viktig informasjon om disse alvorlige hendelsene. Ny lærebok sier verken noe om de totale lidelsene under Stalin (fra 1930–1953), bakgrunnen for straffeleirene eller hverdagslivet der. Den gir heller ikke innsikt i alvorlige straffesaker mot eksempelvis Den røde arme eller Mikhail Tukhatsjevskij. Vi har sett at den eldre læreboken omhandler temaet bredere og dypere, og generelt gir den et mer helhetlig bilde av temaet.

Det må presiseres at nye læreboken ikke fortier Stalins terror og undertrykkelser. I tillegg til viktige trekk ved «Terrormaskinen»; forteller boken også i et senere sammendrag at Stalins regime stod bak masseundertrykkelser som var i strid med grunnleggende demokratiske grunnlovsprinsipper (2016, 150). Det står at brutalitetene fortsatte rett etter krigen, men at de ikke nådde samme nivå som i slutten av 1930-årene. Blant annet blir den såkalte «Leningrad-saken» fra 1949–1950 nevnt, som involverte 200 lederskikkelser og tusenvis av kommunister. Målet var å begrense økningen av maktinnflytelse fra populære hærførere, og derfor ble disse undertrykket. Den beskriver også aksjoner mot flere utsatte grupper, deriblant det jødiske teateret i Moskva, med døden som følge. Den siste undertrykkelseskampanjen til Stalin var den såkalte «Legesaken», der en rekke leger ble anklaget for et drap og for angrep på partiledere (2016, 211). Denne rammet primært jødiske leger. Den nye læreboken vier også en side til kritikk av Stalins personkult. Den forteller videre at en trinnvis rehabilitering av ofrene for de kommunistiske undertrykkelsene startet rett etter Stalins død. Og at det var Khrusjtsjov, Stalins etterfølger, som sørget for en gradvis blottleggelse av stalinismen (2016, 226).

Begrepet «Terrormaskinen» er i seg selv interessant, fordi det på mange måter fremstiller samfunnet som et maskineri fremfor å legge vekt på Stalins personlige ansvar for terroren. Følgende setning fra læreboken bekrefter dette: «I Sovjetunionen vokste det frem et fullstendig lukket imperium av forbedring- og arbeidsleirer». Ansvar for leirenes eksistens legges med andre ord på mekanismene i sovjetsamfunnet, ikke på konkrete personer i ledelsen. Jeg mener at dette funnet på mange måter er med på å forsterke påstanden min om en delvis normalisering av Stalin i ny lærebok.

Til tross for at ny lærebok opplyser om mange sentrale trekk ved terroren og undertrykkelsene, mener jeg likevel at det totale bildet av temaet er mindre omfattende og beskrivende enn i den eldre læreboken. Vi har allerede pekt på de viktigste forskjellene i

forbindelse med terroren. I motsetning til ny lærebok, forteller den eldre utgaven også i senere kapitler om hvordan vanlige folk i Sovjetunionen fikk merke de omfattende undertrykkelsene. Blant annet leser vi at økningen i masseundertrykkelsene ikke ble holdt hemmelig for folket (2007, 190), og at folk av ulike årsaker støttet partipolitikken (noen i frykt for å selv bli utsatt for undertrykkelser, andre fordi de trodde på propagandaen). Den opplyser at millioner av sovjetborgere måtte betale prisen for Stalins sentraliserte diktaturstyre med lidelser og død. Til forskjell fra ny lærebok utdyper den eldre boken mange av de fabrikkerte sakene, og den nevner også andre hendelser, som behandlingen sovjetiske fanger fikk etter de kom hjem fra utenlandsk fangenskap under krigen. Ifølge boken ble nærmere to millioner av disse ble sendt i straffeleirer.

Den eldre læreboken opplyser om at mange mennesker fra Litauen, Latvia, Estland, Moldova og Ukraina ble anklaget for å være nazistene sine medløpere og for å ha deltatt i antisovjetiske handlinger i årene 1947–1953, samt at rundt 280 000 av disse ble sendt til straffeleirer. Bare 65 000 vendte tilbake, fortelles det. Eldre lærebok skriver i tillegg at Stalins hevngjerrighet, manglende tillit og mistenksomhet mot folk i sin nærmeste krets tiltok mot slutten av hans levetid og at flere fremstående krigsherrer ble anklaget for forræderi og sendt i straffeleirer. Boken hevder at «Den kalde krigen» la forholdene til rette for sovjetmyndighetene til å kunne fortsette å legitimere undertrykkelsene etter andre verdenskrig. Stalin kunne peke på landets sikkerhet under arrestasjonen av folk som han mistenkte for å «ha blitt påvirket av Vesten», folk som for eksempel hadde vært i tysk fangenskap (2007, 279).

Etter å ha gitt en grundig beskrivelse av etterkrigstidens undertrykkelser i Sovjetunionen, oppsummerer eldre lærebok det politiske regimet under Stalin med et lite kapittel-tillegg, «Typiske trekk ved Sovjetunionens politiske regime. En oppsummering» (Характер политического режима в СССР. Точка зрения). Et tilsvarende kapittel finner vi ikke i den nye læreboken. Det måtte i tilfelle være oppsummeringskapittelet for «Sovjetunionen i årene 1920–1930», der masseundertrykkelsene blir nevnt kort som et faktum og at de var i strid med demokratiske grunnlovsprinsipper. Den eldre boken, derimot, poengterer at det politiske styresettet under Stalin var totalitært, og begrunner det med typiske kjennetegn som brutal sentralmakt, personkult, terror mot annerledestenkende. Den nevner også at Stalins totalitære regime har blitt sammenlignet med Tyskland under nazismen. Avslutningsvis hevder læreboken at styresettet til Stalin hadde trekk av den formen for despotisme som preget Ivan den grusomes og Peter den stores styresett. Den nevner sentralisering av makten, terror og

intensiv nedkjempelse av bondestanden som eksempler på grep som alle disse regimene brukte for å løse problemer i en moderniseringsprosess (2007, 282).

Vi har pekt på store forskjeller mellom eldre og ny lærebok i omtalen av Stalins terrorvelde. I starten av kapittelet nevnte vi den oppsiktsvekkende forskjellen i antall sider om temaet (nesten 11 sider i eldre bok og omtrent 2-3 sider i ny bok). I tillegg har vi sett på vesentlige ulikheter i fremstillingen av innholdet. Den eldre læreboken foretar en omfattende beskrivelse av svært mange trekk ved terroren og undertrykkelsene, inkludert hvem og hvordan de rammet, samt detaljer for konkrete saker og tallmaterialer. Boken levner heller ingen tvil om Stalins skyld i ugjerningene.

Til forskjell er den nye læreboken mye mer kortfattet og mindre detaljert i sin utlegning av temaet. Mange opplysninger er også utelatt i ny lærebok, blant annet det totale tallmaterialet for stalinperiodens ofre, beskrivelse av Den politiske terroren i 1936–38, behandlingen av krigsfanger, grundig forklaring på Stalins styresett og hans tiltakende mistenksomhet ovenfor folk rundt ham. I tillegg mener jeg at terminologien «Terrormaskinen» i ny lærebok tar oppmerksomheten bort fra Stalins personlige ansvar for forbrytelsene.

5.4. Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist at temaene Stalins «moderniseringspolitikk» og særlig Stalins terrorvelde er mangelfullt formidlet i ny lærebok, sammenlignet med den eldre utgaven. Dette gjelder både kvantitet (sidetall viet temaet) og kvalitet (opplysningsrikdom). I kapittel 5.2 avslørte vi hvordan ny lærebok har unnlatt å formidle noen negative sider ved Stalins «moderniseringspolitikk» på 1930-tallet. Den eldre læreboken problematiserer temaet på en mer helhetlig måte. Den peker på noen positive følger, som økonomisk vekst, men ikke minst fremhever den de mange negative konsekvensene som særlig kollektiviseringen fikk for folk i Sovjetunionen. Kapittelet om Stalins terrorvelde bekrefter «trenden» fra det foregående med forsterket kraft; at eldre lærebok på detaljert vis fremstiller Stalins ugjerninger, mens bare et lite utvalg presenteres i den nye boken. Det kan nesten virke som om den nye læreboken forsøker å flytte fokus bort fra de mange grufulle sidene ved Stalins terrorvelde gjennom å tilegne dem altfor lite plass.

Jeg vil sette funnene i sammenheng med dekningen av andre verdenskrig i lærebøkene. Den eldre læreboken forteller om krigen i et omfang på 41 sider, mens den nye læreboken vier hele 53 sider til den samme historiske hendelsen. Til sammenligning fant vi at informasjonen om

Stalins terror og undertrykkelser inkluderte ca. 11 sider i eldre lærebok og nesten 3 i ny lærebok. Jeg mener at Sovjetunionens krigsseier, med Stalin i spissen, i stor grad er med på å forklare populariteten hans, som ble synliggjort i den tidligere nevnte spørreundersøkelsen. Den nye læreboken er på mange måter med på å understreke disse positive assosiasjonene til Stalin gjennom den omfattende deknningen av andre verdenskrig. Dette, i tillegg til mangelfull dekning av «moderniseringspolitikken» og fremfor alt Stalins terrorvelde, skaper et totalbilde av sovjetlederen i den nye læreboken som er mer positivt og mindre sammensatt enn i eldre lærebok.

Fremhevingen i den nye læreboken av Sovjetunionens «bragder», både i form av måloppnåelsene under «moderniseringsprosessene» og seieren i andre verdenskrig overskygger langt på vei de svært problematiske sidene ved Stalins regime. Funnene mine bekrefter hypotesen om at læreboken som følger den nye historiskkulturelle standarden i Læreplanverket, orienterer seg i sterkere patriotisk og nasjonssamlende retning. Den gir en mer positiv fremstilling av staten og nasjonens fortid, som her er Sovjetunionen under Stalin.

Den nye standardlæreboken ble utgitt to år etter Krim-krisen, som innebar sanksjoner mot Russland og et anstrengt forhold til Vesten. Både spørreundersøkelsen fra 2017 og innholdet i læreboken reflekterer den patriotiske dreiningen i dagens Russland. Retorikken i læreboken søker å skape en følelse av nasjonal enhet og patriotisme. Den tar sikte på å fremme positive og stolte følelser for fedrelandet, med en sterk leder i spissen. Som vi pekte på i forbindelse med spørreundersøkelsen, er det mye som tyder på at russere er mottakelige for å støtte opp om og samles rundt en sterk leder, særlig i vanskelige tider.

6. Case 4: Putin

6.1. Innledning

Søkelyset i dette kapittelet er rettet mot lærebøkernes fremstilling av Putins første presidentperiode og den nye lærebokens presentasjon av Krim-krisen. Hovedtyngden vil ligge på utenrikspolitikk og Russlands forhold til Vesten. Årsaken til at jeg har valgt dette fokuset, er relevansen det har til dagens politiske klima og den tilspissede spenningen mellom Russland og Vesten de siste seks årene. I denne sammenheng skal vi først se på lærebøkernes presentasjon av Russlands relasjon til Vesten i starten av Putins presidentskap, da dette danner bakteppet for det siste temaet; Krim-krisen i 2014. Siden den eldre læreboken ble utgitt så tidlig som i 2007, inkluderer den naturlig nok ikke de senere hendelsene på Krim-halvøya. Dette temaet vil jeg derfor behandle separat i et eget kapittel, der formidlingen i den nye læreboken alene står sentralt. Det er verdt å nevne at kapittelet med overskriften; «Russland og internasjonale forhold i det postsovjetiske området i de første tiårene av det 21. århundre» i ny lærebok omfavner et større tidsrom enn tilsvarende tittel og innhold fra den eldre utgaven (2007), «Russland på den internasjonale arenaen i begynnelsen av det 21. århundre». Og selv om jeg vil rette søkelyset mot hvordan hendelser fra årene før 2005–2006 er fremstilt i den nye boken (for at sammenligningsgrunnlaget blir reelt), kan fremstillingen være preget av det som skjedde på et senere tidspunkt. Her tenker jeg selvsagt på hendelsene som dagens kjølige klima mellom Russland og Vesten har sin bakgrunn i, nemlig Maidan-opprøret i 2013–2014 i Kyiv og Russlands annektering av Krim i 2014. Jeg vil analysere og diskutere lærebokens presentasjon av nettopp disse viktige hendelsene underveis og til slutt oppsummere de mest sentrale funnene i lys av oppgavehypotesen.

6.2. *Politikk og økonomi i Russland mellom 2000 og 2005*

Den nye læreboken fra 2016 forteller om Vladimir Putins første presidentperiode i kapittelet; «Makt og samfunn i begynnelsen av det 21. århundre», mens tilsvarende periode i eldre lærebok fra 2007 heter «Russland i begynnelsen av det 21. århundre».

Den nye læreboken behandler i hovedsak Putins første og andre presidentperiode samlet, mens den eldre utgaven grunnet utgivelsesår kun retter seg mot den første perioden. For eksempel bærer det andre delkapittelet i ny lærebok overskriften: «Den første og andre presidentperioden til Vladimir Putin», der den starter med en konkret liste over problemområder som den nye presidenten sto ovenfor. Mye av innholdet her hører til under hans første presidentperiode og er derfor sammenlignbart med tilsvarende tidsrom i eldre

lærebok. Selv om fremstillingen på noen områder er litt forskjellig i eldre og ny lærebok, vil jeg hevde at hovedinnholdet er forholdsvis likt i begge bøkene.

Den nye læreboken formidler at den nye presidenten og hans regjering overtok en vanskelig arv (2016, 320), før den etter en opprømsing av problemområder konkluderer med at alle disse vanskelige oppgavene i overveiende grad ble løst i Putins første og andre presidentperiode. Av vanskelige oppgaver nevner boken fem hovedområder. Det første handler om økonomiske utfordringer, som høy utenlandsgjeld, lav investeringsgrad og ulovlig industri- og handelsvirksomhet. Det andre dekker finanssektoren, der mangelfulle gullreserver, budsjettunderskudd og lave skatteinntekter blir nevnt. Det tredje problemområdet er negative trekk ved føderale forhold, som nasjonale republikker med en dominerende etnisk maktelite (tilbøyelighet til etnokrati), uoverensstemmelse mellom lovverk i republikkene og føderal grunnlov samt egenrådige lokale styresmakter. Det nest siste punktet i listen gjelder administrative saker, inkludert påvirkning av oligarker og lobbyister i makt- og beslutningsapparat, ineffektivt byråkrati og korrupsjon. Sosiale forhold utgjør det siste punktet på listen, med stikkord som lav levestandard for majoriteten i befolkningen, lave pensjoner, arbeidsledighet og demografisk vekstsvikt. De ovennevnte problemområdene blir deretter ikke utdypet i noen særlig grad.

Vi leser at Putin iverksatte nødvendige grep for å styrke sentralmakten, blant annet for å motvirke ødeleggende separatistiske tendenser og for å motstå politisk press fra de svært velhavende oligarkene som tjente seg rike på 1990-tallet (2016, 320). Noen linjer om sosiale forhold finner vi under det påfølgende kapittelet «Økonomisk utvikling og sosialpolitikk i begynnelsen av det 21. århundre». Der utdyper teksten at den viktigste prioriteringen besto i å forbedre situasjonen til lavinntektsgrupper i samfunnet. Tiltak som ble iverksatt var blant annet å heve inntekter og pensjoner. I tillegg rettet Putin og hans regjering fokus mot barnefamilier, og barnetrygden ble hevet, ifølge ny lærebok. Om rettssikkerhet heter det at et viktig anliggende innen sosiale og økonomiske forhold var å sikre juridisk stabilitet. Blant annet skulle en ny forskrift sikre borgernes rettigheter ved å tilby kvalifisert juridisk hjelp.

Når det kommer til korrupsjon, erkjenner boken at landet ennå ikke har lyktes med å fjerne korrupsjon fra rettssystemene, og at den nasjonale kampen mot korrupsjon og organisert kriminalitet fremdeles gjenstår. Dette tolker jeg som en innrømmelse av at problemet fortsatt gjelder i dag, siden den bruker uttrykket «...har ennå ikke lyktes med» (2016, 330). I tillegg vises en graf over økonomisk utvikling i Russland fra 1993 til 2013, noe som demonstrerer at

boken, på tross av dens innretning mot Putins to første perioder, i noen tilfeller også inkluderer nyere tid.

Når vi sammenligner med hvordan temaet er fremstilt i læreboken av 2007 («vanskelige oppgaver som Russland sto ovenfor i begynnelsen av 2000-tallet»), er innholdet formidlet på litt annen måte. Et eksempel er presentasjonen av problemområder i starten av kapittelet i ny lærebok. Denne er fraværende i den eldre læreboken. Til forskjell diskuterer den eldre boken de ulike områdene utover i kapittelet og på en noe grundigere måte. Mens den nye standardboken bare nevner ordet korrupsjon i et par setninger (som at kampen mot korrupsjon fremdeles pågår), bruker den eldre utgaven ordet ved flere anledninger. Blant annet skriver den at kampen mot korrupsjon, kriminalitet og ulovlig kommersiell virksomhet ble intensivert da Putin overtok etter Jeltsin i 2000 (2007, 442). Den opplyser også om at kampen mot korrupsjon i næringslivet ble supplert med tiltak for å stimulere aktivitetsnivået og fremme tilstrømming av kapital til sektoren. Videre skriver den at målene med tiltakene var å bli kvitt unødvendig kontroll av næringsvirksomhet, særlig av småbedrifter som lett ble utsatt for korrupsjon og som også førte til en struping av gründervirksomhet.

Ifølge den eldre læreboken tok myndighetene høyde for at det nå fantes en ny økonomisk struktur i Russland (2007, 444). Det offentlige hadde ikke lenger en nøkkelrolle innen økonomi; denne var blitt overtatt av finans- og industrikonsern. På tross av ugunstige omstendigheter, blant annet ustabile oljepriser, steg de økonomiske utviklingsindikatorne for Russland. Samtidig leser vi at utenlandsgjelden ble redusert og at skatteinntektene til staten økte. I tillegg økte landets gullreserver med en verdi fra 28 milliarder til 84 milliarder dollar, noe som er en større verdi enn Sovjetunionen og Russland samlet har hatt av gullreserver gjennom historien. En siste opplysning under finans er at rubelen stabiliserte seg i forhold til utenlandsk valuta. Under sosialøkonomiske forhold forteller læreboken om økte inntekter for ulike yrkesgrupper, som lærere, leger, militære tjenestemenn og vitenskapsmenn, og at pensjonene har steget med 90%. Videre leser vi at økt produksjon og økte investeringer har skjedd som resultat av styrket kjøpekraft og at arbeidsledigheten har sunket fra 7,1 til 6,3 millioner mennesker (2007, 445).

Selv om fremstillingen av første halvdel av 2000-tallet er forholdsvis lik i begge lærebøkene, har vi sett på noen ulikheter i formidling og behandling av disse. Blant annet går den eldre utgaven mer detaljert til verks i beskrivelsen av Putins utfordringer enn den nye læreboken. Den mest sentrale forskjellen er likevel at ny lærebok fremhever Putin som den eneste

«arkitekten» bak løsningene på problemene. Kun hans navn blir nevnt i forbindelse med endringene og de nye politiske løsningene. Den eldre utgaven både avbilder og beskriver, til forskjell fra ny bok, flere ulike personer og deres ansvarsområder; alle med sine ulike bidrag til løsninger. Blant annet nevnes representanten Sergej Mironov som sentral i kampen mot maktmisbruk på regionalt plan. At Putins navn fremheves i ny lærebok, i tillegg til at det er flere bilder av ham enn i eldre utgave, er med på å skape et narrativ om en viktig og sterk leder.

6.3. Russlands utenrikspolitikk og dets forhold til utlandet på starten av 2000-tallet

Jeg mener at essensen i det første avsnittet om utenrikspolitikk i grove trekk er den samme i begge bøkene, med noen unntak. Begge skriver for eksempel om spenningsforholdet mellom Russland og Nato. Vi leser at den forsiktige tilliten og tilnærmingen mellom disse partene på 1990-tallet ble svekket etter Nato-bombingen av Jugoslavia i 1999, og den stadige utvidelsen av Nato-medlemsland østover skapte misnøye i Russland. I tilknytning til denne utvidelsen uttrykker ny lærebok flere omkringliggende forhold og vektlegger litt andre fakta enn den eldre læreboken. Den skriver blant annet at også tidligere sovjetrepublikker (Estland, Latvia og Litauen) inngikk Nato-medlemskap, i tillegg til eks-sosialistiske stater. EU-land som Polen, Litauen og Estland har vært preget av langvarige anti-russiske holdninger og sågar av fiendtlige handlinger mot Russland (2016, 337). Derimot finnes det noen EU-land (av tidligere sosialistiske stater) som tilstreber et godt naboskap med Russland, ifølge ny lærebok. Ungarn og Tsjekkia nevnes som eksempler.

Den eldre læreboken poengterer riktignok også den tiltakende dårlige relasjonen mellom Russland og Nato i begynnelsen av 2000-tallet, med Nato-utvidelsen østover og hendelsene i Jugoslavia som noen av hovedårsakene. Men den anti-russiske retorikken fra noen av nabolandene og fremhevingen av Ungarn og Tsjekkia sin imøtekommenhet ovenfor Russland nevnes ikke der. Tvert imot omtales nettopp disse landene i forbindelse med Nato-utvidelsen, der boken poengterer at Ungarn og Tsjekkia (og Polen) inngikk Nato-medlemskap på tross av Russlands innvendinger (2007, 451). Det er viktig å understreke at den eldre læreboken ble publisert allerede i 2007, altså før forholdet mellom Russland og Vesten ble virkelig dårlig. Det er før den kjente Münchentalen til Putin, men etter Oransjerevolusjonen i Ukraina i 2004–2005. Under den årlige sikkerhetskonferansen i München i 2007 holdt Putin en tale som blir omtalt som vendepunktet i forholdet mellom Russland og Vesten. Han rettet blikket mot

Nato-utvidelser østover og sa at «man nå var nødt til å revurdere verdens sikkerhetsarkitektur på en seriøs måte» (Putin, 2007). Oransjerevolusjonen er navnet på det første store folkelige opprøret i Kyiv etter Sovjetunionens fall, der folket demonstrerte mot valgfusk. Det andre opprøret kjenner vi som Maidan-revolusjonen. Jeg vil snart rette søkelyset mot lærebøkernes fremstilling av Maidan-revolusjonen, da den er relevant for å forstå Russlands utenrikspolitikk i et større perspektiv.

Til tross for negativ Nato-omtale, er det verdt å merke seg at den eldre læreboken faktisk åpner for et mulig russisk Nato-medlemskap i det neste kapittelet, som berører Russlands forhold til omverdenen. Dette skjer rett etter at læreboken belyser terrorangrepene i 2001, Russlands støtte til USA og dets internasjonale engasjement i kampen mot terrorisme (2007, 455). Den nye læreboken skriver riktignok også om Russlands samarbeidende holdning i forbindelse med terrorisme-bekjempelse og om Russlands deltakelse i internasjonale partnerskap for konfliktløsning (FN-samarbeid, EU-samarbeid, BRICS-alliansen, Shanghai-gruppen), men et mulig Nato-medlemskap blir ikke nevnt. Dette nye kapittelet i eldre lærebok bærer navnet «Russland på den internasjonale arenaen i begynnelsen av det 21. århundre», mens den nye læreboken har tittelen «Russland og internasjonale forhold i det postsovjetiske området i første tiår av det 21. århundre» for tilsvarende periode. Begge handler om Russlands forhold til omverdenen. Allerede av overskriften kan vi lese at innholdet er ulikt. Den nye læreboken konsentrerer innholdet rundt nærområder, nemlig landene av det tidligere Sovjetunionen, mens den eldre boken ser på Russlands utenrikspolitiske forhold i et bredere internasjonalt perspektiv. Skiftende utenrikspolitisk orientering i ny lærebok indikerer altså en tilbaketrekning fra den globale arenaen i det første tiåret av 2000-tallet, til fordel for nærområdene. Vi må huske på at dette er tiåret før både Libya- og Syria-krigen, der Russlands internasjonale nærvær igjen blir synlig.

Jeg mener at funnene mine, etter å ha sammenlignet tilsvarende kapitler i begge lærebøkene, er oppsiktsvekkende. Antall sider som vies til temaet er likt, omtrent tre sider. Men der stopper også likhetene. Hovedbildet som tegnes i den eldre læreboken av Russlands relasjoner med vestlige land er positivt og optimistisk. Den åpner med at Putin vektlegger og fremhever samarbeid gjennom allianser og avtaler med ulike land. Når det gjelder Russlands relasjon til Vesten, førte valget av president Putin til et åpnere forhold til Vesten og enda flere skritt ble tatt for å få bukt med de negative følgene etter den kalde krigen, ifølge eldre lærebok. De aller siste setningene om Russlands forhold til USA er også positivt ladet. Den oppsummerer med

at relasjonen, på tross av uenigheter innen visse felter, domineres av samarbeid og felles interesser. Den samme positive og optimistiske ordlyden finner vi også i beskrivelsen av samarbeidet med EU-land, der særlig Tyskland og Frankrike fremheves. I tillegg nevnes Russlands muligheter for større deltakelse i europeiske integrasjonsprosesser (2007, 455). Læreboken forteller videre om Russlands medlemskap i WTO (World Trade Organization), og utvidede muligheter for russisk økonomi på verdensmarkedet. Den oppsummerer med at Russlands rolle som selvstendig aktør internasjonalt har bidratt til en stabil verdenssituasjon og til gode løsninger for folk og nasjoner (2007, 456).

Omtalen av Russlands internasjonale relasjoner er helt annerledes i ny lærebok. En viktigere forskjell enn de ulike kapitteloverskriftene er tonen i innhold og retorikk. I all hovedsak er denne negativ og pessimistisk i fremstillingen av forholdet til Vesten. Som bakgrunn for den endrede retoriske tonen, vil jeg vise til et Putin-sitat i starten av hovedkapittelet; om Russland i perioden 1992–2014 (2016, 302)

Прежде всего следует признать, что крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века. Для российского же народа оно стало настоящей драмой. Десятки миллионов наших сограждан и соотечественников оказались за пределами российской территории. Эпидемия распада к тому же перекинулась на саму Россию (Putin, 2005).

Temaet er Sovjetunionens oppløsning i 1991. Sitatet er et av Putins mest kjente og har fått stor oppmerksomhet internasjonalt. Han går så langt som å kalle hendelsen «den største geopolitiske katastrofen i det forrige århundre». Sitatet er i vesentlig grad med på å kaste lys over presentasjonen av Russlands utenlandsforhold i starten av 2000-tallet i den nye læreboken, nemlig at den retter seg spesifikt inn mot nærområdene (det postsovjetiske området). Dette danner en ramme for den videre fremstillingen av problematiske forhold for Russland i noen av de postsovjetiske statene.

I kapittelet om utenrikspolitikk var vi inne på Russlands forhold til Nato-alliansen, der sistnevntes østlige ekspansjon ble gjenstand for kritikk i lærebøkene. Dette fant vi også i eldre lærebok. Men i den videre beskrivelsen av utenlandsforhold orienterer lærebøkene seg med ulike syn. Jeg vil åpne med å sammenstille to setninger fra bøkene, som formmessig ligner hverandre, men som er ulike i innhold. Den eldre boken skriver om forholdet Russland–USA at «til tross for uenigheter mellom landene innen visse felter, domineres forholdet av samarbeid og felles interesser» (2007, 455), mens den nye boken hevder at «til tross for at

Russland prøvde å unngå utenrikskonflikter og støttet USA og dets samarbeidspartnere i Afghanistan, kunne de ikke unngå et kjøligere forhold til Vesten» (2016, 336). Tidsrommet i den nye læreboken er i dette tilfellet konsentrert rundt de første årene etter 2000 (altså innenfor samme periode som i den eldre boken av 2007 og lenge før Krim-krisen), men vi legger merke til den dårlige tonen allerede her. Lærebøkene ser altså på den samme perioden på helt ulike måter, noe jeg mener er svært oppsiktsvekkende.

Ut fra denne observasjonen kan vi slå fast at utenrikspolitiske forhold i den tidlige Putin-perioden blir vinklet på en annen måte i dagens Russland enn de ble i 2007. Der den eldre boken fremhever positive trekk i forholdet mellom Russland og Vesten, er tonen langt mer kritisk i den nye læreboken. Nato-utvidelsene blir nevnt som hovedårsaken til det dårlige forholdet. Riktignok finnes det et par setninger som støtter opp under en intensjon om et godt forhold til utlandet. Blant annet viser den til et utsagn fra Putin i 2002, der det heter at «vi skal bygge konstruktive, normale forhold til alle verdens land» (2016, 336). Ifølge læreboken har «Russlands statsledere flere ganger understreket at landets forhold til USA og Vesten skal baseres på partnerskap og respekt for hverandre» (2016, 337). Til tross for disse eksemplene, mener jeg at den nye læreboken fremstiller Russlands forhold til Vesten som overveiende negativt og problematisk.

Materialet mitt vitner om en holdningsendring fra russisk side. En kilde til å forstå denne endringen er et perspektiv om at Vesten ikke har kommet Russland i møte i perioden mellom de to lærebøkene (fra 2006–2016). Dette perspektivet har støtte hos noen forskere, for eksempel Richard Sakwa, som har hevdet at «selv om Russland gjentatte ganger advarte Nato om at en forflytning mot landets grenser ville bli oppfattet som en strategisk trussel, så fortsatte likevel Nato-utvidelsen østover» (Sakwa, 2015, 4). Sakwas poeng er at faren med å betrakte Russland som en fiende, er at landet kan ende opp med å bli denne fienden. Det var også dette som skjedde og som ble en selvoppfyllende profeti, ifølge forfatteren. Sakwas syn er at Russland har blitt utelatt i kulden siden slutten på den kalde krigen (Sakwa, 2015, 6).

Iver Neumann, derimot, mener at Vesten faktisk *har* kommet Russland i møte. I en artikkel viser han til det tidligere nevnte Putin-sitatet; om «Sovjetunionens sammenbrudd som den største geopolitiske katastrofen i vårt århundre». Dette viser til stormaktstatusen som forsvant med samveldets sammenbrudd og Putins politikk har derfor alltid dreid seg om å gjenetablere landet som stormakt (Neumann, 2019). Neumann understreker at Europa og USA lot Russland bli med i stormaktsklubben G7 og at landet også slapp inn i WTO og Europarådet.

Dette førte likevel ikke til at landet ble anerkjent som stormakt. Selv om Vesten har vist imøtekommenhet ovenfor Russland, peker statsviteren på at landet ikke er fornøyd før det får status som ledende makt. Skylden legger imidlertid Neumann på Russlands egne svakheter. Dets svake økonomi og autoritære regime gjør at kravet om stormaktstatus er for mye forlangt, ifølge ham.

Sakwas fremheving av Nato-utvidelsene mot øst er i tråd med innholdet i Putins Münchentale og også med den nye standardlæreboken. Alle anklager Vesten for at Russland oppfatter den internasjonale sikkerhetssituasjonen annerledes og mer truende enn før. Ved å legge ansvaret for den tilspissede utenrikspolitiske situasjonen over på vestlige land, legitimeres også en retorikk om at Russland må forsvares mot Vesten.

Kapittelet om «Russland og internasjonale forhold i det postsovjetiske området i de første tiårene av det 21. århundre» vies i all hovedsak til fargerevolusjonene i Georgia og Ukraina. Omtalen av fargerevolusjonene bærer et negativt preg. Allerede fra første avsnitt blir det slått fast at de såkalte fargerevolusjonene i Georgia og Ukraina har ført til en endring i landenes innenriks- og utenrikspolitiske situasjon (2016, 338).

Deretter utdyper den at disse landenes innenrikspolitikk har blitt mer nasjonalistisk og at utenrikspolitikken har snudd i retning USA og EU. Som en kommentar til dette er det et interessant paradoks at det motsatte av nasjonalisme dermed blir integrasjon med Russland. Begrepene «nasjonalistisk» og «nasjonalisme» dukker opp i ny lærebok ved flere anledninger, og er et tema jeg vil gjenoppta i tilknytning til «patriotisme» i oppsummeringen. Spørsmålet om Nato-medlemskap meldte seg for Georgia, Ukraina og Moldova, ifølge læreboken. Boken konkluderer så med at den anti-russiske holdningen til ledelsen i disse landene var med på å forsterke de allerede vanskelige integrasjonsprosessene innad i SUS (Samveldet av uavhengige stater), en allianse som «strebet mot å bli en sterk, internasjonal økonomisk og politisk enhet» (2016, 338).

Konkrete eksempler i de ulike land blir så diskutert, blant annet «Roserevolusjonen» i Georgia (2003), ledet av tidligere president Saakasjvili. Boken skriver at politikken under hans styre var rettet vestover, og at han mottok finansiell støtte og annen hjelp fra USA. Et annet eksempel er «Tulipanrevolusjonene» i Kirgisistan. I motsetning til Ukraina og Georgia, fremhever læreboken derimot landets positive forhold til Russland (2016, 339). Det siste nabolandet som blir omhandlet i dette kapittelet er samtidig det viktigste for de senere hendelser, nemlig Ukraina. Boken skriver at den såkalte Oransjerevolusjonen startet i

hovedstaden Kyiv i 2004. Daværende president Viktor Janukovitsj ble anklaget for valgfusk i østlige regioner av landet (2016, 339). Opposisjonen var, ifølge læreboken, støttet av Vesten, og presidenten måtte gi etter for nyvalg. Men med den nye presidenten, Viktor Jusjtsjenko, ble ingenting forandret. Derimot leser vi at regimeskiftet i økende grad førte til sterkere nasjonalisme i innenrikspolitikken, økt avhengighet av EU og USA og nesten fullstendig brudd med alliansen SUS. Boken oppsummerer med hvilke konsekvenser dette fikk for Russland, blant annet for prisen på russisk gass og den russiske Svartehavsflåten i Sevastopol, og at Jusjtsjenko økte det ideologiske og politiske presset på den russisktalende befolkningen i landet. Som eksempel på den største ideologiske kampanjen trekker boken frem begrepet «Holodomor», som vi var inne på i forrige analysekapittel. Læreboken hevder at Ukrainas regime urettmessig ga Russland skylden for et målrettet ukrainsk folkemord. Ifølge boken burde anklagen rettes mot Stalins regime og sovjetrepublikken Ukraina.

Av tidligere sovjetrepublikker er det hovedsakelig relasjonen til Ukraina og delvis også Georgia, som boken omhandler i negative ordelag. Dette er ikke overraskende, siden revolusjoner mot russiskvennlige regimer har foregått nettopp her. Som eksempel på det motsatte forteller boken om konstruktive utviklingsprosesser innad i SUS-alliansen, og trekker frem Kazakhstan og Hviterussland i det handelsøkonomiske samarbeidet.

Som oppsummering på temaet «Utenrikspolitiske forhold mellom 2000 og 2005», vil jeg understreke at det er vesentlige forskjeller mellom eldre og ny lærebok. Dette gjelder Russlands forhold både til det nære utland og til Vesten. På tross av noen like beskrivelser i lærebøkene, blant annet om Nato-alliansens ekspansjon østover, er vinklingen ellers svært ulik. Ordlyden i den eldre boken kjennetegnes av flest positive vendinger, som at forholdet til USA er preget av felles interesser og samarbeid, et mulig Nato-medlemskap for Russland på sikt, og landets bidrag til gode løsninger for folk og nasjoner. Den nye læreboken velger derimot å trekke frem det kjølige forholdet til Vesten, anti-russiske holdninger og den konfliktfylte situasjonen mellom Russland og Ukraina. Det er verdt å merke seg at selv om fargerevolusjonene skjedde i perioden som også dekkes av eldre lærebok (før 2005/2006), velger boken likevel å ikke rette søkelyset mot disse hendelsene. Grunnen til at revolusjonene ikke har blitt betraktet som viktige i eldre lærebok kan ligge i at det dårlige forholdet til Ukraina ennå ikke var en realitet, og at konsekvensene for slike revolusjoner ennå ikke ble ansett som farlige for Russland.

6.4. *Revolusjonen Euromaidan og Krim-annekteringen/-gjenforeningen i 2014*

Siden hendelsene på Krim-halvøya og de politiske spenningene som annekteringen førte til foregikk flere år etter utgivelsen av eldre lærebok, dekkes de bare av den nye læreboken. Denne delen vil derfor ikke presentere en sammenlignende analyse, men derimot rette seg utelukkende mot fremstillingen i den nye læreboken. På mange måter skal vi se at den negative retorikken rundt Russlands relasjon til Vesten i kapittelet over blir videreført her. I denne sammenheng vil jeg peke på et grunnleggende poeng i narrativ historieteori. Ifølge historieteoretikeren Hayden White, «finnes det en uutryddelig relativitet i enhver fremstilling av historiske fenomener. Denne relativiteten er en funksjon av språket som benyttes for å skildre og dermed konstituere fortidige hendelser som mulige gjenstander for forklaring og forståelse» (referert av Aarseth, 2003). Med andre ord kan senere hendelser virke tilbake på forståelsen av det som har skjedd tidligere i historiefremstillingen. Nettopp dette blir tydelig i den nye standardlæreboken; det dårlige forholdet mellom Russland og Vesten, som (gjen)oppstod etter Euromaidan, virker tilbake på forståelsen av det som har skjedd tidligere. Vi ser tidlig 2000-tall gjennom 2014, der en negativ relasjon til Vesten er det rådende narrativet.

Jeg ønsker å presentere tre ulike sitater og utdrag som innleder kapittelet om «Utenrikspolitikk» i den nye standardlæreboken. Disse illustrerer hvordan boken demonstrerer en utvikling av russisk utenrikspolitikk fra slutten av forrige århundre til begynnelsen av det 21. århundre

Соединённые Штаты и Россия открывают новую эпоху в своих отношениях. В этой новой эпохе мы стремимся к миру, прочному миру, в основе которого лежали бы непреходящие общие ценности (2016, 333).

Европа, не успев избавиться от наследия «холодной войны», рискует погрузиться в холодный мир (2016, 334).

Мы не намерены втягиваться в дорогостоящую гонку вооружений, но при этом власти намерены надёжно и гарантированно обеспечить обороноспособность страны в любых условиях. Сомнений в этом нет никаких, это будет сделано. И возможности, и нестандартные решения у России есть (2016, 334).

Det aller første utdraget er fra fredserklæringen mellom USA og Russland etter den kalde krigen i 1992, mens det andre er et kort sitat fra en tale av daværende president Boris Jeltsin i

1994. Vi skal ikke gå inn på disse i detaljer, med det er verdt å merke seg den gradvise utviklingen i innhold. Utdraget fra fredserklæringen vektlegger positive vendinger; en ny epoke for relasjoner mellom Russland og USA og streben etter varig fred og felles verdier. Men allerede i Jeltsins etterfølgende sitat to år senere ser vi et glimt av frempek mot president Putins utsagn, det aller siste. Den korte setningen til Jeltsin formidler nemlig at Europa, som fremdeles er styrt av generasjonen fra den kalde krigen, nå risikerer å falle inn i en kald fred. Det siste sitatet er fra dagens president Putin i 2014 og signaliserer nettopp denne kalde freden mellom Russland og Vesten, slik jeg ser det. Hovedbudskapet er at Russland vil gjøre alt som står i deres makt for å forsvare seg, dersom det skulle bli nødvendig. Selv om Putin starter med å si at Russland ikke har som mål å involvere seg i et dyrt våpenkappløp, er det innholdet i «men-et» etterpå som tar størst plass. Altså påpekingen om at Russlands forsvar er den viktigste prioriteringen.

Vi ser således en utvikling fra tidlig 1990-tall, der fred og forsoning utgjorde essensen i forholdet mellom Russland og Vesten, til at Jeltsins «spådommer» om en kald fred overtar plassen, og der Russlands forsvars- og sikkerhetsspørsmål igjen er dominerende, som de var under Sovjetunionen. Det er særlig verdt å legge merke til Putin-sitatet, som har en nesten truende undertone ved seg. Han uttrykker at Russland endog er beredt til å ta i bruk utradisjonelle løsninger for å sikre landets forsvar. Hva slike løsninger består i får vi ikke vite. Nettopp denne usikkerheten gjør at setningen nærmest fungerer som en advarsel om eventuelle uforutsigbare metoder mot land som skulle finne på å true det Russland anser som sitt territorium og sin sikkerhet. Jeg mener at lærebokens fremstilling er en slags demonstrasjon av hva som kan ligge i Putin-sitatet; at utradisjonelle løsninger på sikkerhetsspørsmål legitimeres, dersom dette skulle bli «nødvendig» for Russland. Sitatet er ikke minst et frempek på det neste temaet; Ukraina-konflikten og Krim-annekteringen/-gjenforeningen i 2014. Den demonstrerte utviklingen i læreboken og er også i tråd med Sakwas «advarsel»; at Russland kan ende opp med å bli en fiende, hvis landet lenge nok blir behandlet som en.

Jeg har valgt å bruke den sammensatte terminologien «Krim-annekteringen/-gjenforeningen», for å vise kompleksiteten ved denne hendelsen. Det er to ulike perspektiver (russisk og vestlig) som artikuleres gjennom de ulike valgene av ord her. Fra russisk side brukes uttrykket «Krim-gjenforeningen», mens Vesten derimot omtaler hendelsen som «Krim-annekteringen». Ordene speiler på slående vis de ulike tilnærmelsene som henholdsvis Russland og Vesten har

til hendelsen. Russiske myndigheter mener, som vi snart skal se fra den nye læreboken, at Krim-halvøya og dens innbyggere ble gjenforent med Russland. Ordet er positivt ladet og vitner om en naturlig tilslutning til et land som halvøya før har tilhørt. Det russiske perspektivet inneholder ingen spor av negative konnotasjoner som okkupasjon, erobring eller makt. Ordet «annektering» derimot, som blir brukt fra Vestens side, indikerer at et annet land, nemlig Russland, har beslaglagt et fremmed landområde på ulovlig vis og ordet gir umiddelbart negative assosiasjoner.

Jeg ønsker også å tematisere kort et tredje perspektiv, det ukrainske, selv om det ikke er gjenstand for analyse materialet her. I president Volodymyr Zelenskij's taler og i ukrainsk presse finner vi ofte begreper som okkupasjon/anneksjon (захват/захоплення), ran (ограбление/пограбування) og bortføring (похищение/викрадення) i tilknytning til Krim-halvøya og hendelsene der. For eksempel lyder overskriften på en kronikk i en ukrainsk nettavis: «Mislykket regnskap: det historiske ranet av Ukraina, inkludert Krim» (Semena, 2020). Ukrainsk perspektiv sammenfaller ofte med vestlig perspektiv (anneksjon), men noen sider ved retorikken er, som vi ser, ofte enda skarpere på ukrainsk side (ran/bortføring).

Den nye læreboken vier totalt tre sider til «Den politiske krisen i Ukraina i årene 2013–2015 og gjenforeningen mellom Krim-halvøya og Russland» (2016, 341). Kapittelet starter med å beskrive kort bakgrunnen for misnøyen med myndighetene og opptøyene på Uavhengighetsplassen i 2013/2014. Boken åpner med å vise til korrupsjon og autoritære tendenser ved daværende president Viktor Janukovitsj som årsaker til den tiltakende avstanden mellom folk og myndigheter i Ukraina. Samtidig legger den mye av skylden for mistilliten til myndighetene på tidligere president Julia Timosjenko, og nevner avskaffelsen av grunnloven fra 2004 og påtalen mot Timosjenko (hun ble fengslet for maktmisbruk) som eksempler på styresmaktenes mest markante feiltrinn. Deretter kommer boken nærmere inn på de politiske hendelsene i forkant av Maidan-opprøret. Her blir president Janukovitsj igjen sentral. Men istedenfor å utdype misnøyen med hans autoritære styre og korrupsjonsspørsmålene, velger boken å fremstille Janukovitsj som et offer for politisk spill. Oppmerksomheten rettes mot den planlagte assosiasjonsavtalen mellom Ukraina og EU høsten 2013. Videre leser vi at den daværende presidenten valgte å ikke skrive under på denne avtalen, da den krenket Ukrainas økonomiske interesser. Denne handlingen ble brukt av opposisjonen som et påskudd til en masse mobilisering av alle misfornøyde krefter i kampen

mot presidenten (2016, 341). Og det ble starten på det «andre» Maidan-opprøret, der tusenvis av opposisjonelle viste sin misnøye på Maidan i Kiev.

Det er verdt å merke seg måten boken beskriver det andre Maidan-opprøret av 2013/2014 på. Den hevder at revolusjonens sosiale og politiske krav «lå sammenvevde i en skjult og massiv nasjonalistisk bølge av nasjonalistiske slagord og stemninger» (2016, 341). Bemerkningen om et nasjonalistisk Ukraina er nemlig et aspekt som russiske myndigheter og russisk media har repetert gjentatte ganger etter hendelsene i 2014, og noe vi snart skal se at læreboken også fremhever i samband med Krim-krisen. Det siste boken sier om Viktor Janukovitsj er at han skrev under en fredsavtale med opposisjonen i februar 2014, men at han på grunn av drapstrusler ble nødt til å flykte til Russland rett etter. Videre leser vi at det ble opprettet en ny, illegitim regjering i landet, som styrte på ulovlig vis. Den ovennevnte informasjonen danner bakteppe for fremstillingen av Krim-krisen i læreboken.

Allerede i åpningssetningen til Krim-konflikten møter vi ordet «gjenforening»: «På Krimhalvøyen, som ble overført til Ukraina i 1954 av den daværende russiske presidenten; Nikita Khrusjtsjov, og som Jeltsin lot forbli hos Ukraina etter 1991, vokste det frem en folkebevegelse for en gjenforening med Russland i 2013/2014» (2016, 342). I tillegg legges altså indirekte skyld på to tidligere presidenter, for at Krim-halvøya har vært på «avveie». Denne fremstillingen samsvarer med Putins tale til den russiske nasjonalforsamlingen i mars 2014, der han karakteriserte de tidligere presidentenes handlinger som «feiltrinn». Han hevdet at det handlet om å rette opp i disse historiske feiltrinnene, når Krim igjen ble en del av Russland. Talen appellerte til folks følelser, idet Putin sa: «i våre hjerter har Krim alltid vært en umistelig del av Russland» (Putin, 2014). Også denne setningen passer godt inn i lærebokens narrativ om at folket på Krim så sterkt ønsket en gjenforening med Russland.

I boken gis så Russland æren for at det ikke brøt ut blodige kamper mellom Maidan-forkjemperne og tilhengere av et fullstendig autonomt Krim, da landet sørget for å bevare freden på halvøya. De innrømmer at russisk militærpersonell ble satt inn ved noen strategiske områder på halvøyen, som foran parlamentet og på flyplasser, men understreker at de ikke blandet seg inn i noe og jobbet tett med politiet på Krim. Denne informasjonen er på mange måter i tråd med det tidligere Putin-sitatet; at «utradisjonelle løsninger kan bli nødvendig for Russland i spørsmål om sikkerhet og forsvar». Boken poengterer at halvøyen består av en overveiende russiskspråklig befolkning. Bruk av russisk militærpersonell legitimeres altså gjennom beskyttelsesbehovet til etniske russere på Krim. Videre opplyser den at det den 16.

mars 2014 ble avholdt folkeavstemning på Krim om halvøyens skjebne, etter at regjeringen og byrådet i Sevastopol fem dager tidligere erklærte dens uavhengighet. Utfallet ble at mer enn 90% stemte for en innlemming i Russland, med en valgdeltakelse på 83%. Avslutningsvis formidler så boken at den russiske presidenten og myndighetene på Krim og Sevastopol underskrev avtalen om en innlemming i Russland den 18. mars 2014.

Læreboken velger derimot å ikke gå inn på flere sider ved selve valgsituasjonen, for eksempel om selve spørsmålsstillingen, som befolkningen på Krim ble stilt ovenfor. Det første spørsmålet lød «Støtter du at Krim gjenforenes med Russland og blir en del av Den russiske føderasjonen?», mens det andre var «Støtter du at grunnloven fra 1992 gjeninnføres, der Krim har status om en del av Ukraina?» (Luchterhandt, 2014).

Tema for Otto Luchterhandts forskningsartikkel er folkerettighetsbruddet under avstemningen på Krim. Siden grunnloven fra 1992 ikke var gjeldende på tidspunktet for folkeavstemningen i 2014 (den ble i 1992 raskt forkastet og erstattet med en ny), fikk derfor ikke innbyggerne mulighet til å velge å bli værende i Ukraina etter gjeldende grunnlov. Valgalternativene var altså problematiske, da det i praksis stod mellom to former for løsrivelse fra Ukraina. Heller ikke det faktum at ingen nøytrale, internasjonale valgobservatører var til stede under folkeavstemningen blir nevnt i læreboken, noe som sår tvil rundt nøyaktigheten av tallene for valgdeltakelse og oppslutning. Valget ble ikke anerkjent internasjonalt, og 13 av de 15 medlemmene i FNs sikkerhetsråd anså valget som ugyldig (FN-sambandet, 2020).

Det siste temaet i kapittelet er nettopp Vestens reaksjoner på Krim-situasjonen og betydningen det får for relasjonen til Russland. Selv om den nye læreboken ikke belyser problematiske sider ved valgsituasjonen, bekrefter den imidlertid at valget ikke ble godkjent av Vesten

Результаты референдума и воссоединение Крыма с Россией не были признаны США и Евросоюзом, которые, не считаясь с мнением крымчан, заявили об аннексии Крыма (2016, 342).

Læreboken fremhever USA og EU, når den viser til Vestens ikke-aksept. Boken hevder at Vesten ikke tok hensyn til Krim-innbyggernes egne meninger. Særlig to ord fra utdraget krever ekstra kommentar. Begge er igjen relatert til de ulike perspektivene på Krim-situasjonen; det russiske og det vestlige. Den russiske tilnærmingen til situasjonen

synliggjøres gjennom det positive ordet, «gjenforening», mens det fra Vestens (og ukrainsk) side altså er tale om en ulovlig tilegnelse av et fremmed land, en «annektering».

Ordet «gjenforening» blir forståelig og naturlig for den russiske leseren, siden det støtter opp om lærebokens vinkling. Samtidig er opplysningene om folkebevegelsen på Krim og Russlands «hjelp» til beskyttelse med på å forsterke leserens holdning om at Russlands handlinger var riktige og at Vestens reaksjoner feil. Det er også her at det nasjonalistiske aspektet ved Ukraina, sett fra Russlands ståsted, kommer inn. Avslutningsvis formidler nemlig boken at det i Vesten har vokst frem en samlet anti-russisk bevegelse, med mål om å straffe Russland for Krim-situasjonen og for Krim-innbyggernes misnøye med de nasjonalistiske myndighetene i Kiev (2016, 343). Igjen underbygger teksten at Russlands handlinger var riktige, der «beskyttelse av den russisktalende befolkningen på Krim mot det nasjonalistiske Kiev» fungerer som handlingsforklaring på Russlands inngripen.

Ifølge boken har Vesten, i motsetning til Russland, misforstått situasjonen på Krim og straffer derfor også Russland på feil grunnlag. Læreboken gir imidlertid ingen nyansering til utsagnet om «de nasjonalistiske myndighetene i Kiev», annet enn å retorisk kategorisere dem slik. Faktum er at ingen av de tre nasjonalistiske/høyreekstreme partiene i Ukraina Pravij Sektor, Svoboda og National Corpus noen gang har hatt nok tilslutning til å nå sperregrensen på 5% i parlamentet, ikke engang i 2014, noe læreboken ikke nevner.

Kapittelet avsluttes med at de to siste tiårs samarbeidsforhold mellom Russland og vestlige land nå på mange måter er ført tilbake til et nullpunkt. Jeg mener avslutningen understreker misforholdet mellom Russland og Vesten; et narrativ som den nye standardlæreboken konsekvent legger til grunn i kapittelet om utenrikspolitikk og utenrikspolitiske forhold. Det starter med den dårlige relasjonen mellom partene på tidlig 2000-tall og når sitt høydepunkt med Krim-krisen i 2014. Begreper som «anti-russisk bevegelse», nasjonalistiske myndigheter i Kiev, bruken av motsetningene «annektering» og «gjenforening» er alle retoriske grep som læreboken anvender for å forsterke opposisjonen mellom Russland og Vesten (inkludert Ukraina).

Når vi går tilbake til punktlisten over de tjue problemområdene for russisk historie, ser vi at det sjette punktet lyder, «присоединение Украины к России». Ordet «присоединение» kan oversettes med «tilslutning» på norsk og det er også positivt ladet, på linje med «воссоединение», selv om det siste er enda mer affirmativt. Det bekrefter at noe som tidligere har hørt sammen, men i en periode var separert, igjen har blitt ført sammen (i dette

tilfellet Krim og Russland). Uten å gå inn på de historiske detaljene, viser dette sjette punktet tilbake på hendelsene mot midten av 1600-tallet, da store deler av dagens Ukraina ble en del av Det russiske riket (etter å ha vært under Polen i flere hundreår). Selv om læreboken i teksten hovedsakelig bruker «gjenforening» om Krims innlemmelse i Russland i 2014, forekommer også ordet «tilslutning» i samband med en spørsmålsstilling avslutningsvis.

6.5. Oppsummering

Med bakgrunn i hypotesen min om hvorvidt de nye lærebøkene går i mer nasjonssamlende og patriotisk retning underbygger også funnene i dette kapittelet påstanden min. Den nye lærebokens effektive retorikk rundt Krim-situasjonen og forsterket bruk av Russlands opposisjonsforhold til Vesten er avgjørende for at påstanden kan forsvares. I lærebokens fortelling er Russlands handlinger «riktige» og Vestens opptreden «feil».

Motsetningsforholdet mellom Russland og Vesten poengteres endog kraftigere i skildringen av Putins presidentperioder enn i de foregående analysetemaene. Dette er med på å forsterke tanken om «oss mot de andre», der lærebokens til tider krasse retorikk om «anti-russisk bevegelse» i Vesten og «nasjonalistiske myndigheter» i Ukraina bygger opp under motsetningen. For den russiske eleven fremstår dermed lærebokens narrativ om at «Russland må forsvares mot Vesten» og at «etniske russere må beskyttes mot det nasjonalistiske Kyiv» som naturlig og forståelig. Det er med på å skape en større avstand til både Ukraina og til Vesten. Boken går så langt som å skrive at «ukrainsk ungdom ble oppdratt i en nasjonalistisk ånd» (2016. 340). Denne setningen gir påfallende paralleller til det nye Læreplanverkets mål om å oppdra barn i «patriotismens ånd». Fra russisk hold er det med andre ord en tydelig distinksjon mellom nasjonalisme og patriotisme, der førstnevnte tjener «det onde» og sistnevnte «det gode». Denne tanken er i strid med Paul Goodes teori, som behandler «nasjonalisme» og «patriotisme» som overlappende begreper. Sett utenfra virker den russiske tilnærmingen både «nasjonalistisk» og «patriotisk». Det kan nemlig se ut som om lærebokens opptatthet av «ukrainsk nasjonalisme» nærmest er et eksempel på en slags nasjonalistisk-patriotisk nasjonalismekritikk. På denne måten forsøker boken å fremme følelsen av patriotisme. Den gjør det ved å konstruere «et annerledes og fiendtlig Ukraina»; et sted man skal ta avstand til. Russland fremstår derimot som «den riktige» nasjonen å tilhøre.

Tanken om *nasjonen*, gjennom det nasjonssamlende uttrykket «gjenforening», står svært sentralt i den nye standardlæreboken. Uttrykket blir gjentatt flere ganger og det resulterer i at et narrativ om Krim som en naturlig del av nasjonen Russland befester seg hos leseren. Dette

er i tråd med Putins tale i Kreml i mars 2014, der han sa at Krim er «russisk land fra gammelt av» og slagordet «Крым наш» («Krim er vårt»), som oppstod på sosiale medier omtrent samtidig. I tillegg til den store nasjonen, fremhever den nye læreboken også fortellingen om den sterke lederen. Her blir president Putin, gjennom retorikk og bilder, viet større plass og oppmerksomhet enn i eldre lærebok. Dette, sammen med funnene over og presidentens «handlekraft» under Krim-krisen, bekrefter hypotesen min om en klarere patriotisk orientering i den nye læreboken.

Til slutt vil jeg vise til et utdrag fra Putins tale til folket etter at Krim ble innlemmet i Russland i 2014. Utdraget er riktignok ikke gjengitt i den nye læreboken, men det reflekterer likevel ideen om hvor viktig Krim er for Russland og de «naturlige» bånd dem imellom.

В Крыму буквально всё пронизано нашей общей историей и гордостью. Здесь древний Херсонес, где принял крещение святой князь Владимир. Его духовный подвиг – обращение к православию – predeterminedил общую культурную, ценностную, цивилизационную основу, которая объединяет народы России, Украины и Белоруссии (Putin, 2014)

Presidenten viser til verdier som samler folket i Russland og Ukraina (og også i Hviterussland). Han snakker om «vår felles historie og stolthet». Sitatet henspiller på patriotiske følelser og på nasjonstanken, som også inkluderer etniske russere i nabolandene.

7. Konklusjon

Avslutningsvis vil jeg reflektere litt over oppgaven utenfra ved å komme med noen ekstra betraktninger og trekke noen konklusjoner. Jeg har forsøkt å besvare problemstillingen i innledningen gjennom en komparativ analyse, der jeg har sammenlignet nye og eldre lærebøker i russisk historie. Selv om jeg i utgangspunktet la verdiene nasjonal identitet og patriotisme til grunn for arbeidet, åpnet tekstlesningen opp for at andre verdier også ble viktige. Særlig religionsspørsmålet, med ortodoksiens betydning for Russland, viste seg å spille en vesentlig rolle. Men så er det heller ikke slik at ortodoksien er frakoblet identitets- og patriotismespørsmålet. På lignende måte som at nasjonal identitet er tett forbundet med patriotisme, henger også åndelige verdier sammen med begge to i dagens Russland. En sterk betoning av ortodoksiens rolle er en gjennomgående referanse i lærebøkene, noe som brukes for å fremme følelsen av patriotisme og nasjonal tilhørighet. Særlig kom dette til uttrykk i de to første analysekapitlene om Aleksander Nevskij og Den store urotiden. Her fant vi at den nye læreboken i sterkere grad enn den eldre boken vektlegger religion. Religion ble avgjørende for Aleksander Nevskijs strategiske valg. Siden han inngikk samarbeid med mongolene fremfor katolikkene, blir han løftet frem som ortodoksiens «sanne» beskytter i Russland. Som i kapittelet om Aleksander Nevskij er religion også viktig i fortellingen om Den store urotiden. Et sentralt narrativ, som den nye læreboken fremhever sterkere enn eldre utgave, er at troen på ortodoksien reddet Russland ut av Den store urotiden. På denne måten bruker de nye lærebøkene religion for å fremme patriotisme og nasjonal identitet.

Det er også interessant å merke seg hvordan de nye lærebøkene fremstiller samarbeid med østlige land i et positivt lys. En positiv holdning til Østen og en tilsvarende negativ innstilling til Vesten finner vi nemlig også i analysekapittelet om Putins Russland. Den nye lærebokens vinkling av disse to vidt forskjellige tidsperiodene har flere likhetstrekk. Vi leste at Aleksander Nevskij valgte å samarbeide med mongolene i kampen mot det «falske» Vest-Europa. Også kapittelet om Putins utenrikspolitikk fremhever at Russland har fått et dårlig forhold til Vesten. Som eksempel på det motsatte blir sentralasiatiske land som Armenia, Kirgisistan og Kasakhstan nevnt som positive partnere for Russland i nyere tid. De eldre lærebokutgavene fra 2006 vektlegger ikke det dårlige forholdet til Vesten i den grad som de nye bøkene gjør, verken i fremstillingen av Aleksander Nevskij eller Putins utenrikspolitikk. I sistnevnte formidles tvert imot et positivt og optimistisk samarbeidsklima mellom Russland og Vesten. Her vil jeg minne om det som er et hovedpoeng i narrativ historieteori. Igjen ser

det ut som om fremstillingen av tidligere historiske hendelser har blitt påvirket for å bedre passe inn i «dagens narrativ», som er en respons på den politiske situasjonen. Den nye lærebokens fornyede orientering mot Østen og bort fra Vesten gjenspeiler på mange måter dagens utenrikspolitiske landskap. I boken *Russia's Turn to the East* oppsummerer Helge Blakkisrud og Elana Wilson Rowe med at Russland hadde iverksatt omfattende tiltak for å utvikle gode relasjoner med land i øst i lang tid før dagens konflikt med Vesten. Forfatterne utdyper at krisen i 2014 likevel har fremskyndet Russlands orientering mot øst, noe økt diplomatisk samarbeid med asiatiske land vitner om. Bilaterale avtaler med Kina og India blir nevnt som eksempler.

Et av de to problemstillingene i innledningen handlet om hvorvidt fortellingene om den sterke lederen og om Russland som noen annet enn Vesten fremheves i de nye lærebøkene.

Fremstillingen av den sterke lederen er i noen tilfeller mer markant i ny lærebok, sammenlignet med den eldre. Blant annet vier den mer plass og tekst til selve skikkelsen Aleksander Nevskij. Dagens president Putin får også mer plass i den nye læreboken. Bildet av Stalin er derimot mer sammensatt. Den nye læreboken retter kritikk mot Stalins diktatur, men lar være å forklare og beskrive ofrenes lidelser i den skala de hadde fortjent og som vi finner i eldre lærebok. Vi pekte dessuten på at den nye læreboken i sterkere grad enn den eldre fremhever Stalins «bragder», blant annet ved å vie mange flere sider til andre verdenskrig og tilsvarende få sider til terrorveldet.

Selv om de nye standardlærebøkene i noe større grad forteller om «den sterke lederen», er det likevel en annen fortelling som dominerer. Denne handler om Russland som noe annet enn Vesten og om det dårlige forholdet partene imellom. Fra Den store urotiden kommer «Det truende Vesten» til uttrykk gjennom tronpretendentene «Falske-Dmitrij 1» og «Falske-Dmitrij 2», som i det skjulte jobbet for katolikkene. Fra Stalintiden fremhever ny lærebok «et fiendtlig, kapitalistisk miljø rundt Sovjetunionen» (2016, 150). Den skriver også at landet så seg nødt til å skrive under på en ikke-angrepspakt med Hitler for å unngå å bli dradd inn i en ny verdenskrig, noe den likevel ikke klarte å forhindre da Tyskland angrep Sovjetunionen i 1941. På mange måter fremstilles Russland som et offer for «det falske Vesten» både under Den store urotiden og under Stalintiden.

Mens tekstene om Aleksander Nevskij og Den store urotiden fokuserer på religion, poengterer Stalin- og Putin-kapitlene ulike politiske ideologier som forklaring på spenningen mellom

Russland og Vesten. Under Stalin og Sovjetunionen var det riktignok tale om en skarpere betydning av ordet ideologi enn i Putins Russland. Det handlet om kampen mellom kommunismen og kapitalismen. Siden ideologi i nøytral betydning handler om et idesystem som består av verdier og holdninger, er kanskje ikke de ulike «forklaringsmodellene» for de eldste og de to nyeste temaområdene så forskjellige likevel. Det er i hvert fall tegn som tyder på at ortodoksien fungerer som viktig verdimarkør for dagens Russland, og at den blir brukt til å legitimere politiske handlinger. Et eksempel er Putins utsagn etter Krims innlemmelse i Russland, der han fremhevet halvøya som «historisk og hellig sted for den russisk-ortodokse identiteten» (Putin, 2014). Funnene mine samsvarer på mange måter med det som betegnes som en konservativ vending i Russland etter 2011. I det første tiåret av Putins presidentskap var retorikken hovedsakelig rettet mot å gjenskape «den sterke staten»; en nødvendig orientering etter det splittede 1990-tallet. Men med de voldsomme Bolotnaja-demonstrasjonene i 2011–2013 skiftet tonen til å handle mer om verdispørsmål og om en verdiposisjonering for landet. I identitetsspørsmålet står de konservative verdiene, inkludert de såkalte «åndelige verdiene», sentralt for Russland. De markerer en motpol til «det dekadente Vesten» (Østbø, 2017, 78) og blir til en viktig verdimarkør. Selv om åndelige verdier ikke blir eksplisitt nevnt i Stalin- og Putin-kapitlene i lærebøkene, handler likevel motsetningsforholdet mellom Russland og Vesten nettopp om hvem som opptrer «moralsk riktig» og hvem som tar «feil». Fremstillinger som «de nasjonalistiske myndighetene i Kyiv», «nasjonalistisk oppdragelse av ukrainsk ungdom», «anti-russisk bevegelse i Vesten» og «Vestens ikke-aksept av Krim-innbyggernes valg» underbygger tanken om et Ukraina og et Vesten som tenker og opptrer feil.

Det andre spørsmålet jeg stilte i innledningen var hvorvidt de nye standardlærebøkene fremhever patriotisme og nasjonal identitet sterkere enn de eldre lærebøkene. Funnene i alle analysekapitlene bekrefter hypotesen om at disse to verdiene er mer fremtredende i de nye lærebøkene. Det er også i tråd med dagens politiske retorikk, der Putin har pekt på «patriotisme som den eneste ideen i det moderne Russland» (Putin, 2020). Siden ordet «ide» er nært beslektet med «identitet», blir altså patriotisme en ufravikelig del av den russiske identiteten eller av ideen om den russiske identiteten. Verdiene henger sammen. Jeg mener analysen har vist at de nye standardlærebøkene forsøker å fremme patriotisme på en mer effektiv måte enn de eldre utgavene. Det handler først og fremst om å flette patriotismen og fellesskapsfølelsen inn i et budskap om Russland som noe annet, noe «viktigere» eller «bedre» enn Vesten. Ved å stille spørsmål ved moralske sider i Vestens oppreden,

kommuniserer bøkene hva de mener er «riktig» og «galt». På denne måten synliggjøres et narrativ om «oss mot de andre» som er med på å skape patriotisme og sterkere tilhørighet til eget land. Interessant nok etableres det her en motsetning mellom begrepene nasjonalisme og patriotisme som forsterker narrativet om «oss» (patriotene) mot «de andre» (nasjonalistene). Av introduksjonskapittelet mitt fremgikk det at dette ofte blir ansett for å være overlappende begreper (jf. Goode, 2018, 258–9). Ifølge ny lærebok blir derimot nasjonalisme fremhevet som negativt og «feil», mens patriotisme er positivt. Nasjonal identitet blir også, i motsetning til nasjonalisme, vektlagt som positivt.

Til slutt vil jeg vise til et par kilder utenom selve tekstvinklingen, som de nye lærebøkene bruker for å fremme verdiene patriotisme og nasjonal identitet. Det finnes noen ulikheter mellom lærebokfremstillingene av de to eldste epokene jeg har analysert, om Aleksander Nevskij og Den store urotiden på den ene siden og om Stalin- og Putin-kapitlene på den andre. Særlig to ting merker seg ut i lærebøkernes fremstilling av de to eldste historieområdene. Den første er flervalgsoppgaven mot slutten av kapitlene, som innledes av et spørsmål med tre svaralternativer. Som vi har vært inne på i analysekapitlene, er ofte lærebokens foretrukne svar som det «riktige» nokså opplagt i alle disse flervalgsoppgavene. Grunnen er at måten stoffet fremstilles og vinkles på i kapitlene er så tydelig at svarene nærmest gir seg selv.

Den andre referansen forekommer i tilknytning til det foregående og er teksttillegget med tittelen; «Historikerens synspunkt» (Мнение историка). Det dukker ofte opp rett etter flervalgsoppgaven, helt på slutten av et kapittel. Tittelen: «Historikerens synspunkt» kan være litt misvisende, da tillegget ikke refererer til konkrete historikers meninger. Derimot vises det til utdrag eller sitat fra diverse historiske kilder. Felles for disse kildene er, i liket med flervalgsoppgavene, måten de bekrefter lærebokens vinkling og retorikk på. Et annet viktig fellestrekk er at de ofte fremhever opposisjonen mellom Russland og Vesten, der sistnevnte gjerne blir fremstilt i et dårlig lys. Om Falske-Dmitrij står det blant annet at «han klarte ikke å oppføre seg på sømmelig, ortodoks vis. Han elsket å kle seg i polske klær, han var sammen med polakker og likte dem veldig godt. Gjennom sin latin og sitt Polen luktet han av hat til Moskva» (2016, 91). Læreboken er opptatt av å markere et skille mellom øst og vest, mellom Russland og Vesten.

De to siste analyseområdene om Stalin og Putin er frie for både flervalgsoppgaver og teksttillegg. Derimot inneholder de en del sitater, særlig i starten av nye avsnitt. Sitatene, som

gjærne er hentet fra presidenters erklæringer, underbygger ofte de nye lærebøkernes vinkling. Et eksempel er de to lange innledningssitatene til hovedkapittelet om Russland i perioden 1991–2014. Begge er fra Putin. Det første er hans kjente utsagn fra 2005 om at «Sovjetunionens sammenbrudd var den største geopolitiske katastrofen i det tjuende århundre». Det andre er fra 2014, med Krim's innlemmelse i Russland som tema. Fra det siste sitatet er særlig en setning interessant. Presidenten understreker at «Russland i praksis har vist at det er i stand til å beskytte sine landsmenn og på ærefullt vis forsvart sannheten og rettferdigheten» (Putin, 2014). I dette tilfellet refererer han med «sine landsmenn» til etniske russere på Krim-halvøya. I lys av lærebokens gjennomgående vinkling av Krim-krisen i 2014, passer sitatet godt inn i den øvrige fremstillingen av Russland som Vestens motstykke. Her blir det legitimt å hevde at etniske russere må forsvares og beskyttes mot «falske vestlige makter», inkludert Ukraina, som ifølge Russland har havnet under vestlig innflytelse. Putins ord om å «forsvare sannheten og rettferdigheten» samsvarer med det vi belyste litt tidligere; at den nye læreboken stiller spørsmål ved etikk og moral hos vestlige makter. Det er et tydelig narrativ i boken om hva den mener er «riktig» og «gal» opptreden og presidentens retorikk reflekterer dette.

På 1830-tallet presenterte daværende utdanningsminister Sergej Uvarov slagordene «Ortodoksi – Autokrati – Nasjonalitet». Disse skulle utgjøre den offisielle nasjonalismen og la grunnlaget for den russiske statsideologien i flere tiår fremover (Sorin, 2014, 327-8). Vi må gjøre et sprang frem mot dagens Russland for å forsøke finne ut hva som ligger i den russiske statsideologien i nyere tid. Det regjerende politiske partiet gjennom snart tjue år, Forent Russland, hevder å være ikke-ideologisk. Det er likevel flere politiske klubber innad i partiet som representerer ulike varianter av høyreorientert politikk, der konservative, patriotiske og statsorienterte retninger er blant disse. Partiet bekjenner seg til «russisk konservatisme» og «sentrisme» (Holm-Hansen, 2018). Forent Russland regnes for å være «Putins parti» og Mjør stiller spørsmålet om Putin har en ideologi. På tross av at presidenten har understreket at Russland ikke skal ha en ny statsideologi, har han frontet «tradisjonelle verdier», patriotisme, Russland som stormakt og en sterk stat (Mjør, 2014). Blakkisrud peker på at Putin som statsleder trenger bredest mulig støtte om statsprosjektet sitt. Som en respons på den sterke motstanden under demonstrasjonene i 2011–2013 valgte han å appellere til russernes nasjonalfølelse. Dette gjorde han ved å gi det etnisk russiske en større plass innenfor den tradisjonelt multietniske statsborgerlige identiteten. Vekten skulle nå ligge på et verdibasert

fellesskap, som er bygget opp rundt russisk språk, kultur og historie (referert av Isbrekken, 2016).

Jeg mener at Russlands handlinger på Krim i 2014, som russiske myndigheter (og lærebøker) kaller en «gjenforening» mellom partene, kan ses i lys av denne utvidede identitetsforståelsen. Da en overveiende del av befolkningen på Krim er russisktalende og etnisk russiske, utgjør de en del av det verdibaserte fellesskapet som denne nye nasjonalismen favner om. I henhold til det russiske narrativet må innbyggerne på halvøya inkluderes i fellesskapet og beskyttes mot «falske verdier utenfra». I dette verdifellesskapet inngår også det som Mjør omtaler som «tradisjonelle verdier» og patriotisme (Mjør, 2014). Bildet harmonerer med dagens selvforståelse i Russland av at landet er utsatt for «vestlig aggresjon». I en slik situasjon er det særlig viktig å skape patriotisme og nasjonalt samhold. Et frieri til et konservativt verdifellesskap og til det etnisk russiske kan derfor fungere bra.

Synspunktene til både Mjør og Blakkisrud er i tråd med funnene i oppgaven min, nemlig at verdispørsmål igjen spiller en distinkt rolle i russisk identitetsbygging og historieskriving. De historiske slagordene «Ortodoksi, autokrati og nasjonalitet» har med andre ord ikke gått ut på dato i Russland. Snarere tvert imot kan det virke som om de har fått en fornyet identitetsstyrkende betydning som markører mot Vesten. Jeg mener det er problematisk å skulle anvende betegnelsen «autokrati» på dagens Russland. Selv om Putin fremstiller landet som demokratisk, hersker det likevel liten tvil om at det i takt med den konservative vendingen har fått et mer autoritært preg. Dette skjer samtidig som den nye nasjonalismen favner om «landsmenn» i det nære utland, om russere som «plutselig befant seg utenfor Russlands grense etter Sovjetunionens katastrofale sammenbrudd» (Putin, 2005). Med utgangspunkt i Putins sitat er det også mulig å tolke Russlands annektering av Krim som et forsøk på å gjenreise landets stormaktstatus. Når presidenten i 2020 taler om «patriotisme som den eneste mulige nasjonale ideen for et demokratisk Russland», markerer han samtidig et ideologisk ståsted som omfatter verdikonservatisme, sterkt lederskap og tilsynelatende også stormaktstanker.

Kildeliste

Primærkilder

Andrejev, I. L., Daniljevskij, I. N., (2012) *Istorija Rossii. S drevnejsjikh vremen po XVI vek. 6 klass.* Mnemozina: Moskva

Andrejev, I. L., Daniljevskij, I. N., (2014) *Istorija Rossii. 7 klass.* Mnemozina: Moskva

Andrejev, I. L., Fjodorov, I. N., (2016) *Istorija Rossii. S drevnejsjikh vremen do XVI veka.* Drofa: Moskva

Andrejev, I. L., Amosova, I. V., Fjodorov, I. N., (2016) *Istorija Rossii. XVI – konets XVII veka. 7 Klass.* Drofa: Moskva

Volobujev, O. V., Karpatsjov, S. P., Romanov, P. N., (2016) *Istorija Rossii, natsjalo XX – natsjalo XXI veka.* Drofa: Moskva

Zagladin, N. V., Kozlenko, S. I., Minakov, S. T., Petrov, Ju. A., (2007) *Istorija Rossii, XX - natsjalo XXI veka. Russkoe slovo:* Moskva

Sekundærkilder

Assmann, A. (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit.* C.H.Beck: Muenchen

Bar-Tal, D., Staub, E. (1997) *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations.* Nelson Hall Publishers: Chicago

Blakkisrud, H., Kolstø, P. (2016) *The New Russian Nationalism.* Edinburgh University Press: Edinburgh

Blakkisrud, H., Rowe, E. (2019) *Russia`s Turn to the East.* Palgrave Macmillan: London

Brubaker, R. (2004) «In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism». *Citizenship Studies*, 2004, s. 115-127

Enstad, J. (2011) «Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland». *Nordisk øst-forum*, 2011, s. 321-344

Ford, E. (2017) *Narod i vlast v Rossii. Ot Rurika do Putina.* Algoritm: Moskva

Gjerde, K. (2013) «Bruken av historie i Putins Russland: Kremles søken etter konsensus 2000–2010» *Nordisk øst-forum*, 2013, s. 31-56

Goode, P. (2018) Everdyday Patriotism and Ethnicity in today`s Russia, i Blakkisrud, H. og Kolsto, P. (red.) *Russia Before and After Crimea*, Edinburgh: Edinburgh University Press s. 258-281

- Koesel, K., Bunche, V., Weiss, J. (2020) *Citizens and the State in Authoritarian Regimes: Comparing China and Russia*. Oxford University Press: Oxford
- Laruelle, M. (2018) *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. Routledge: London
- Luchterhandt, O. (2014) «Die Völkerrechtswidrigkeit der Unabhängigkeitserklärung und des Referendums der Krim». *Ostinstitut Wismar*, Heft 2/2014, s. 1-6
- Lunde, I. (2019) *Fragmenter av fortid*. Dreyers forlag: Oslo
- Mjør, K. (2017) *Russiske imperium*. Cappelen Damm: Oslo
- Nielsen, J. (2012) *Døden løser alt*. Scandinavian Academic Press: Oslo
- Orwell, G. (1945) «Notes on Nationalism». *Polemic*
- Oushakine, S. (2009) *The Patriotism of Despair: Nation, War and Loss in Russia*. Cornell University Press: New York
- Perrie, M. (2015) *The Cambridge History of Russia: Volume 1*. Cambridge University Press: Cambridge
- Pierce, J. (2020). *The Use of History in Putin`s Russia*. Vernon press: Wilmington
- Sakwa, R. (2016) *Frontline Ukraine*. Tauris & Co Ltd: London
- Sandmo, E. (2014) *Tid for historie*. Universitetsforlaget: Oslo
- Sanina, Anna (2017). *Patriotic Education in Contemporary Russia*. Ibidem Verlag: Stuttgart
- Walker, S. (2018) *The Long Hangover*. Oxford University Press: Oxford
- Wolfrum, E. (2010) Erinnerungskultur und Geschichtspolitik als Forschungsfelder i Scheunemann, J. (red.) *Reformation und Bauernkrieg. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik im geteilten Deutschland*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, s. 13-47
- Zorin, A. (2014) *By Fables Alone: Literature and State Ideology in Late Eighteen – Early Nineteenth – Century Russia*. Academic Studies Press: Boston
- Østbø, J. (2017) «De åndelige verdienes slagmark». *Arr-idehistorisk tidsskrift*, 2017, s. 77-87
- Østbø, J. (2004) *Stalin i postsovjetisk nasjonalbolsjevisme*. Hovedfagsoppgave. Oslo: Universitetet i Oslo

Internettkilder

- AiF (2019) «Putin nagradil prezidenta Serbii ordenom Aleksandra Nevskogo». Tilgjengelig fra:
https://aif.ru/politics/world/putin_nagradil_prezidenta_serbii_orderom_aleksandra_nevskogo.
 Sist besøkt 16.11.20

- Aarseth, A. (2003) «Historiografiens narratologi». (Anmeldelse av White, H. *Historie og fortelling: Utvalgte essay*). Tilgjengelig fra: <https://www.retorikforlaget.se/da/historiografiens-narratologi/>. Sist besøkt 16.11.20
- Bakken, L. og Nilsen, A. (2014) «Vi retter opp historiske feilgrep». Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/urix/-krim-en-umistelig-del-av-russland-1.11612885>. Sist besøkt 16.11.20
- Dergatsjov, V. (2017) «Ljubov rossijan k Stalinu dostigla istoritsjekogo maksimuma za 16 let». Tilgjengelig fra: <https://www.rbc.ru/politics/15/02/2017/58a33b919a79472a55281e2a>. Sist besøkt 16.11.20
- Dergatsjov, V. (2019) «Uroven odobrenija Stalina rossijanami pobil istoritsjeskij rekord». Tilgjengelig fra: <https://www.rbc.ru/politics/16/04/2019/5cb0bb979a794780a4592d0c>. Sist besøkt 16.11.20
- Dugin, A. (2001) «Iosif Stalin: 'Velikoe Da' bytija». Tilgjengelig fra: <http://www.arctogaia.com/public/rv/42.shtml>. Sist besøkt 14.11.20
- FN-sambandet (2020) «Ukraina». Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/Konflikter/ukraina>. Sist besøkt 16.11.20
- Holm-Hansen, J. (2018) «Forent Russland». Tilgjengelig fra: https://snl.no/Forent_Russland. Sist besøkt 16.11.20
- Isbrekken, A. (2016) «Russisk nasjonalisme på frammarsj». (Omtale av Blakkisrud, H. og Kolstø, P. *New Russian Nationalism*). Tilgjengelig fra: <https://www.nupi.no/Nyheter/Russisk-nasjonalisme-paa-frammarsj>. Sist besøkt 16.11.20
- Jermakov, A. (2014) «Den Rossii – den pamjati Aleksandra Nevskogo». Tilgjengelig fra: <https://riss.ru/article/4460/>. Sist besøkt 16.11.20
- Johansen, J. (2016) «Russlands historie endres bevisst». Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/verden/i/6nleQ/russlands-historie-endres-bevisst>. Sist besøkt 16.11.20
- Kommersant (2001) Postanovlenije o gosudarstvennoj programme «Patriotitsjeskoje vospitanije grazhdan Rossijskoj Federatsii na 2001-2005 godi». Tilgjengelig fra: <https://www.kommersant.ru/textsvlast/post.htm>. Sist besøkt 16.11.20
- Kommersant (2013) Kontsepsija novogo utsjebno-metoditsjeskogo kompleksa po otetsjestvennoj istorii. Tilgjengelig fra: <https://www.kommersant.ru/docs/2013/standart.pdf>. Sist besøkt 15.11.20
- Kurilla, I. (2018) «Russia, My History»: History as an Ideological Tool. Tilgjengelig fra: <https://www.ponarseurasia.org/point-counter/russia-my-history-as-ideological-tool>. Sist besøkt 16.11.20
- LENTA (2009) «Patriarkh predlozjil otmetsjat 12 ijunja den rozjdenija Aleksandra Nevskogo». Tilgjengelig fra: <https://lenta.ru/news/2009/03/22/nevsky/>. Sist besøkt 16.11.20

- Læreplanverket: (2013) *Kontseptsija novogo ytsjebno-metoditsjeskogo kompleksa po otetsjestvennoj istorii*. (Plan for nytt pedagogisk-metodisk problemkompleks i fedrelandshistorie). Tilgjengelig fra: <https://historyrussia.org/images/documents/konsepsiyafinal.pdf>. Sist besøkt: 16.11.20
- Melle, O. (2015) «Sovjetfolket knuste nazismen». Tilgjengelig fra: <https://arkiv.klassekampen.no/article/20150507/PLUSS/150509891>. Sist besøkt 16.11.20
- Miller, A., Lipman, M. (2018) «Clashing Memory 'Cultures' in Russia and Europe. An interview with Alexey Miller». Tilgjengelig fra: <http://www.ponarseurasia.org/point-counter/clashing-memory-cultures-russia-and-europe-interview-alexey-miller>. Sist besøkt 16.11.20
- Mjør, K. (2014) «Vladimir Putin». Tilgjengelig fra: <https://www.allkunne.no/framside/biografier/p/vladimir-putin/99/14074/>. Sist besøkt 16.11.20
- Neumann, I. (2019) «Putins stormaktsgalskap». Tilgjengelig fra: <https://morgenbladet.no/ideer/2019/01/putins-stormaktsgalskap>. Sist besøkt 16.11.20
- Putin, V. (2012) Vstretsjja s predstaviteljami obsjtsjestvennosti po voprosam patriotitsjeskogo vospitanija molodjozji. Tilgjengelig fra: <http://kremlin.ru/events/president/news/16470>. Sist besøkt 16.11.20
- Putin, V. (2014) Obrasjenije prezidenta Rossiiskoi Federatsii. Tilgjengelig fra: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>. Sist besøkt 16.11.20
- Putin, V. (2020) 75th Anniversary of the Great Victory: Shared Responsibility to History and our Future. Tilgjengelig fra: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/63527>. Sist besøkt 16.11.20
- RBC (2014) «V. Putin izbavit jedinyj utsjebnik istorii ot 'ideologitsjeskogo musora'». Tilgjengelig fra: <https://www.rbc.ru/society/16/01/2014/570416009a794761c0ce5aeb>. Sist besøkt 16.11.20
- Rodin, I. (2013) «Vyjavleny trudnye voprosy istorii Rossii». Tilgjengelig fra: https://www.ng.ru/politics/2013-06-11/1_history.html. Sist besøkt 15.11.20
- Rossijskaja Akadmija Nauk (2015) «Novye utsjebniki po istorii Rossii». Tilgjengelig fra: <http://www.ras.ru/news/shownews.aspx?id=4ee72f1e-27b4-4c66-aabc-1982ef966dfb&print=1>. Sist besøkt 16.11.20
- Sandmo, E. (2019) «Historieskrivning før Ranke». Tilgjengelig fra: <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2090-Historieskrivning-f%C3%B8r-Ranke.html>. Sist besøkt 16.11.20
- Semena, N. (2020) «'Usjtsjebnaja' buhgalterija: istoritsjekoe ograblenie Ukrainy, vkljutsjaja Krym. Tsjast vtoraja». Tilgjengelig fra: <https://ru.krymr.com/a/nikolay-semena-ushcherbnaya-buhgalteriya-cast-2/30524783.html>. Sist besøkt 16.11.20

Tass (2020) «Patriotism is Russia`s national idea, says Putin». Tilgjengelig fra:

<https://tass.com/society/1154865>. Sist besøkt 16.11.20

The Moscow Times (2016) «Putin Declares Patriotism Russia`s Only National Idea».

Tilgjengelig fra: <https://www.themoscowtimes.com/2016/02/04/putin-declares-patriotism-russias-only-national-idea-a51705>. Sist besøkt 16.11.20

Appendiks

ПРИМЕРНЫЙ ПЕРЕЧЕНЬ «ТРУДНЫХ ВОПРОСОВ ИСТОРИИ РОССИИ»

Перечень «трудных вопросов истории России» составлен на основе предложений учителей истории, на практике сталкивающихся с недостатком материалов и достоверной информации о некоторых сложных (с точки зрения преподавания истории в школе) исторических вопросах. Представляется целесообразным подготовить серию тематических модулей, методических пособий и книг для учителя, а также дополнительных справочных материалов, соотносящих наиболее распространенные точки зрения на эти события. Тем самым будет сформировано единое научно-образовательное пространство и закреплена роль учебника истории как навигатора.

1. образование Древнерусского государства и роль варягов в этом процессе;
2. существование древнерусской народности и восприятие наследия Древней Руси как общего фундамента истории России, Украины и Беларуси;
3. исторический выбор Александра Невского в пользу подчинения русских земель Золотой Орде;
4. роль Ивана IV Грозного в российской истории;
5. попытки ограничения власти главы государства в период Смуты и в эпоху дворцовых переворотов, возможные причины неудач этих попыток;
6. присоединение Украины к России (причины и последствия);
7. фундаментальные особенности социального и политического строя России (крепостное право, самодержавие) в сравнении с государствами Западной Европы;
8. причины, особенности, последствия и цена петровских преобразований;
9. причины, последствия и оценка падения монархии в России, прихода к власти большевиков и их победы в Гражданской войне;
10. причины свертывания нэпа, оценка результатов индустриализации, коллективизации и преобразований в сфере культуры;
11. характер национальной политики большевиков и ее оценка;

12. причины, последствия и оценка установления однопартийной диктатуры и единовластия И.В. Сталина; причины репрессий.
13. оценка внешней политики СССР накануне и в начале Второй мировой войны;
14. цена победы СССР в Великой Отечественной войне;
15. оценка роли СССР в развязывании «холодной войны»;
16. причины, последствия и оценка реформ Н.С. Хрущева;
17. оценка периода правления Л.И. Брежнева и роли диссидентского движения;
18. причины, последствия и оценка «перестройки» и распада СССР;
19. оценка причин, характера и последствий экономических реформ начала 1990- х гг. («шоковая терапия»); причины и последствия побед Б.Н. Ельцина в политических схватках 1990-х гг.;
20. причины, последствия и оценка стабилизации экономики и политической системы России в 2000-е гг.

In recent years, president Putin has highlighted patriotism as the most important national idea. In 2013 he introduced the idea of new «unified textbooks» of history, and in 2016 these new standardized books were published. A stated goal of the new textbooks was to restore honor and pride over one own's past among young Russians. Towards this background I decided to examine the latest history textbooks used in schools in Russia. I wanted to find out whether patriotism and national identity, serving as key concepts of my research, had *actually* been emphasized more strongly in the new history books. In order to do this, I needed to make a comparison with older textbooks, published before the new, «unified» books. I decided to make four different historical events the focal points of my comparative analysis.

1. The historical choice of Alexander Nevsky
2. The Time of Troubles
3. Stalin's policy of «modernization» and his reign of terror
4. Putin's first presidency, his foreign policy and the Crimean crisis

Examining the textbooks' rendering of these events, I made several discoveries. Throughout the analysis my hypothesis that patriotism and national identity are more distinctly accentuated in the newer than the older textbooks, was confirmed. I also found that a particular set of values associated with the Russian Orthodox church and faith had been foregrounded and more forcefully and subjectively described in the later textbooks than in the earlier. Patriotism was not only portrayed through strong leaders, apt to arouse pride, but also by downplaying problematic aspects of Russian history and establishing sharp distinctions between Russia and the West. I found that questions concerning ethical values played a more important role in the new textbooks' rendering of historical events than in the older ones. «Traditionally Russian» and Orthodox values were in the new textbooks frequently presented as «correct» and reliable as opposed to Western, and particularly Catholic values, which were portrayed as «incorrect» and unreliable. I found the new history books' increased focus on religious and ethical values particularly interesting, as this reflects what is frequently referred to as the conservative turn in Russia after 2012.